

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ВОЛОДИМИРА ДАЛЯ

АКТУАЛЬНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ СУЧАСНИХ МОВ

Колективна монографія

Севе́родо́нецьк
2020

УДК 81'06–021.121
А43

Рекомендовано Вченою радою
Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля
(протокол № 9 від 31 травня 2019 р.)

Рецензенти:

Глуховцева К. Д. – докторка філологічних наук, професорка, завідувачка кафедри журналістики та видавничої справи, ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»
Галич А. О. – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української філології та загального мовознавства, ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»

Авторський колектив:

Г. П. Бондаренко, А. М. Галенко, І. Я. Глуховцева, О. А. Карловас,
І. М. Кошман, О. Л. Кравченко, О. С. Куцевська, Є. . Соломін

Відповідальний редактор:

кандидатка філологічних наук, доцентка Кошман І. М.

А43 Актуальні тенденції розвитку сучасних мов : колективна монографія / [Г. П. Бондаренко, А. М. Галенко, І. Я. Глуховцева, О. А. Карловас, І. М. Кошман, О. Л. Кравченко, О. С. Куцевська, Є. О. Соломін] ; [відп. ред. І. М. Кошман]. – Сєверодонецьк : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2020. – 184 с.

ISBN 978-617-11-0155-5

Розглядаються лексико-стилістичні аспекти сучасних текстів різних дискурсів – наукового, публіцистичного, художнього.

Колективна монографія призначена для філологів, лінгвістів, студентів вишів і широкого кола читачів, які цікавляться питаннями функціонування мови.

В оформленні обкладинки використано картину Марії Примаченко «Синій бик», 1947.

УДК 81'06–021.121

ISBN 978-617-11-0155-5

© Г. П. Бондаренко, 2020
© А. М. Галенко, 2020
© І. Я. Глуховцева, 2020
© О. А. Карловас, 2020
© І. М. Кошман, 2020
© О. Л. Куцевська, 2020
© О. С. Куцевська, 2020
© Є. О. Соломін, 2020
© СНУ ім. В. Даля, 2020

ВІД РЕДАКТОРА

Функціональні дослідження мовлення протягом ХХ ст. були вельми продуктивними. Як відомо, функціональний підхід до вивчення мови розглядає мову як феномен, що забезпечує реалізацію різноманітних комунікативних потреб, й мовлення як феномен, в якому комунікативні потреби реалізовані. Видатний представник Празького лінгвістичного гуртка Б. Гавранек зазначав, що відбір мовних засобів в конкретних мовних висловлюваннях залежить від мети висловлювання та спрямований на функцію висловлювання.

В центр наукових інтересів авторів колективної монографії потрапляють лексико-стилістичні аспекти сучасних текстів різних дискурсів.

Дослідженню наукового дискурсу присвячена розвідка кандидатки педагогічних наук, доцентки Г. П. Бондаренко «Тенденції стандартизації й кодифікації сучасної наукової термінології». Широке наукове тло та аналіз сучасних терміносистем роблять цілком переконливим висновок — «перед українською термінографією й досі стоїть низка важливих завдань, зокрема очищення термінології від невиправданих запозичень з російської, а також викорінення термінів-покручів, активно впроваджених у 40–80-ті рр. минулого століття, та перевидання термінологічних словників більшості терміносистем з метою стандартизації термінологічного шару української мови з урахуванням граматичних і лексичних особливостей української мови».

Дослідження художнього дискурсу проводить у розвідці «Фразеологія художнього твору як культурний феномен» кандидатка філологічних наук І. Я. Глуховцева. Матеріалом для аналізу став твір «Криничар. Діярюш найбагатшого чоловіка Мукачівської домінії» М. Дочинця. Розглядаючи фразеологізми як дискурс в дискурсі, дослідниця приходить до висновку, що комунікативні наміри М. Дочинця обумовили особливості використання фраземікону в художньому творі, «де

найвиразніше репрезентовано соматичний, предметний (грошовий), моральний, зооморфний культурний коди та антроподіяльнісний субкод. ФО твору функціонують для характеристики дійових осіб, називання їхніх рис характеру, найменування дій, внутрішніх станів, переживань людини, номінації ознак дії».

Найбільша кількість розвідок присвячена дослідженню публіцистичного дискурсу.

Графічну модифікацію в текстах інтернет-ЗМІ досліджує О. А. Карловас. Авторка виділяє кілька різновидів графонів, оцінює їх активність, аналізує різноманітні ефекти, що спричиняють графони в текстах ЗМІ. Цілком доречним виглядає умовивід, що «аналіз сучасних медіатекстів дозволяє говорити про еволюцію структури та контенту засобів масової комунікації» та що «незвичне графічне оформлення стимулює увагу читача, дозволяє автору поставити смислові акценти на змістовно важливих відрізках медіатексту».

Функціонування українізмів в російських публіцистичних текстах України описує кандидатка філологічних наук, доцентка І. М. Кошман у розвідці «Українізми як специфічний стилістичний ресурс (на прикладі масмедійного мовлення в інтернеті)». Вживання українізмів в текстах на російській мові розглядається як джерело експресивності. Авторка вважає, що тексти російською мовою в інтернет-ЗМІ України свідчать «про двояке використання українізмів: по-перше, експлуатується стилістичний потенціал лексичних одиниць, що сформувався в української мови, а по-друге, провокується «не-нейтральність» на мовних стиках».

Кандидатка філологічних наук, доцентка О. Л. Кравченко в розвідці «Мовна гра в заголовках постів Сергія Жадана на платформі “Тсн.ua”» опрацьовує блогові дописи письменника. О. Л. Кравченко розглядає мовну гру в заголовках постів Сергія Жадана як одну з важливих особливостей ідіостилю Сергія Жадана. Дослідниця приходиться до висновку, що «уживання мовної гри в назвах допомагає авторові інтенсифікувати виразність тексту, прагматизує заголовки, актуалізує їхні конотативні компоненти, допомагає реалізувати авторську інтенцію».

До дослідження метафори в розвідці «Специфіка авторського редагування мовних одиниць у публіцистичних текстах Олеса Гончара» долучається кандидатка наук з

соціальних комунікацій, доцентка О. С. Куцевська. Вона розглядає метафори в публіцистичних творах письменника в аспекті авторського редагування. Ґрунтовний аналіз варіантів текстів О. Гончара приводить дослідницю до думки, що «метафори, що піддавалися трансформаціям, завжди вступали в підтекстові синонімічні зв'язки, модифікуючись внутрішньо, зберігаючи спільну семантичну оболонку із ключовою семою моральності».

Кандидат наук з соціальних комунікацій Є. О. Соломін у розвідці «Лексико-стилістичні особливості подачі новин про контроверсійні події на сході України в телевізійному ефірі європейського телеканалу “Euronews”» проводить порівняльний аналіз інформаційних повідомлень про війну на сході України (2014 рр.), що готувалися до ефіру різними мовними редакціями телеканалу «Euronews» – російською, англійською, німецькою та українською. Глибокий аналіз випусків новин різними мовами дозволив автору дійти до думки, що міжнародним телемовникам (всупереч задекларованому слідуванню журналістським стандартам) властиві елементи маніпулювання та нав'язування певного світобачення. Є. О. Соломін підкреслює, що аналіз текстів свідчить про «різновекторність інтерпретацій одних і тих самих подій».

Отже, колективна монографія стане корисною для широкого кола мовознавців, котрі вивчають мовні явища в руслі функціональної парадигми.

Г. П. Бондаренко

ТЕНДЕНЦІЇ СТАНДАРТИЗАЦІЇ Й КОДИФІКАЦІЇ СУЧАСНОЇ НАУКОВОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ

Стан наукової мови (функціонального наукового стилю) є індикатором морально-етичного та інтелектуально-технологічного рівня того суспільства, яке цією мовою користується. «Науково-технічний прогрес <...>, перебудова соціально-економічної й політичної систем в Україні насичують мову сучасними поняттями, термінами, зумовлюють динаміку творення нових власне українських слів і запозичення іншомовних, здебільшого англійських. Разом зі зростанням рівня фахових знань представників різних професій підвищуються вимоги до їхньої мови» [Галузинська 2008: 23]. Зазначені тенденції зумовлюють значний інтерес провідних лінгвістів-термінологів до кодифікації термінологічних одиниць української мови, пошуку власних шлях термінотворення.

Робота в цьому напрямку проводиться в двох аспектах: теоретичному й практичному, що передбачає, по-перше (теоретичний аспект), розроблення теорії терміна, встановлення ознак термінологічних одиниць, визначення тенденцій формування термінологічних систем; по-друге (практичний аспект), унормування (кодифікацію) та стандартизацію наукової термінології в таких напрямках: видання галузевих словників, створення державних стандартів на терміни та визначення тощо. Кодифікацію розглядають як запровадження норми, певного стандарту [ВТС 2005: 695]; стандартизація — процес установлення й застосування стандартів; встановлення єдиних норм і вимог, заключний етап у приведенні термінології до єдиної системи [ВТС 2005: 635].

Процес кодифікації й стандартизації української наукової термінології можна розглядати лише за умови її ґрунтовного вивчення як функціонального різновиду загальнолітературної

лексики. Робота з упорядкування термінології є необхідною умовою ефективного розвитку наукових досліджень, видання наукової та довідкової літератури, а також підвищення якості підготовки фахівців у вищих навчальних закладах. Важливість всебічного дослідження, особливо стандартизації та унормування української термінології пояснюється постійним збагаченням галузі новими термінами, використанням невдалих кальок російських слів, граматичним оформленням окремих термінів, що суперечить правописним нормам сучасної української літературної мови, потребою в оновленні сучасних перекладних і тлумачних фахових словників.

Останніми роками проблемі професійно значущої та термінологічної лексики присвячено багато наукових досліджень: О. М. Голанова, В. В. Дубічинський, Т. М. Дячук, Л. Т. Калитинська, Т. Р. Кияк, Л. М. Кузнєцова, О. Г. Михайлова, Н. В. Новикова, А. Д. Олійник, Д. Г. Павлова, Т. І. Панько, М. Г. Прадівляний, Л. Я. Терещенко, В. М. Хохлачова, Г. В. Чорновол, О. В. Чуєшкова, О. Г. Чумак та ін. Предметом їх розгляду є актуальні лінгвістичні проблеми сучасної термінології: історія формування термінології окремих галузей, словотвірні особливості термінів, лексико-семантичні й граматичні особливості слів-термінів, упорядкування науково-технічної термінології, специфіка терміна, структура та склад наукового терміна, джерела формування наукової термінології, фактори системності термінології, співвідношення та зв'язок термінологічної лексики з нетермінологічною лексикою національної мови, шляхи виникнення полісемії та синонімії в термінології; створення та унормування власної (українськомовної) термінологічної бази.

Зростає вага зіставно-термінологічних досліджень (Ю. А. Бельчиков, А. А. Бурячок, І. І. Ковалик, Н. С. Родзевич, Ф. А. Циткіна та ін.), оскільки саме зіставне термінознавство готує адекватну термінологічну базу для перекладної (дво- і багатомовної) лексикографії, науково-технічного перекладу, автоматизації лінгвістичних досліджень, багатомовних банків даних.

Щоб дати чітке визначення поняттям «термін», «термінологія», «терміносистема», визначити особливості термінів, що є базовими для впорядкування термінологічних систем, проаналізуємо наукові праці, що вважаються провідними в галузі досліджень із термінології.

Незважаючи на велику кількість робіт з проблем термінологічної лексики, такого визначення поняття «термін», яке було б загально визначим, всеохопним і вичерпним, у мовознавстві ще не розроблено. Про це свідчать хоча б найрізноманітніші характеристики термінів, які ми зустрічаємо на сторінках спеціальних досліджень, підручників і словників.

Неодноразові намагання лінгвістів сформулювати визначення поняття «термін», що задовольняло б усіх, виявилися малопродуктивними, очевидно, з огляду на багатогранність цього феномена [Ивина 2003: 3].

Прихильники субстанціональної точки зору на зміст поняття «термін» вважають, що терміни — це звичайні слова або словосполучення, що відрізняються від інших номінативних одиниць однозначністю, точністю, системністю, незалежністю від контексту та емоційною нейтральністю (Б. М. Головін, В. П. Даниленко, Т. Р. Кияк, Д. С. Лотте та ін.).

Проте ця позиція завжди викликала серйозні заперечення, оскільки більшість термінів не відповідає комплексу запропонованих суворих вимог.

Багато лінгвістів (Л. А. Капанадзе, В. М. Лейчик, І. Р. Гальперін, С. В. Гриньов та ін.) дотримуються функціональної точки зору на природу терміна, сутність якої Г. Й. Винокур сформулював так: у ролі терміна може виступати будь-яке слово; терміни — це не особливі слова, а тільки слова в особливій функції [Винокур 1939: 3]. Однак, як відомо, терміном може бути не тільки слово, а й словосполучення, що має чітко визначену дефініцію і співвіднесене з конкретним поняттям.

Полеміка про сутність та статус терміна почала втрачати свою гостроту, коли поширення набула думка, згідно з якою термін — це слово або словосполучення, що номінує поняття певної галузі знань чи діяльності (Л. В. Александровська, М. О. Баскаков, М. М. Володіна, С. В. Гриньов, В. М. Лейчик, М. Я. Сердобінцев, О. В. Суперанська). Втім, йдеться не про те, щоміж терміном та загальноживаним словом можна поставити знак рівняння. Безперечно, у терміна є певні особливості.

Так, Т. Х. Сейворі вважає найбільш відмінною та характерною рисою термінів їх емоційну нейтральність, у зв'язку з чим наукові тексти читаються так, ніби їх склав робот [Savory 1967: 112]. Автор зазначає, що терміни — це не більше, ніж умовні позначення, призначені для передання певного обсягу

закодованої інформації, що розшифровуються лише тими, хто має певний ключ (код).

Проте такий висновок суперечить думці лінгвістів, які довели, що головною відмінністю термінів від інших лексичних одиниць є здатність виражати спеціально-професійне, наукове чи технічне поняття (Б. М. Головін, Р. Ю. Кобрін, Ю. М. Марчук).

Звичайно, одночасно виразити в якійсь дефініції навіть частину перелічених критеріїв практично неможливо. Наочною ілюстрацією цього слугують більшість наявних дефініцій поняття «термін», що акцентують увагу лише на якійсь одній його рисі чи якості.

Зокрема, згідно з визначенням О. О. Реформатського, терміни — це слова спеціальні, обмежені своїм призначенням; слова, які намагаються бути однозначними [Реформатский 1968: 111].

Таким чином, як визначення поняття «термін», так і формулювання його дефініції залишаються актуальними завданнями термінологів.

Ми послуговуватимемося визначенням, поданим у Лінгвістичному енциклопедичному словнику. *Термін* (від лат. *terminus* «межа, кордон») — слово або словосполучення, що виражає чітко окреслене поняття у певній галузі науки, техніки, мистецтва тощо [ЛЭС 1990: 423].

Багатозначним виявляється й слово «термінологія». Ним позначають:

1) сукупність або певну невизначену кількість термінів-слів узагалі;

2) сукупність термінів (понять і назв) певної галузі знань (медична термінологія, географічна термінологія тощо);

3) вчення про способи утворення, склад та функціонування термінів;

4) вчення про утворення, склад і функціонування термінів якоїсь конкретної галузі знань, що використовуються в певній мові, та їх еквівалентів у інших мовах;

5) галузь мовознавства, що вивчає термінологію.

Ми трактуємо термінологію як систему термінів якоїсь галузі науки, техніки, мистецтва, суспільно-політичного життя та ін.

Термінологія певної науки включає систему термінів, що функціонують у межах певної галузі знань і утворюють термінологічне поле цієї науки. Теорію термінологічного поля висунув О. О. Реформатський, який зазначає, що поле для

терміна — це така категорія, поза якою слово втрачає свою характеристику терміна [Реформатский 1968]. Кожна терміносистема відображає категоріальний апарат, систему понять конкретних наук, наукових напрямів, шкіл, об'єднує найменування категорій наукових понять: об'єктів, явищ та їх закономірних відношень, якостей, ознак, процесів, станів тощо. Отже, терміносистема — це ієрархія зв'язків між термінами певної галузі знань на основі їх семантичних показників та обов'язкових наукових дефініцій, які відображають логіко-понятійні відношення в цій галузі знань.

У сучасній лінгвістичній літературі визначають такі ознаки терміна: а) наявність специфічної дефінітивної функції [Пристайко 1996: 12]; б) належність до певної терміносистеми та його однозначність у цій системі [Реформатский 1968]; в) стилістична нейтральність [Реформатський 1968]; г) виконання пізнавально-інформативної функції [Толикіна 1970: 53]; д) точність і байдужість до контексту [Толикіна 1970: 62]; е) відсутність супровідних експресивних значень [Реформатский 1968]. Згадані ознаки мають статус дефінітивних, практично реалізуються в межах кожної окремо взятої термінологічної системи.

Розглянемо докладніше кожну з ознак.

Однією з найважливіших вимог до семантики терміна є вимога точності. Термін має бути точно співвіднесеним із позначуваним поняттям. Слова й словосполучення, які виражають наукові й технічні поняття, повинні характеризувати найістотніші ознаки позначуваних об'єктів. Неточний термін, як правило, перебивається іншим суміжним терміном, а це зумовлює розпливчастість меж, двоплановість, побічні асоціації та ін. Тяжіння до точності терміна Г. Й. Винокур образно визначив як інтелектуальну чистоту [Винокур 1939: 28]. У процесі вживання слова в мовленні на його лексичне значення на шаровується низка додаткових елементів; контекст, увесь час змінюючись, впливає на лексичне значення звичайного слова; термін же, «прив'язаний» до певного поняття, залежить не від контексту, а лише від поняття й місця, яке це поняття займає серед інших у системі.

Вимога точності терміна безпосередньо пов'язана з тяжінням термінів до системності. Термінологічна система будь-якої галузі науки чи техніки відповідає своєму призначенню тільки в тому випадку, якщо в ній кожне поняття терміноване

(іншими словами, кожна клітинка матриці має бути заповнена окремим терміном, порожніх клітинок не повинно бути так само, як і клітинок, заповнених кількома термінами) [Ивина 2003: 232]. Тобто однією з найхарактерніших ознак терміна є обов'язкова віднесеність кожного конкретного терміна до термінологічної системи, а в ній — до певної групи термінів, які позначають споріднені, однорідні поняття. Слово або словосполучення стає терміном тому, що починає позначати поняття в системі понять певної галузі науки і входить у систему її термінів. Термін виникає й функціонує лише в межах системи, поза системою термін втрачає свої термінологічні властивості — стає загальноживаним словом або терміном іншої системи. Саме тому, зазначає О. О. Реформатський, термін не потребує контексту, він пов'язується не з контекстом, як загальноживане слово, а з термінологічним полем, яке для нього заступає контекст [Реформатский 1968].

Погляди О. О. Реформатського знайшли підтримку та подальший розвиток у працях В. В. Виноградова, Г. Й. Винокура, Б. М. Головіна, В. П. Даниленка, Т. Р. Кияка, Д. С. Лотте, Т. І. Панько, О. В. Суперанської, С. Д. Шелова та ін.

Термінологічне поле певної галузі науки прирівнюється до макрополя, усередині якого є цілий ряд мікрополів, що покривають його. Макрополя характеризуються прагненням до стабільності й рівноваги, мікрополя зазнають змін. Зі зміною структури мікрополів у процесі історичного розвитку рівновага зберігається шляхом перерозподілу семантичного навантаження на нову кількість одиниць.

Надзвичайно важливим фактором удосконалення системи наукових знань є однозначність терміна. Цієї думки дотримуються В. В. Виноградов, Є. М. Галкіна-Федорук, А. П. Коваль, О. О. Реформатський. Як зазначає А. П. Коваль, «сама наявність чітких і однозначних термінів знаменує собою здійснення у цій галузі науки переходу від емпіричних відомостей і здогадів до точних знань» [Коваль 1970: 256].

Проте, як уважають практики, однозначність терміна — це скоріше тенденція, ніж мовний факт, і важливості її не слід переоцінювати.

Як член певної термінологічної системи термін однозначний; у складі багатьох термінологічних систем він може бути багатозначним. Як приклад, можна навести термін «амплікація». В економіці *амплікація* — 'копія розписки про

прийняття грошей'. У діловодстві *амплікація* — 'копія певного акта'. Для точності термінології, писав Д. С. Лотте, цілком достатньо, щоб термін мав властивість відносної однозначності, тобто, щоб він був однозначний у межах даної дисципліни [Лотте 1961: 75].

Тяжіння до однозначності терміна обумовлюється чіткою дефініцією останнього. Кожна галузь науки встановлює визначення термінів, у яких вказує на їх зміст. Визначення повинні мати всі терміни. Якщо слово не має визначення або не може бути визначене, воно не є терміном [Коновалова 1956: 28], оскільки термін — це слово або словосполучення, яке має суворо окреслене значення у тій чи іншій галузі знання.

Особливо важливим тут є той момент, що термін не називає поняття, як це робить звичайне слово; поняття тут начебто приписується термінові, і в той час, зауважує А. П. Коваль, «якщо звичайні слова тлумачаться, термін визначається» [Коваль 1970: 67]. Звідси випливає такий висновок: лексичне значення слова й значення терміна — це поняття не тотожні; значення терміна — це дефініція, яка йому приписується в певній термінологічній системі. Як би термін не позначався: чи переосмисленим загальноживаним словом, чи словосполученням — ми не можемо нічого казати про його значення, доки не довідаємося про його визначення (ні зв'язки терміна з іншими словами в мові, ні асоціації, які це слово у нас викликає, не дадуть нам відомостей про значення цього терміна в переважній більшості випадків).

Звичайне слово (його лексичне значення) формується і змінюється в процесі історичного розвитку мови; ці зміни у його значенні певною мірою залежать від контексту, в якому воно фігурує, від того, з якими словами протягом певного історичного періоду воно зближується. Термін же змінює свій зміст лише тоді, коли в тій галузі науки, яку він обслуговує, відбувається певне перегрупування понять.

В ідеалі кожному терміну має відповідати одне й тільки одне поняття, що пояснюється спеціалізованістю його значення, точністю його семасіологічних кордонів, на відміну від сміливої рухливості загальноживаної лексики, писав Г. Й. Винокур [Винокур 1939: 3].

Проте «ідеальною» може стати лише термінологія застарілої або відкинутої теорії, що не розвивається і не поповнюється.

У живій теорії, яка розвивається і збагачується, вимога однозначності терміна формулюється найчастіше як вимога до його дефініції, її чіткості й точності в певному науковому контексті. Поза межами такого контексту термінам притаманні полісемія, омонімія, паронімія, антонімія та синонімія. Із цим твердженням згодні більшість термінологів: Р. О. Будагов, П. В. Веселов, Г. Й. Винокур, Д. С. Лотте, О. В. Суперанська, О. М. Толікіна та ін.

Стандартизація науково-технічної термінології має бути спрямована на те, щоб обрати ту чи іншу термінологічну норму та затвердити її як обов'язковий варіант для усунення двозначності в спілкуванні. Стандартизація досягне своєї мети, якщо пропонується як нормативний термін буде виразно вмотивованим та зрозумілим для всіх фахівців цієї галузі. Це й усуне існування зайвих синонімів чи варіантів. Адже основне, як стверджують автори книги «Українське термінознавство», щоб термін найвідповідніше передавав заховане в ньому поняття [Панько 1994: 126].

Наскільки немає єдності науковців щодо теорії терміна, яка має закласти підґрунтя для процесу стандартизації та кодифікації термінологічних систем, настільки ж різняться погляди сучасних термінологів на тенденції термінотворення.

Термінотворення визначають як планомірний процес, що передбачає врахування наявних у певній галузі термінології системних зв'язків, «цілеспрямований творчий процес, зумовлений взаємодією зовнішніх та внутрішніх мовних факторів» [Панько 1994: 161].

Процес термінотворення в багатьох сучасних європейських країнах має чітко сформульовані принципи й засади, створено спеціальні термінологічні інституції, які систематизують і стандартують термінологічні системи. В Україні ці концептуальні положення вже значною мірою утверджено, однак конкретна робота над упорядкуванням терміносистем зазнає чимало труднощів.

Причини цих труднощів лінгвісти-термінологи вбачають в історії становлення українського термінознавства, яке активно почало формуватися в другій половині XIX ст. (І. Верхратський, М. Драгоманов, В. Левицький тощо) і відразу зіштовхнулося з експансією чужої мови й чужої мовної традиції (передусім російської), що було зумовлено відсутністю самостійної держави, а тому, як зазначає І. Огієнко, становлення національної

термінології «не йшло в нас нормальним шляхом» [Огієнко 2004: 376].

Взагалі термінотворення певної національної мови завжди коливається між двома центрами тяжіння. Одним з них є намагання витворити свою термінологію на базі ресурсів своєї національної мови — пуризм, іншим прагнення адаптувати до граматичних особливостей власної мови термінологічні одиниці, які закономірно виникли в інших мовах, — ксеноманія.

Намагання перших термінологів захистити українську термінологічну систему від агресивного впливу російської мови спричинило активізацію пуристичних тенденцій у термінотворенні, через що «творення української термінології довго не виходило з дилетантських рамок» [Огієнко 2004: 376]. Навіть запозичені широковживані в мові терміни пуристи намагалися замінити питомими українськими словами. Так замість терміна *конус* пропонувалося *стіжок*, замість *екватор* — *рівник*, замість *маятник* — *хитун*, замість *фільтр* — *цідило* тощо [УМЕ 2000: 36, 48, 54].

Завдяки орієнтації на пуризм, крім спільнослов'янської та спільносхіднослов'янської лексики, в українському науковому лексиконі закріпилася низка самобутніх назв, що постали на основі власних словотворчих засобів. Вони стали основою для формування більшості терміносистем на власномовній основі, насамперед: мовознавчої: *абетка, дієслово, іменник, називний відмінок, наголос, перекладач, узгодження*; психологічної: *байдужість, згуртованість, здібність, кмітливість, мрія, розуміння, уява*; педагогічної: *викладач, виш, іспит, освітянин*; мистецтвознавчої: *глядач, гурток, митець, образотворчий*, юридичної: *злочинець, недоторканість, одруження, подружжя, присуд, спадкоємець, судочинство*; суспільно-політичної: *громадянин, держава, діловодство, обіжник, прізвище, службовець, урядовець*; економічної: *боржник, виробник, надлишок, прибуток, споживання*; соціологічної: *батьківщина, спільнота*; біологічної: *брунька, гайворон, городина, довкілля, кажан, комаха, людина, очерет, садовина, стовбур*; анатомічної: *м'яз, очноямковий, попереk, щелепа*; медичної: *вагітність, випотина, виразка, ластовиння, набряк, пухлина, сеча, спрага, струс, судома, сухоти*; географічної: *вибалок, виярок, ожеледь, полонина*; геологічної: *глей, родовище*; сільськогосподарської: *годівля, добриво, соняшник, тваринництво, харчування*; математичної: *добуток, множина*,

обчислення, похибка; фізичної: *густина, заломлення, напруга, питома вага, речовина, струм*; хімічної: *водень, вуглець, кисень, рідина, сполука*; виробничо-технічної: *важіль, вимикач, вмикач, знаряддя, косинець, лещата, підойма, рушій, свердловина*; транспортної: *вантажівка, залізниця, криголам, літак, пальне*; морської: *вітрило, корабельня, пароплав, хитавиця*; загальнонаукової: *винахідник, галузь, ділянка, дослідник, достеменний, загальний, звіт, зміст, майбутній, облік, обсяг, підвалини, підсумок, спричиняти* [Селігей 2008: 60–61].

Є. Кравченко та Н. Колтакова серед позитивних визначають такі риси пуризму, як збереження самобутності національної мови, стабільність літературних норм, пропагування виражальних засобів рідної мови, використання її лексико-семантичних, фразеологічних, граматичних можливостей для передання нових понять, збагачення літературної мови за рахунок народної [Кравченко 2008]. Негативним у пуризмі виявилось надмірне прагнення очистити мову від усіх запозичень, незважаючи на їх усталеність; неприйняття будь-яких новотворів та одностороннє сприйняття мовного контакту [Кравченко 2008].

Загалом орієнтація на мовний пуризм виявилася гальмівним чинником розвитку наукової мови, оскільки наука за своєю природою є явищем наднаціональним, а інтенсивна міжнародна комунікація в науковій сфері спричиняється до того, що наукові терміносистеми європейських мов характеризуються високим ступенем насиченості інтернаціоналізмами. У зв'язку з цим на момент повалення царизму 1917 р. в українській мові не були вироблені усталені терміносистеми, а короткий період відносно вільної і стрімкої українізації того періоду змінився розгромом українського мовознавства, що почався в 1933 р. В умілих руках русифікаторів українська мова на рівні наукової термінології швидко перетворилася на макаронічу. Доробок вітчизняних термінознавців було затавровано як «обласницький», «архаїзаторський», а самих учених безпідставно репресовано, причому слідство й суд закинули їм обстоювання «хибної теорії про самобутність української мови» та «націоналістичне шкідництво в термінології» [Огієнко 2004: 231]. У термінологічному самовизначенні українській мові було відмовлено.

В Україні було впроваджено унікальний, виключно радянський винахід: формально національну (українську) мову

не забороняли, навпаки, говорили про бурхливий її розквіт, сприятливий вплив на неї «братньої мови», але насправді її розвиток коригували в потрібному політичному напрямі.

Головною хвиною всієї термінознавчої діяльності оголошено штучний відрив української наукової термінології від наукової термінології російської мови, відтак рекомендовано віддавати перевагу українським термінам, подібним до російських. Сукупно з граматичним закидом, який сформулювали як «свідоме відштовхування від наявних уже між кількома мовами спільних структурно-граматичних моментів, <...> а надто спільних фразеологічно-лексичних елементів вироблених в різних національних мовах пролетаріатом в його інтернаціональній боротьбі за соціалізм» [Огієнко 2004: 239].

Цей висновок на багато років зробив російську мову непорушним лексичним та граматичним взірцем, що до нього належало допасовувати українські терміни та мовні конструкції попри закони внутрішнього розвитку української мови, випрацювані в ній принципи мовної категоризації дійсності та моделі словотворення. Вживання властиво українських термінів замість запозичених чи поряд із ними оголошено однозначно негативним явищем, відповідні терміни вилучено зі словників.

Надалі вся робота з українського словникарства зводилася до того, щоб закріпити, за визначенням І. Огієнка, російські налетілості на українську мову. П. Горецький один з ідеологів радянського термінотворення (1947 р.) стверджував: «автор російсько-українського термінологічного словника при передачі термінів російського реєстру не повинен уникати українських слів-термінів, спільних (або схожих) для обох мов, — російської й української, а так само слів-термінів іншомовних або інтернаціональних однаково вживаних в обох мовах» [цит. за: Огієнко 2004: 381].

Терміносистему української мови розбудовували переважно шляхом запозичень і словотвірних кальок з російської мови, керуючись гаслами інтернаціоналізації та принципом «мінімальних розбіжностей». Власні ж новотвори траплялися хіба що як виняток. Рівновага між питомою лексикою та запозиченнями різко порушилася на користь останніх. Бездержавність української мови призвела до того, що вона потрапила не до тих мов, які переважно творять самі, а до тих, які більше запозичають.

Така орієнтація на російську мову мала як позитивний, так негативний вплив на розвиток українського термінотворення. З одного боку, в українських терміносистемах закріпилися російські лексеми, які витіснили власне українські, з іншого, — українська наукова мова стала на вищий щабель розвитку, відійшовши від крайнього термінологічного пуризму, хоча й дещо загальмувала розвиток українських терміносистем на ґрунті власних україномовних ресурсів або ресурсів, орієнтованих на загальноєвропейську термінологічну традицію. Зокрема, С. Ярема вважає гальмуванням розвитку національної термінології заміну в 40-і р. XX ст. *флуор* на *фтор*, *арсен* на *миш'як*, *вальцювання* на *прокатування*, *філія* на *філіал* тощо [Ярема 2004: 5].

Після того, як Україна стала незалежною державою, українському термінотворенню довелося пережити весь процес становлення заново. Те, що Європа в ідеології термінотворення пройшла в XIX ст., і те, що Україна пережила у період 20–30-х р. XX ст., повертається в ній на порядок денний, про що свідчить помітна частка української лексикографічно-термінологічної практики. Термінотворці початку 90-х XX ст. проходять той самий шлях пуризму, що й їхні попередники, про що свідчать матеріал словникових статей російсько-українського медичного словника: рос. *гельмінтолог* — укр. *глистівник*, *глистознавець*, *гельмінтолог*; *глистівниця*, *глистознавиця*, *гельмінтологиня*; рос. *гематолог* — укр. *кровник*, *кровознавець*, *гематолог*; *кровиця*, *кровознавиця*, *гематологиня*; рос. *гінеколог* — укр. *жінківник*, *жінковик*, *жіночник*, *жіночівник*, *жіночихворобник*, *жіночихворобівник*, *жіночихворобознавець*, *жіночолікар*, *гінеколог* [Нечай 2000: 108, 109, 116, 138].

Натхнення термінотворці початку 90-х р. черпали у надбаннях Наукового товариства імені Тараса Шевченка та Інституту української наукової мови, намагаючись повернути до термінологічних словників та галузевих підручників автентичні українські терміни, які було виведено з активного ужитку репресивними постановами «Термінологічних бюлетенів» 1933–1935 рр.

Нині у термінологічних студіях точаться активні дискусії щодо тенденції інтернаціоналізації або збереження національної самобутності української термінології. Науковці здебільшого переконані, що в українській термінології на рівноправних засадах можуть побутувати як одиниці, запозичені із

західноєвропейських мов або утворені на базі греко-латинських елементів, так і ті, що постали на ґрунті питомих українських словотвірних засобів. Останнім часом активізувалися термінознавчі студії (І. Кочан, І. Кульчицький, А. Руссу, П. Селігей, Л. Туровська та ін.), що пропонують активніше залучати власні мовні засоби в процесі творення терміна або навіть замінювати запозичені терміни (інтернаціональні або псевдоінтернаціональні) на питомі українські, звертаючись до багатой спадщини словникарства 20-х р. ХХ ст.

Зважаючи на глобалізацію сучасного суспільства й науки на захист запозичень стають учені конкретних галузей і мовознавці, зокрема О. Іващишин. Однак радять вдаватися до запозичень, якщо: 1) їх не вдається замінити засобами української мови; 2) вони стійко ввійшли до складу української лексики; 3) відповідне запозичення має точніше значення, ніж український термін. Намагатися очистити мову від запозичень не слід, оскільки, на думку О. Іващишина, це може призвести до ізоляції національної науки та побудувати перешкоди для обміну досвідом між дослідниками, що спілкуються різними мовами [Іващишин 1992: 115].

Доцільність запозичення термінів як одного із засобів термінотворення засвідчують наступні характеристики термінологічних одиниць іншомовного походження. По-перше, прагнення мови науки до підвищення комунікативної чіткості, запозиченість термінів виявляє тенденцію до усунення семантичного впливу вихідних загальноживаних форм на їх термінологічні синоніми. По-друге, ізольований від системи української мови іншомовний термін не несе асоціативно-образних і метафоричних, не має активності внутрішньої форми порівняно з термінами власно мовного походження. По-третє, іншомовний термін має досить гнучку внутрішню форму; подальший розвиток поняття, яке термінується, не справляє впливу на показники мотивованості одиниці, не зменшує її точності. По-четверте, запозичені іншомовні терміни-слова при наявності еквівалентних термінологічних сполучень є економічнішим засобом вираження того ж поняття.

Саме тому під час термінування нових науково-технічних понять перевагу віддають утворенню термінів на основі інтернаціонального (переважно греко-латинського) лексичного й словотвірного фонду. Давньогрецька й латинська мови мертві, саме тому вони зручні для утворення термінів у різних

національних мовах. Семантика коренів і афіксальних морфем для сучасних мов постає ніби в законсервованому вигляді. Греко-латинські елементи, які втратили природні умови розвитку, стандартизуються й моносемізуються, що дуже цінно для термінології. Терміни, які складають з грецьких і латинських елементів, з однаковою легкістю утворюються в багатьох мовах, до того ж точність, стислість і змістовий доступ, як провідні риси термінів інтернаціонального походження, обумовлюють доцільність використання цього засобу термінотворення у процесі формування української науково-технічної термінології.

Проте, більшість мовознавців вважають поповнення мови (особливо невинуватене) англіцизмами серйозною загрозою розбудові термінотворення на власномовній основі. Особливо активним цей процес є в термінології гуманітарних наук, меншою мірою він позначився на термінології природничої сфери. Представники молодого покоління науковців активно вводять у наукові тексти модні англійські заміники загальноживаних слів: *креативний* замість *творчий*, *латентний* — *прихований* тощо. Причини цього мовознавці, зокрема В. Радчук, вбачають у намагання науковців створити власний науковий жаргон, як засіб упізнання своїх, а частіше як вияв невміння перекласти українською англійські слова чи сполуки. Наприклад: *генерація* — *покоління*, *пресинг* — *тиск*, *рецепція* — *сприйняття* тощо, а слово *імплементація* має понад

30 контекстуальних відповідників (*впровадження, запровадження, втілення, реалізація, матеріалізація* та ін.) [Кравченко 2008].

Згідно з ДСТУ 3966–2009 «Термінологічна робота. Засади і правила розроблення стандартів на терміни і визначення понять» у разі функціонування власне українського і запозиченого терміна на позначення одного поняття перевагу слід віддавати саме українському еквіваленту: *принтер* — *друкарка*, *інцидент* — *випадок*, *управління* — *керування* тощо [Державні стандарти 2009: 12, 15, 28]. З мовознавцями не погоджуються галузеві фахівці. Так, у науковій економічній літературі та офіційних документах закріпився запозичений термін *казначейство*, а мовознавці наполягають на поверненні питомого терміна *державна скарбниця* невинуватено виведеного з наукового обігу з середини минулого століття у період активного російщення української мовної системи. Також фахівці зауважують на певних випадках недоречності заміни запозиченої

термінологічної одиниці питомою. По-перше, це неможливо, якщо запозичення тривалий час функціонує в мові й міцно увійшло до терміносистеми певної галузі, наприклад *браузер* — *оглядач*. По-друге, — якщо запозичення містять у своєму складі греко-латинський елемент, наприклад, як-от *гідро-* або *кардіо-*. Українські відповідні компоненти *водо-* й *серце-* будуть доречними лише на рівні загальноживаної лексики або у сполученні з рідномовними опорними компонентами, наприклад *водомір*, *водознавець*, *водотурбіна*, *серцевидний*, *серцево-судинний* [Германович 2016: 52].

При творенні й уведенні в науковий обіг нових термінів мовознавці радять формувати стратегії для створення українського еквівалента. Так І. Кульчицький пропонує найсвіжіші запозичення в галузі інформатики замінити власномовними термінами, наприклад *options* — *вибір можливостей*, *footnote* — *прістінкова примітка* тощо [Кульчицький 2014: 124].

Термінознавці зазначають, що останнім часом в українському термінотворенні закріпився поміркований пуризм, що виявляється не лише в прагненні замінити нещодавно запозичені терміни українськими, а й намаганні впровадити терміни, створені за українськими словотвірними моделями. Так, у терміноодинацях іншомовний префікс *де-* пропонують замінювати питомим префіксом *роз-*: *дешифрування* — *розшифрування*. Терміни із суфіксом *-к-*, введеним під впливом російської мови і неузгодженим з нормами українського словотворення, невластивим українській мові в іменниках, що виражають дію, замінювати термінологічними одиницями із суфіксами *-анн-*, *-енн-*, *-енн-*: *оцінка* — *оцінювання*, *розробка* — *розроблення* тощо. Активні дієприкметники теперішнього часу, кальковані з російської мови, замінювати віддієслівними прикметниками або описовими конструкціями: *взаємовиключачий* — *взаємовиключний*, *всмоктуючий* — *всмоктувальний*, *денітрифікуючий* — *денітрифікаційний* [Бурковська 2015: 49].

Замість калькованого з російської мови слова *провід* використовувати корінь *гін-*, наприклад: *водопровід* — *водогін*; *газопровід* — *газогін*.

Запозичений з російської мови терміноелемент *-образный*, *-видный*, *-подобный* замінювати суфіксом *-уват*:

газуватий, зіркуватий, пилкуватий (а не газоподібний, зіркоподібний, пилкоподібний) [Ярема 2004: 3].

Активно намагаються викоринити прикметники-інтернаціоналізми, утворені за словотвірними моделями російської мови зі збереженням іншомовних прикметникових і іменникових суфіксів *-аль-, -ур-, -ич-, -он-, -ональ-* і додаванням до них російських прикметникових суфіксів *-н-, -ск-* тощо, що суперечать українській словотвірній традиції, згідно з якою до кореня додають суфікс *-н-* без збереження прикметникового іншомовного суфікса, наприклад: *тенденциозный – тенденційний, алгебраический – алгебричний* тощо [Ярема 2004: 3].

На думку П. Селігея, тяжіння до мовного пуризму – неминучий етап становлення й зміцнення національних терміносистем, який свого часу пройшла більшість європейських країн: Німеччина (XVII–XVIII ст.), Угорщина (початок XVIII ст.), Франція (кінець XIX – початок XX ст.), Греція (XX ст.), Ісландія (XVIII ст.), Чехія (XVII–XVIII ст.), Польща (кінець XVIII ст.) та ін. Сплеск пуризму спостерігаємо, коли «зростає національна свідомість, коли народ почувається культурно повновартісним і підноситься до розуміння мови не лише як ужиткового засобу спілкування, а й як самобутньої культурної цінності, коли виникає бажання розширяти комунікативні функції рідної мови, примножувати питому лексику, прищеплювати її в книжних стилях, зокрема й науковому» [Селігей 2008: 54]. Нині пуристичні тенденції в українському термінотворенні виявляються помірно, переважно як наслідування модних тенденцій англійських, французьких, грецьких, польських і чеських термінологів.

Загалом в сучасному українському термінотворчому процесі утвердився принцип стабілізації наукової мови, вироблений у Українському Термінологічному центрі Америки, згідно з яким рекомендуються не замінювати вдалий термін на давніший, хоч би й досконаліший.

Ілюстрацією практичного застосування принципу стабілізації наукової мови може бути такий приклад. Сьогодні укладачі словників геодезичної та географічної термінології вагаються: чи міняти термін *карта* на термін *мапа*? Аргументи «за»: 1) термін *мапа* вживали в українській термінології у 1920–1930-х рр. XX ст.; 2) цей термін функціонує у польській (*mapa*), німецькій (*die Mappe*), англійській (*map*) та інших мовах.

Аргументи «проти»: 1) з вилученням терміна *карта* в українській термінології зрушиться ціле термінологічне гніздо: *картографія* перетвориться на *мапографію*, *картознавство* — на *мапознавство*, виникнуть нові й незвичні словосполучення *кафедра мапографії*, *мапова сітка* тощо; 2) слово *карта* зафіксоване у словнику Б. Грінченка з такими значеннями: «1) Чотирикутник, чотирикутна площа, клітинка. Уживається, коли йде мова про польову землю, про малюнок матерії в клітку; 2) Листок паперу; 3) Гральна карта; 5) Лист» [цит. за:Наконечна].

Отже, зважаючи на те, що слово *карта* побудоване за законами української мови і його фіксує з наближеним значенням загальнономовний словник, а також виходячи з принципу стабілізації наукової мови, термін *карта* на сучасному етапі розвитку української термінології доцільно залишити в активному вжитку. Термін *мапа* можна вживати як синонім.

За принципом стабілізації наукової мови іншомовні терміни слід засвоювати безпосередньо з мови-реципієнта до мови-продуцента, оминаючи посередництва інших мов, пристосовуючи слово до граматичних і правописних особливостей рідної мови або поєднуючи з власномовними чи давно запозиченими термінами: *демпінгові ціни*, *клірингові розрахунки*, *маркетинговий аналіз* тощо. З огляду на це українські термінологи одержали можливість переглянути й виправити деякі терміни, що потрапили в українську термінологію методом «зіпсутого телефону». Наприклад, термін *bitstate memory* (рос.:*двухстабильная ячейка памяти*; укр.: *двостабільна комірka пам'яті*) матиме вигляд *двостанова пам'ять* [Кравченко 2008].

Відхід від орієнтування на російську мову, на думку термінологів, позитивно позначиться на стандартизації української терміносистеми, оскільки таке посередництво призвело до плутанини у вживання українських термінів *означення* та *визначення*. Причина проблеми в тому, що латинські слова *definitio* і *determinatio* російською мовою перекладаються одним словом *определение*. Якщо усунути фактор посередництва, то названі поняття в українській термінології відразу чітко розмежуються за допомогою наявних словесних ресурсів: *definition* — *означення*, *determination* — *визначення*.

Під час перекладу термінів з однієї мови на іншу, згідно з принципом стабілізації наукової мови, слід керуватися правилом:

«поняття — український термін», а не «іншомовний термін — український термін». Тобто пошук терміна-відповідника має починатися з аналізу властивостей нового поняття, коли «одна з властивостей має “підказати” іншу назву цього поняття, ніж вона є у мові, з якої здійснюється переклад» [Кравченко 2008].

«Наприклад, у російській термінології одна з деталей ізолятора називається *юбка* — очевидно, назву підбирали за подібністю. Українська термінологія для цього поняття має термін *острішок* (від слова *стриха*). Як бачимо, асоціації у творців двох термінів були різні. Тому перекладати російський електромеханічний термін *юбка* українським словом *спідниця* не можна — це нетермінологічний підхід. Так само помилково буде перекладати російський будівельний термін *грохот* як *гуркіт* чи *грюкіт*, оскільки йдеться про назву пристрою для пересіювання піску або цементу, і в українській терміносистемі для того існує слово *решето*» [Бурковська 2015: 50].

Отже, нині українська термінологія виробила власні принципи стандартизації й кодифікації терміносистеми, а також розробила підходи до поповнення термінологічної лексики. Орієнтування на світовий досвід термінотворення, зокрема американський і європейський, дало можливість відійти від крайнього пуризму й сформувавши виважений погляд на співвіднесеність запозичених і власномовних термінолексем. Від початку ХХІ ст. українська термінолексика стала поповнюватися запозиченнями й перекладами безпосередньо з тих мов, які для того підходять, а не тільки через російську, як це було в попередні десятиліття. Незважаючи на певні зрушення в термінотворчому процесі й формування власної школи термінологів, перед українською термінографією й досі стоїть низка важливих завдань, зокрема очищення термінології від невиправданих запозичень з російської, а також викорінення термінів-покручів, активно впроваджених у 40–80-ті рр. минулого століття, та перевидання термінологічних словників більшості терміносистем з метою стандартизації термінологічного шару української мови з урахуванням граматичних і лексичних особливостей української мови.

Література

1. Бурковська О. Синонімія та варіантність у системі української термінології / О. Бурковська // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка» ; сер. «Проблеми української термінології». – 2015. – № 817. – С. 47–54.
2. Великий тлумачний словник української мови. – Х. : Фоліо, 2005. – 767 с.
3. Винокур Г. О. О некоторых явлениях словообразования в русской технической терминологии / Г. О. Винокур // Труды Московского института истории, философии и литературы : сб. ст. по языкознанию. – М. : Изд-во Моск. ин-та, 1939. – Т. 5. – С. 3–54.
4. Галузинська Л. І. Українська мова (за професійним спрямуванням) : навч. посібник / Л. І. Галузинська, Н. В. Науменко, В. О. Колосюк. – К. : Знання, 2008. – 430 с.
5. Германович Г. Медичні терміни з компонентами *кардіо-* та *серце-* у сучасній українській мові / Г. Германович // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка» ; сер. «Проблеми української термінології». – 2016. – № 842. – С. 51–54.
6. Державні стандарти України 3966–2009. Термінологічна робота. Засади і правила розроблення стандартів на терміни і визначення понять. – К. : Держстандарт України, 2009. – 36 с.
7. Іващишин О. Проблема доцільності використання запозичень та інтернаціоналізмів у науково-технічній термінології / О. Іващишин // Проблеми української науково-технічної термінології : тези I Міжнар. наук. конф. – Львів, 1992. – С. 114–116.
8. Ивина Л. В. Лингво-когнитивные основы анализа отраслевых терминосистем (на примере англоязычной терминологии венчурного финансирования) : учеб.-метод. пособие / Л. В. Ивина. – М. : Академический проект, 2003. – 303 с.
9. Коваль А. П. Науковий стиль української мови. Структура наукового тексту / А. П. Коваль. – К. : Вид-во КДУ, 1970. – 306 с.
10. Коновалова Г. Ф. Из истории русской литературоведческой терминологии / Г. Ф. Коновалова // Рус. яз. в школе. – 1956. – № 3. – С. 25–30.
11. Кравченко Є. Український лінгвопуризм і культура мови на європейському тлі [електронний ресурс] / Є. Кравченко, Н. Колтакова // Лінгвістичні студії : зб. наук. праць. – Режим доступу: <http://litmisto.org.ua/?p=7508>.
12. Кульчицький І. Проблемні аспекти локалізації окремих термінів з прикладної лінгвістики / І. Кульчицький, М. Маляр, Б. Філь // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка» ; сер. «Проблеми української термінології». – 2014. – № 791. – С. 122–126.

13. Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В. Н. Ярцева. – М. : Сов. энциклопедия, 1990. – 685 с.
14. *Лотте Д. С.* Основы построения научно-технической терминологии / Д. С. Лотте. – М. : Изд-во АН СССР, 1961. – 158 с.
15. *Наконечна Г. В.* Українська науково-технічна термінологія: історія і сьогодення / Г. В. Наконечна. – Львів : Кальварія, 1999. – 105 с.
16. *Нечай С.* Російсько-український медичний словник з іншомовними назвами / С. Нечай. – К. : УЛТК, Фонд ТТ, 2000. – 423 с.
17. *Огієнко І.* (Митрополит Іларіон). Історія української літературної мови / упоряд. М. С. Тимошик / І. Огієнко. – К. : Наша культура і наука, 2004. – 436 с.
18. *Панько Т. І.* Українське термінознавство : навч. посібник / Т. І. Панько, І. М. Кочан, Г. П. Мацюк. – Львів : Світ, 1994. – 156 с.
19. *Пристайко Т. С.* Лексико-номинативная организация специального текста / Т. С. Пристайко. – Днепропетровск : УКО ІМА-прес, 1996. – 200 с.
20. *Реформатский А. А.* Термин как член лексической системы языка / А. А. Реформатский // Проблемы структурной лингвистики : 1967. – М. : Наука, 1968. – С. 103–126.
21. *Селігей П. О.* Пуризм у термінології: український досвід на європейському тлі / П. О. Селігей // Мовознавство. – 2008. – № 1. – С. 49–66.
22. *Толикина Е. М.* Некоторые лингвистические проблемы изучения термина / Е. М. Толикина // Лингвистические проблемы научно-технической терминологии : материалы совещания, провед. АН СССР в Ленинграде 30 мая–2 июня 1967 г. / отв. ред. Г. С. Бархударов. – М. : Наука, 1970. – С. 53–67.
23. Українська мова : енциклопедія / редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко (співголови) та ін. – К. : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2000. – 752 с.
24. *Ярема С.* На теми української наукової мови / С. Ярема. – Львів: Українське товариство з механіки руйнування матеріалів. Львівське крайове товариство «Рідна школа». Наукове товариство ім. Шевченка. – 2004. – С. 3–18.
25. *Savory T.H.* The language of science / T. H. Savory. – London, 1967. – 173 p.

А. М. Галенко

НАЦІОНАЛЬНО МАРКОВАНА ЛЕКСИКА У НАВЧАННІ СУЧАСНОГО ФІЛОЛОГА

У сучасних соціально-історичних умовах культурологічна компетентність філолога набуває надзвичайного значення. Бачимо, як впливає потік інформації на формування суспільної думки та, певним чином, на формування особистості. Аби не втратити свою індивідуальну цінність людина має усвідомлювати себе належною до певної усталеної спільноти, народу, представником культури якого вона є. У безмежному потоці інформації важливо виокремити себе як цілісну особистість зі стійкою національною ідентичністю, здатною лишатися собою та протистояти негативному інформаційному впливу. Звичайно, ключова роль у формуванні особистості належить вчителю, а особливо філологу, який має сприяти формуванню культурологічної компетентності учня. Очевидно, що для цього у самого філолога має бути сформована культурологічна компетентність, актуальність набуття якої зумовлена тим, що вчитель постійно є активним учасником процесу спілкування, носієм і репрезентантом власної культури, вираженої у мові. Це передбачає знання лексики з національно-культурним компонентом, найменування предметів і явищ традиційного українського побуту, звичаїв, обрядів, народної творчості, живопису, фольклору тощо.

Культурологічну компетентність майбутнього філолога розуміємо як інтегровану якість, що реалізується через здатність особистості бути духовно й естетично вихованою, всебічно обізнаною; володіти національно-культурними знаннями (розумітися на традиціях, реаліях, звичаях, духовних цінностях свого народу); знаходити зафіксовані в мові, етнотекстах і дискурсивній практиці компоненти духовної та матеріальної культури; вміти не тільки доцільно ними оперувати, а й

передавати учням; усвідомлювати себе та кожну особистість як носія певної етнокультури; уміти бачити спільне й відмінне в культурах та світосприйнятті їхніх носіїв; формувати в учнів мовну картину світу національно свідомого громадянина.

Мова є не тільки засобом спілкування, а й засобом акумуляції, ретрансляції та збагачення культури. Мова не є системою, відокремленою від самого народу, його етнокультурного життя. Тому дослідження взаємозв'язку мови та культури набувають тепер такого значення. Культурологічний компонент навчально-виховного процесу є предметом досліджень із етнопедagogіки (Я. Коменський, Г. Сковорода, К. Ушинський), етнолінгвістики (В. Гумбольдт, В. Жайворонок, В. Кононенко, І. Огієнко), етнолінгводидактики (В. Бадер, А. Богуш, Н. Голуб, Г. Дідук-Ступ'як, О. Семенов), етнопсихології та етнопсихолінгвістики (Л. Виготський, М. Жинкін, І. Зимня), соціолінгвістики (О. Ахманова, Ю. Дешерієв, Л. Нікольський), лінгвокультурології (Є. Верещагін, В. Воробйов, В. Костомаров), лінгвокраїнознавства (Л. Воскресенська, Р. Мін'яр-Білоручева, Є. Пассов). Дослідники опрацьовують питання лексичної компетенції, народної культури, народної психології, міфотворчості та національно-культурного компонента в семантиці слова, з'ясовують зв'язок мови та ментальності, мови та культури, встановлюють за допомогою досліджень мови особливості поведінки різних етносів, вплив культурного компонента на конотацію слова та відображення явищ культури умові.

Метою мовної підготовки у вищому навчальному закладі є створення умов для розвитку національно свідомої, духовно багатой мовної особистості, яка володіє виражальними засобами рідної (державної) мови, уміє орієнтуватися в потоці різноманітної інформації й спроможна вільно, у неповторній мовній формі виражати власну позицію патріота та громадянина щодо певних життєвих явищ, самостійно визначати цілі самонавчання, самовиховання й саморозвитку, добирати відповідні для досягнення мети засоби і способи навчання [Пентилюк 2011: 63]. Мета, завдання та пріоритети навчання мови зумовлюють виділення принципів відбору навчального матеріалу, серед яких провідними є народність та культуровідповідність, бо саме їх застосування сприяє вихованню всебічно розвиненої комунікативно самодостатньої мовної особистості.

Вивчення української мови має бути спрямоване на усвідомлення себе як представника етносу, народу, нації. Це забезпечується пізнанням національних символів (*калина, верба, хліб, хата, вишиванка, рушник, чорнобривці* тощо), національно-маркованої лексики (*Батьківщина, водограй, злагода* тощо), що є підґрунтям формування національно-мовної особистості, котра володіє уміннями та навичками вільно, комунікативно доцільно і вправно користуватися засобами рідної мови — її стилями, типами, жанрами в усіх видах мовленнєвої діяльності (аудіювання, читання, говоріння, письмо).

Найбільш сприятиме формуванню національно-мовної особистості культурологічний підхід до навчання української мови, значущість і пріоритет якого значно зросли в умовах розвитку освітньої євроінтеграції. Цей підхід передбачає визнання мови як феномена культури, культурно-історичного середовища, що втілює в собі історію, культуру, звичаї народу та мови як скарбниці етносу, результатом застосування якого є здатність особистості бути носієм та транслятором власної етнокультури, усвідомлення національної приналежності кожного до певної етноспільноти в контексті світової культури та до можливості співіснувати з представниками інших народів, до ведення діалогу культур.

Тому важливою складовою навчання мовних дисциплін є відомості про звичаї, традиції, побут, вірування та світогляд народу-носія мови, мовленнєвий етикет, інформація про відомих культурних діячів, письменників, науковців. Кращі зразки літературного уживання національно-маркованої лексики, художньої літератури, які використовують у процесі викладання мови, виховують естетичні смаки особистості, формують ціннісні орієнтири національно свідомої особистості, які є такими необхідними у сучасному динамічному світі інформаційних технологій та глобалізаційних процесів.

В українській лінгвістиці національно-культурний компонент у семантиці слова стає об'єктом досліджень в 60–80-і рр. ХІХ ст., відколи О. Потебня доводить нерозривний взаємозв'язок мови і культури.

Аналіз науково-методичної літератури свідчить про наявність різних визначень національно маркованої лексики. Проведене експериментальне дослідження та досвід роботи зі студентами філологічних спеціальностей демонструє результати таких неоднозначних трактувань та недостатньої уваги до цього

пласту лексики при вивченні мови. Тому вважаємо за необхідне з'ясувати дефініції національно-маркованої лексики та окреслити її типи, що є необхідними для опрацювання студентами-філологами.

Мовні одиниці, які мають етнокультурологічне значення, одиниці, які виражають осмислення людиною світу крізь призму власної мови, етнокультури, науковці називають по-різному: символ (М. Дмитренко), національно-маркований символ (Ф. Бацевич), лінгвокультурний концепт (В. Маслова), лінгвокультурологічний концепт (В. Карасик), концепт національної культури (Н. Арутюнова, Ю. Степанов), культурно маркована одиниця, слово з національно-культурним компонентом семантики (Є. Верещагін, В. Костомаров), мовно-естетичні знаки національної культури (С. Єрмоленко), мовний знак культури, етнокультурний концепт, знак етнокультури (В. Жайворонок), знак національної культури (В. Калашник), лінгвокультурема (В. Воробйов, Ф. Бацевич, Л. Мацько). Національно марковану лексику розглядають з погляду різних наук, а тому й маємо таке різноманіття назв та визначень.

Категорією концепту оперують досить ізольовані одна від одної науки (філософія, психологія, лінгвістика, кібернетика), що зумовлює існування різноманітних підходів до його тлумачення. Під концептом у сучасних дослідженнях переважно розуміють ментальний згусток, що відображає об'єкти фізичного та духовного рівня, є одиницею колективної свідомості, зберігає національну пам'ять носіїв мови (В. Карасик, Й. Стернін). У когнітивній лінгвістиці концепт є основним поняттям, під яким розуміють ментальний прообраз, тобто нерозчленоване уявлення про об'єкт, ідею поняття й навіть саме поняття. Концепт містить в собі психічну та мовну сутність. З одного боку, це ідеальний образ, що уособлює культурно зумовлені уявлення мовця про світ; з іншого — він має певне ім'я у мові (наприклад, «свобода», «істина», «доля», «душа», «дух», «шлях»).

За етноцентричною концепцією А. Вежбицької, значення слова зумовлюється ментальністю певного етносу, а упорядковане поєднання концептів у свідомості людини становить її концептуальну картину світу. Основними компонентами такої концептуальної картини є фрейми – структури, що репрезентують стереотипні, типізовані ситуації у свідомості особи та ідентифікують нові ситуації, що ґрунтуються на такому ж типізованому ситуативному шаблонному сприйнятті.

Детальне визначення поняття концепт знаходимо у словнику Ф. Бацевича. *Концепт* (лат. *conceptus* — «думка, поняття») — термін, уведений для пояснення процесів мислення і пов'язаний з одиницями ментальних або психічних ресурсів людської свідомості; оперативна одиниця пам'яті й усїєї картини світу (зокрема мовної); смисли, якими оперує людина в процесах мислення і які віддзеркалюють зміст досвіду і знань, результатів усїєї людської діяльності, а також процесів пізнання світу у вигляді певних «квантів» знання. Концепт — багатовимірне смислове утворення, що має фреймовий, поняттєво- дефінітивний і аксіологічний виміри. Концепти містять те, що людина знає, думає, передбачає, фантазує тощо про об'єкти світу. Концепти фіксуються в одиницях і категоріях мови, мають національно-культурну специфіку [Бацевич 2007: 90].

У тому ж словникові знаходимо поняття «концепт культури», що визначають як одне з найважливіших понять лінгвокультурології та міжкультурної комунікації — характерний для певної національної лінгвокультурної спільноти концепт, який віддзеркалює специфіку її світобачення [Бацевич 2007: 90].

На зв'язок концепта з національною культурою вказують дослідники різних галузей науки (Ф. Бацевич, Ю. Степанов, В. Ужченко). В. Ужченко зазначає, що «концепт як багатовимірне культурно значуще соціопсихічне утворення в колективній свідомості певної мовної спільноти “розсіяний” у змісті лексичних одиниць, корпусі фразеології, пареміологічному фонді, у системі стійких порівнянь, що відбивають образи-еталони» [Ужченко 2007: 298]. Тож концепт є багатовимірною ментальною одиницею, елементом свідомості. Концепт — це певний згусток культури у свідомості людини.

Ключовий концепт культури — поняття, введене в науковий обіг Ю. Степановим. За Ю. Степановим, це тип концепту культури, ядерні одиниці картини світу, в яких віддзеркалене екзистенційне сприйняття світу й себе у ньому як представника певної національної лінгвокультурної спільноти. За ключовим концептом культури стоять також найважливіші моральні цінності етносу, ставлення до добра і зла тощо. Такі концепти закладені в кожній ідіоетнічній мові, її мовній картині світу [Бацевич 2007: 91].

У лінгвокультурології та міжкультурній комунікації одним із найважливіших понять є поняття «лінгвокультурний концепт». Ф. Бацевич визначає його як дискретну змістовну одиницю

колективної свідомості національної лінгвокультурної спільноти, котра віддзеркалює предмети (в широкому сенсі слова) реального або ідеального світів і зберігається в колективній пам'яті у вербально-позначувальному вигляді. Центральною складовою лінгвокультурного концепту є оцінка [Бацевич 2007: 92].

Оскільки предметом нашого дослідження є мовна освіта майбутнього філолога, то основним об'єктом нашої уваги є саме лінгвокультурема, яка відображає особливості суспільно-політичної структури українського суспільства, його культури, побуту, звичаїв й традицій.

Загальне поняття, яке позначає одиницю опису культурних феноменів у культурології, має назву «культурема» [Бацевич 2007: 95].

Лінгвокультурема мислиться як мовний знак, який містить культурну інформацію [Селіванова 2006: 303]. За визначенням В. Воробйова, лінгвокультурема — це комплексна міжрівнева одиниця опису лінгвокультурологічного поля, яка представляє діалектичну єдність лінгвістичного й екстралінгвістичного змісту та дозволяє описати і вивчити мовні й національні картини світу різних народів світу [Воробйов 1999: 96]. Лінгвокультурема — комплексне поняття, яке застосовується у випадках аналізу міжрівневих лінгвокультурних особливостей одиниць і категорій певної ідіоетнічної мови. Воно акумулює в собі як власне мовні уявлення, так і тісно з ними пов'язане позамовне культурне середовище. Це носій конотативного смислу, який повною мірою реалізується лише у випадках повного володіння мовою та культурою певного етносу.

Варто відрізнити лінгвокультурему від лінгвокультурного концепту, адже вони є одиницями різних рівнів свідомості людини. Лінгвокультурний концепт є образом свідомості, що відображає культурно ціннісні фрагменти дійсності, а лінгвокультурема є вербальним виразником загальнолюдського чи національно-культурного концептуального образу лінгвістичної свідомості. Лінгвокультурема трактується як мовна одиниця, що вербалізує загальнолюдську та національну інформацію про культурні цінності, реалії тощо.

Форма лінгвокультуреми може відповідати лексемі, словосполученню або тексту, тобто може бути представлена словом, фразеологізмом, реченням або текстом. Змістом її є культурологічна інформація як сукупність культурно маркованих знань і уявлень носіїв певної етнокультури.

Лінгвокультурема — це лінгвальний конструкт, одиниця мовної свідомості, мовлення. Лінгвокультурема — утворення системне, у ньому можемо виділити ядро і периферію. Ядром лінгвокультуреми є семантичне значення лексеми, що зафіксоване у тлумачних словниках. Периферію становить культурологічне значення, суб'єктивний досвід, прагматичні складові лексеми, конотації та асоціації.

Вперше класифікацію лінгвокультурем запропонувала В. Маслова. Як лінгвокультуреми вона визначила:

- 1) безеквівалентні мовні одиниці та лакуни;
- 2) міфологізовані мовні одиниці: архетипи й міфологеми, обряди й повір'я, ритуали й звичаї, закріплені в мові;
- 3) пареміологічний фонд мови;
- 4) фразеологічний фонд мови;
- 5) еталони, стереотипи, символи;
- 6) метафори та образи мови (асоціації, створювані внутрішньою формою слова);
- 7) стилістичний уклад різних мов;
- 8) мовна поведінка [Маслова 2001: 74–112].

Л. Мацько описує такі типи лінгвокультурем:

1) лінгвокультуреми-реалії (називають національні артефакти, що існують тільки в певній етнокультурі та не мають еквіваленту в іншій);

2) конотативні лінгвокультуреми (несуть культурну інформацію тільки в конотації мовного знака, а предметно-понятійний зміст його однаковий або дуже близький у порівнюваних мовах);

3) сигніфікативні лінгвокультуреми (мають денотат спільний для порівнюваних культур, а сигніфікати відрізняються важливістю й змістом культурної інформації);

4) тропеїчні й фігуральні лінгвокультуреми міфологічного, народнопоетичного, фразеологічного, усно-розмовного та писемно-літературного походження;

5) лінгвокультуреми-фразеологізми етнічного усно-розмовного й писемно-літературного походження;

6) лінгвокультуреми (народні номени українських місяців, пір року, традиційних свят);

7) символічні лінгвокультуреми (символіко-предметні, які виражають особливості світобачення національної лінгвокультури й сприймаються в суспільстві як символи);

8) символічні лінгвокультурами соціально-національної поведінки (формули мовного етикету);

9) лінгвокультурами загального характеру / денотативні лінгвокультурами (несуть культурну інформацію своїм денотативним змістом, і вона в багатьох мовах однакова чи дуже близька) [Мацько 2008].

В. Воробйов зазначає, що лінгвокультурами мають свою сферу реалізації. Вони можуть реалізуватися через:

1) народну поетичну творчість, яка є суттєвою частиною національної культури народу, важливим джерелом пізнання цивілізації та історії, відображенням суспільної свідомості нації;

2) пам'ятки історії, спеціальні історичні, філософські, соціологічні, літературознавчі, лінгвістичні, естетичні та інші дослідження;

3) вислови видатних діячів науки, мистецтва та літератури, в яких відображені найважливіші оцінки нації та національної особистості;

4) літературні твори, як вторинні модельовані системи, в яких знайшла художнє відображення національна особистість (типи та образи) та публіцистика;

5) видатних особистостей як моделей національної особистості (наприклад Тарас Шевченко — для українця; Вільям Шекспір — для англійця; Генріх Гейне — для німця);

6) думки й судження іноземців про певну націю та її культуру [Воробйов 1999: 56].

У теорії та практиці перекладу текстів прийнято вживати такий термін як «безеквівалентна лексика», що є елементом національно маркованих слів, на які варто звертати особливу увагу при перекладі з однієї мови на іншу. Термін «безеквівалентна лексика» з'явився у науковому обігу завдяки Г. Шаткову, який під ним розумів лексичні одиниці будь-якої мови, які на певному історичному відрізку часу зовсім не мають готових еквівалентів у лексиці іншої мови [Шатков 1952: 7].

До безеквівалентної лексики належать власні назви; слова-реалії (слова, що позначають предмети, поняття, ситуації, які не властиві практичному досвіду людей, що говорять іншою мовою — предмети матеріальної і духовної культури); слова-символи (що мають символічне значення для представника певного народу) та випадкові лакуни (слова, що не мають відповідників у лексичному складі іншої мови) [Бархударов 1975: 95].

В. Манакин виділяє як два окремих поняття «безеквівалентні слова» та «слова-реалії». Безеквівалентна лексика, на його погляд, — це слова, що не мають однослівних перекладів в іншій мові, а слова-реалії — лексика, що служить для позначення відсутніх в інших національних культурах предметів, а також понять, з ними пов'язаних [Манакин 1994: 165–166].

Безеквівалентна лексика є системним утворенням, у її складі вчені виділяють центр (до якого відносять слова-реалії) та периферію (фонові слова).

Фоновими називають такі лексичні одиниці, «які мають різні конотації (оцінні й емоційні відтінки), а також різні асоціативні зв'язки і зрідка ці відмінності зумовлені в самих реаліях» [Кочерган 1999: 172]. Накопичуючись у свідомості людини впродовж життя, фонові знання формують смисловий рівень комунікації.

За О. Леонтьєвим виділяють такі типи фонових знань:

- 1) соціальні, тобто ті, що відомі учасникам мовленнєвого акту ще до початку повідомлення;
- 2) індивідуальні, тобто ті, що відомі лише двом учасникам до початку повідомлення;
- 3) колективні — ті, що відомі членам певного колективу, пов'язаного професією, соціальними взаєминами тощо [Леонтьєв 1997: 145].

Важливим елементом у досліджуваній проблемі є розуміння поняття «символ». Його розглядають на лінгвістичному, культурологічному, етнографічному, філософському, психологічному, екзотеричному, побутовому та інших рівнях. Питання про природу символу, механізми його виникнення і функції досліджували О. Афанасьєв, О. Веселовський, М. Костомаров, О. Потєбня, Н. Арутюнова, С. Єрмоленко, В. Кононенко, М. Дмитренко.

М. Костомаров під символом розумів образний вияв моральних ідей за допомогою деяких предметів фізичної природи, причому цим предметам надається більш-менш визначена духовна властивість [Костомаров 1994: 64–65]. Він акцентував увагу на національно-культурній та релігійній основі, запевняючи, що саме в них виявляється сутність національного духу, національна специфіка мови, народнопоетичної творчості, літератури. Він запропонував таку класифікацію символів:

І. За генетичними ознаками: 1. Символи, що мають природне походження й абсолютно зрозумілі; 2. Ті, що базуються на

історичному використанні певного предмета в житті предків народу; 3. В основі яких лежать давні міфічні чи традиційні оповіді та повір'я, що складають скарбницю народної міфології;

II. За тематично-семантичними ознаками: 1. Символи світил небесних і стихій із їхніми феноменами; 2. Символи місцевості; 3. Символи-копалини (мінерали); 4. Символи рослинного світу; 5. Символи світу тварин [Костомаров 1994: 64–65].

М. Дмитренко у монографії «Символи українського фольклору» трактує «символ» у широкому значенні — як «поняття, що фіксує здатність матеріальних речей, подій, чуттєвих образів виражати (в контексті соціокультурних аксіологічних шкал) ідеальні змісти, відмінні від їх безпосереднього чуттєво-тілесного буття. Символ має знакову природу і йому притаманні всі якості знаку» [Дмитренко 2011: 26]. Символ — потужна й незамінна категорія культури, духовного розвитку, повсякденного спілкування. Це категорія синкретизму, синтетизму, тоталогії, що охоплюють людину та світ як світло й тінь. Як слушно наголошує М. Дмитренко, нехтування символами в політиці, релігії, виробництві, освіті, торгівлі, побуті призводить до занепаду суспільства, етики, моралі, колективної та індивідуальної, до краху ідеалів загальнолюдських, національних, особистісних, до руйнування, а не створення [Дмитренко 2011: 7].

Серед типів лінгвокультури також виділяють прецедентні феномени як важливі для певної особи в пізнавальному та емоційному значенні, які мають понадособистісний характер, тобто добре відомі оточенню цієї особистості, її попередникам і сучасникам та тим, до кого звернено дискурс мовної особистості [Караулов 1987: 216]. Прецедентний текст не завжди вводиться повністю, частіше у стислому вигляді — переказом, уривком або натяком — семіотично (здійснюється процес текстової редукції) [Караулов 1987: 216].

Прецедентні феномени представлені такими одиницями:

- 1) ім'я (власне ім'я відомої особистості, персонажу твору, те, що пов'язане з відомим текстом або прецедентною номінацією);
- 2) ситуація (важлива подія, яка відбулася в житті етносу й цивілізації);
- 3) текст (вір, відомий пересічному представникові етносу, неодноразово відтворюваний у інших текстах);

4) висловлення (репродукований продукт мовно-мисленнєвої діяльності; складний знак, сума значень якого не дорівнює його смислу, який є зазвичай значно ширшим) [Красных 2002: 47–48].

До основних мовних засобів збереження та трансляції етнокультурної інформації вчені відносять національно-прецедентні тексти, які відіграють головну роль у формуванні національно-мовної картини світу, визначаючи певним чином шкалу цінностей та моделі поведінки членів лінгвокультурної спільноти [Гудков 2003: 34–37].

Національно-прецедентні тексти — відомі будь-якому пересічному представникові тієї чи іншої національно-культурної спільноти, що входять до національної когнітивної бази (національного колективного когнітивного простору). Погоджуємось з думкою Ж. Горіної, що «головним аргументом, який доводить необхідність звернення вітчизняної лінгводидактики до хрестоматійних, зокрема національно-прецедентних, текстів як обов'язкового компонента змісту навчання майбутніх філологів, може послужити той факт, що знання текстів саме цього типу є незаперечним показником приналежності особистості до певної історико-філологічної епохи, її культури, життєвої ідеології соціуму» [Горіна 2010: 61]. Пропонується відбирати тексти для включення у зміст рідномовної освіти студентів-філологів за принципом прецедентності.

Задля окреслення базисного фонду, призначеного для обов'язкового вивчення у вищих навчальних закладах освіти філологічного профілю, розроблено критерії відбору національно-прецедентних текстів, з-поміж яких:

1) Хрестоматійність (програмність) — твори з класичної літератури, які вивчають в середній школі;

2) Інтертекстуальні зв'язки або метатекстуальний критерій (за Ю. М. Карауловим) — впізнання ключових концептів означеного тексту або його символу в цитованому тексті, а також відстеження інтертекстуальних зв'язків, наявних у самому національно-прецедентному тексті;

3) Реінтерпретованість або художня іррадіація (за Є. М. Верещагіним і В. Г. Костомаровим) — національно-прецедентні тексти, які характеризуються значним лінгвокультурологічним потенціалом, згодом поширюються на всю естетико-художню спадщину української нації,

відтворюючись в інших видах мистецтва (театральні вистави, художні документальні й мультиплікаційні фільми, драматичні й оперні спектаклі, витвори живопису);

4) Відтворюваність у ЗМІ та лексикографічних джерелах — апелювання до національно-прецедентного тексту в сучасній публіцистиці, мас-медійній культурі та лексикографічних джерелах;

5) Аксиологічність (або ціннісно-естетична вартість художнього твору) — ціннісна значущість для представників українського етносу [Горіна 2010: 60–66].

Національно-прецедентні тексти відіграють важливу роль у формуванні мовленнєвої культури майбутніх філологів. Проаналізований матеріал дає можливість визначитись, що, говорячи про формування культурологічної компетентності майбутнього філолога, найдоцільніше буде розглядати таку основну одиницю мовлення, що містить культурологічний компонент, як лінгвокультурема.

Такий аналіз існування різних назв та різновидів лексики, що має культурологічне значення, дає можливість усвідомити її значення та вправно, влучно, відповідно до комунікативної мети та доречно використовувати у професійному філологічному мовленні та застосовувати у викладацькій діяльності з метою формування культурологічної компетентності студентів-філологів. Культурологічна компетентність майбутнього філолога є підґрунтям для здійснення якісної професійної діяльності, формування мовної особистості національно свідомого громадянина – людини, яка знає мову та культуру своєї нації, володіє багатством виражальних засобів, продукує мовлення в різних життєвих ситуаціях, шанує, любить її і дбає про її збереження й розвиток. Професійний аспект культурологічної компетентності для студентів філологічних спеціальностей виступає системоутворюючим елементом, навколо якого формуються та розширюються інші складові професійної компетентності.

Література

1. *Бархударов Л. С.* Язык и перевод: Вопросы общей и частной теории перевода / Л. С. Бархударов. – М. : Рус. яз., 1975. – 239 с.
2. *Бацевич Ф. С.* Основи комунікативної лінгвістики /Ф. С. Бацевич. – К. : Академія, 2004. – 342 с.

3. *Бацевич Ф. С.* Словник термінів міжкультурної комунікації / Ф. С. Бацевич. – К. : Довіра, 2007. – 205 с.
4. *Волошина А. В.* Безеквівалентна і фоновна лексика у східнослов'янських мовах : дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.17 – Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство / А. В. Волошина. – Кіровоград, 2001. – 195 с.
5. *Воробьев В. В.* О статусе лингвокультурологии / В. В. Воробьев // Материалы IX Конгресса МАПРЯЛ. Братислава, 1999: докл. и сообщ. рос. учёных. – М. : МАПРЯЛ, 1999. – С. 96–117.
6. *Выготский Л. С.* Мышление и речь / Л. С. Выготский // Выготский Л. С. Собрание сочинений: в 6-ти т. – М. : Педагогика, 1983. – Т. 2. – С. 5–361.
7. *Горіна Ж.* Методичні основи національно-текстової концептосфери майбутніх учителів-словесників / Ж. Горіна // Педагогічні науки. – 2010. – Вип. 2. – С. 60–66.
8. *Гудков Д. Б.* Теория и практика межкультурной коммуникации / Д. Б. Гудков. – М. : Гнозис, 2003. – 288 с.
9. *Дмитренко М.* Символи українського фольклору / М. Дмитренко. – К. : УЦКД, 2011. – 400 с.
10. *Караулов Ю. Н.* Русский язык и языковая личность / Ю. Н. Караулов. – М. : Наука, 1987. – 263 с.
11. *Костомаров Н.* Славянская мифология: исторические монографии и исследования / Н. Костомаров. – М.: Чарли, 1994. – 688 с.
12. *Кочерган М. П.* Загальне мовознавство / М. П. Кочерган. – К. : Альма матер, 1999. – 284 с.
13. *Красных В. В.* Когнитивная база и прецедентные феномены в системе других единиц и в коммуникации / В. В. Красных, Д. Б. Гудков, И. В. Захаренко, Д. В. Багаева // Вестник Московского ун-та ; сер. 9 «Филология». – 1997. – № 3. – С. 62–75.
14. *Красных В. В.* Этнопсихоллингвистика и лингвокультурология : курс лекций / В. В. Красных. – М. : Гнозис, 2002. – 284 с.
15. *Леонтьев А.* Основы психоллингвистики / А. Леонтьев. – М. : Смысл, 1997. – 287 с.
16. *Манакин В. Н.* Основы контрастивной лексикологии: близкородственные и родственные языки / В. Н. Манакин. – Кіровоград : Центр.-Укр. изд-во, 1994. – 262 с.
17. *Маслова В. А.* Лингвокультурология / В. А. Маслова. – М. : Академия, 2001. – 208 с.
18. *Мацько Л. І.* Дискурсивний аналіз тексту / Л. І. Мацько // Українська література в загальноосвітній школі. – 2008. – № 9. – С. 9–14.
19. *Медвідь Н. С.* Лінгвокультуреми в українській соціально-психологічній прозі першої половини ХХ ст. : автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.01 – Українська мова / Н. С. Медвідь. – К., 2009. – 23 с.

20. *Пентилюк М.* Актуальні проблеми сучасної лінгводидактики : зб. статей / М. Пентилюк. – К. : Ленвіт, 2011. – 256 с.

21. *Потебня А. А.* Мысль и язык / А. А. Потебня. – Харьков : Мирный труд, 1913. – 205 с.

22. *Селіванова О. О.* Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля. ; К., 2006. – 716 с.

23. *Ужченко В. Д.* Фразеологія сучасної української мови / В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко. – К. : Знання, 2007. – 494 с.

24. *Шатков Г. В.* Перевод русской безэквивалентной лексики на норвежский язык (на материале норвежских переводов русской общественно-политической литературы) : автореф. дис. ... канд. филол. наук / Г. В. Шатков. – М., 1952. – 14 с.

ФРАЗЕОЛОГІЯ ХУДОЖНЬОГО ТВОРУ ЯК КУЛЬТУРНИЙ ФЕНОМЕН

Літературно-художній твір наразі прийнято вважати основною формою буття літератури як мистецтва слова. На думку І. І. Ковалика, це діалектична «єдність контексту слів, контексту художніх образів і контексту ідей», діалектична єдність раціонального, естетичного та емоційного [Ковалик 1984: 14–15]. При визначенні сутності цього феномена учені вдаються до таких зіставлень: це розповідь про певну життєву подію, що ведеться від реального чи уявного автора з розрахунком на естетичне враження; «динамічний змістовий образ, зітканий із «нерухомого потоку» слів» [Гром'як 1997: 33]; художній текст, створений мовними засобами автора-письменника, що розкривається перед читачем через два мовні підрівні і підлягає спостереженню й сприйняттю (на першому підрівні) та усвідомленню його через наочно зображувальний квазісвіт як довершеної картини художньої дійсності (на другому підрівні) [Бехта 2012: 25]; «шлейф уявлюваного, що тягнеться за Текстом» [Антологія 2001: 491]; зіставлення художнього тексту із складним комплексом життєвих та ідейно-естетичних уявлень [Лотман 1998: 34].

Ознаками художнього твору вважають таке: предметом розповіді у літературно-художньому творі є умовна, а не реальна життєва подія, яка існує виключно в суб'єктивній уяві; ілюзія реальності в художньому творі цікава не сама по собі, а з точки зору здатності викликати емоційно-інтелектуальні переживання ціннісного порядку при його сприйнятті; у художньому творі яскраво-індивідуальна форма емоційного переживання світу, що відрізняє авторське світобачення, виявляє його оригінальність, нетривіальність, слугує потенційним джерелом збудження думок, асоціацій, почуттів; актуальність, вагомість проблематики

художнього твору, з яким пов'язаний предмет розповіді, і є його центром; емоційність, виразність та точність вислову відповідає ужитим у творі мовним засобам; цілісність твору полягає у підпорядкованості всіх або окремих його частин художній та ідейній меті [Гачев 2008].

Завдання цього дослідження вбачаємо в тому, щоб накреслити шляхи аналізу фразеології художнього твору як культурного феномена, зважаючи на енциклопедійний, лінгвістичний та дидактичний потенціал складових цієї системи.

Художньо-естетичний бік літературно-художнього твору, за концепцією Р. Інгардена, що позначений єдністю смислового й емоційного сприйняття, формується завдяки вияву в ньому знань, характеру і способу їхньої репрезентації, пояснення та інтерпретація яких і зумовлюють емоційне сприйняття потенційним читачем його квазіреальної дійсності [цит. за: Бехта 2012: 24]. Загалом літературному творові властива багатоплановість (усі компоненти твору переплетені і доповнюють один одного) та багатозазовість, що допомагає створити бінарну опозицію: мовне — когнітивне, а отже, й розглядати два базових рівні твору — мовний і когнітивний [Ингарден 1962: 248].

У зв'язку з цим учені нерідко вдаються до опису не художнього стилю, а художнього дискурсу, хоч у його дефініціях немає єдності. Ті науковці, що тлумачать поняття «дискурс» через поняття «текст», визнають, що вони переплітаються і взаємно доповнюють один одного. Зокрема, В. В. Богданов вважає, що дискурс пов'язаний із мовленням та текстом. Не випадково, під дискурсом розуміють усе, що говорить та пише людина, а, отже, терміни *мовлення* та *текст* є видовими щодо родового поняття *дискурс*, що їх об'єднує [Богданов 1993: 5].

О. С. Переломова підкреслює: «Художній текст призначений для комунікації особливого роду. Він розрахований на особливий тип комунікантів, особливий розподіл ролей між ними. Тому питання про художній дискурс інколи набуває дискусійного характеру, більше того, навіть часом висловлюється думка про те, що художній текст як специфічне утворення не має дискурсу, бо створення художнього тексту і його сприйняття не можна уявити як безпосередні складники одного комунікативного акту. До того ж у художній комунікації існує особливий код передачі інформації й засоби впливу на слухача чи читача. Створення тексту не є спонтанним і невимушеним. Автор також керується

певними настановами, а також комунікативними намірами й відомими йому прийомами естетичного впливу на читача» [Переломова 2008: 5]. Проте інші вчені вважають, що художній дискурс — це об'єктивна реальність. Так, Л. М. Приблуда доводить, що «художній дискурс — це втілення вербального повідомлення, що передає предметно-логічну, естетичну, образну, емоційну й оцінну інформацію, об'єднану в ідейно-художньому змісті тексту в єдине ціле» [Приблуда 2013: 300].

І. Бехта у визначеннях суті художнього дискурсу виділяє таке: трансфер послідовності речень у дискурсі, інтертекстуальність автора художнього дискурсу; функціональність художнього дискурсу; процес створення і сприйняття дискурсу; імпліцитність інформації, яка уможливує вилучення фактів, не поданих у дискурсі [Бехта 2011: 248]. У художньому дискурсі задіяна «своєрідна емоційно-образна система використання засобів загальнонародної національної мови для словесного образного зображення дійсності» [Ковалик 1984: 13], чільне місце в якій займають фразеологічні одиниці (ФО).

Фразеологія художнього дискурсу — це система архаїчних і нових, узуальних і okazіональних вторинних засобів номінації, які увиразнюють та експресивізують мовлення письменника.

«Зафіксована у ФО інформація стосується духовно-психологічних, морально-етичних поглядів, міфічних і релігійних уявлень, традицій і обрядів, практичного колективного досвіду народу, набутого ним протягом віків. Низка одиниць етимологічно пов'язана з найрізноманітнішими сферами духовної культури, зокрема давніми віруваннями, міфами, звичаями, повір'ями, традиціями, обрядами, забобонами, замовляннями, прикметами, уявленнями про будову світу. Система етнічно та культурно маркованих ФО становить ядерну частину ФКС (фразеологічної картини світу), мотивованої духовною культурою етносу» [Савченко 2013: 11]. Тому вважаємо, що сукупність фразеологізмів художнього дискурсу — це культурний феномен, який можна розглядати як дискурс у дискурсі.

Наразі в науковій літературі утвердилася думка, що діалектні словники, словники ареальних фразеологізмів мають не лише презентувати лексику чи фразеологію з дефініціями, але також відтворювати її зв'язки з іншими одиницями, «особливо у сфері матеріальної та духовної культури. У кінцевому результаті це має бути поєднання словника локальної говірки й культури, а заради

збереження його лінгвістичного характеру – наближення до етнологічного опрацювання» [Kaś 2009: 12]. Таким є, зокрема, «Словник кашубських говорів на тлі народної культури» Б. Сихти (Suchta 1967), що становить своєрідну «енциклопедію народної культури», яка порушує усталену лексикографічну традицію з огляду на найтісніші зв'язки діалектології з етнографією, та є «путівником не лише за мовою, але й за народною культурою кашубів» [Suchta 1967, т. 1: 20–21]. У словниковій статті не лише наведено багатий мовний матеріал, а й розкрито стереотипні уявлення про явища, поняття, які лягли в основу виникнення висловів. В українській фразеографії прикладом такого словника є «Знаки української етнокультури» В. В. Жайворонка.

Отже, проводячи паралель, вважаємо, що фраземікон художнього тексту (він може мати форму словника) – це особливий різновид експлікації національної культури (з її традиціями й змінами суспільства та його мовної спільноти), переданий через призму індивідуально-авторського бачення.

Існує думка, що фразеологію одного чи кількох творів того самого автора можна розглядати як інформаційне середовище, у якому містяться значущі для читача відомості, що відображають їх зв'язки з мовною та позамовною дійсністю, культурою, історією, мовними й етнічними традиціями українського народу [Серебряк 2014: 9]. Значна частина цієї інформації імпліцитна, вербально не виражена, тоді як «опис культурної значущості фразеологічної одиниці у повному обсязі необхідний для виявлення в її семантиці» цих прихованих змістів [Савченко 2013: 26]. Головною ланкою в лінгвокультурологічному та етнолінгвістичному аналізах фразеологізмів учені нині обирають код культури як знакову організацію типів свідомості. За О. О. Селівановою, код культури – це «мережа членування, категоризації, оцінок інтеріоризованого світу та внутрішнього досвіду людини, зумовлена культурою певного етносу й репрезентована в семіотичних системах природної мови, мистецтва, обрядів, звичаїв, вірувань, а також у формах моралі, поведінці членів етнічної спільноти» [Селіванова 2006: 220].

Передусім фраземікон художнього твору репрезентує енциклопедійно-пізнавальну інформацію, яка відображає зв'язки художнього тексту з навколишнім світом, культурою, історією, мовними й етнічними традиціями українського народу і може мати хронологічний (часовий), просторовий і комунікативно-діяльнісний виміри.

Фразеологізми художнього тексту несуть також науково-лінгвістичну інформацію, куди зараховуємо відомості про значення фразеологізму та його відтінки, стилістичне маркування стійкого сполучення слів, уведення його в фразеосемантичне поле; ілюстрацію граматичних характеристик фразеологічної одиниці; надання граматичного коментаря тощо. Цей блок відомостей теж може проглядатися з погляду вияву його у часі, просторі та комунікації.

І, нарешті, фразеологія художнього твору акумулює в собі дидактичну інформацію, що актуалізує способи поведінки особистості в суспільстві, відображає світобачення народу та оцінку окремих явищ соціумом певного періоду, спрямовує мовну спільноту на пошанування певних цінностей тощо. Ця інформація важлива з огляду на вже названі три зрізи: часовий, просторовий та комунікативний.

У виділеному інформаційному середовищі окремі блоки свідчень можна розглядати лише умовно, адже в художньому дискурсі все переплетено та пов'язано спільністю мети й завдань висловлювання.

Для аналізу візьмемо твір закарпатського письменника Мирослава Дочинця «Криничар. Діяріюш найбагатшого чоловіка Мукачівської домінії» — автора багатьох книг, популярність яких постійно зростає. Додамо, що нещодавно автор отримав Шевченківську премію за романи «Криничар» та «Горянин», присвячені сильним особистостям.

Відомо, що Мирослав Дочинець пише художні твори, де своєрідним центром виступає національний характер з його ментальністю, специфічним мисленням і світовідчуттям. У своїх творах письменник культивує зображення життя українського народу й порушує проблему розпаду патріархального роду, він досліджує процес формування духовних, суспільних і громадських орієнтирів молодого покоління.

Роман «Криничар. Діяріюш найбагатшого чоловіка Мукачівської домінії» рясніє багатою фразеологією, трапляються і відомі широкому колу читачів стійкі сполучення слів, і власне авторські фразеологізми, не зафіксовані у словниках. Усі вони утворюють багато тематичних груп, але здебільшого служать для підкреслення внутрішнього стану людей, увиразнюють їхні емоції, переживання.

Тематика творів Мирослава Дочинця своєрідна та глибоко-індивідуальна. У них не лише по-новому зображене суспільство й

людина в ньому, але й філософськи осмислено їхню взаємозалежність. За словами самого автора, його стиль — «це розстановка слів у такому порядку, щоб на фразу чи абзац можна глянути збоку і згори — як на виноградну ягоду, обтічну, прозору, ароматну» [Дочинець 2013: 87].

З роману «Криничар. Діярюш найбагатшого чоловіка Мукачівської домінії» М. Дочинця методом суцільної вибірки виписано близько 370 фразеологічних одиниць, у складі яких виділяємо власне фраземи та паремії, об'єднані навколо 223 образних конкретизаторів, що виявляють у дискурсі автора твору більшу чи меншу фразеопродуктивність. Найчастіше образними конкретизаторами аналізованих фразеологізмів стають соматизми. Скажімо, із стрижневим словом *брова* виявлено одну фразеологічну одиницю, *вуса* — 1, *вуха* — 1, *голова* — 8, *горло* — 1, *душа* — 9, *зір* — 1, *зуб* — 3, *коліно* — 1, *кров* — 4, *мозок* — 2, *нігті* — 1, *ніс* — 3, *нога* — 7, *око (очі)* — 40, *перст* — 1, *посміх* — 1, *рука* — 21, *серце* — 8, *шкура* — 3, *язик* — 4. Можна говорити і про зооморфний (*бджола, верблюд, гусак, звір, коршун, куриця, пес, роги*), фітоморфний (*зерно, капуста*), предметно-грошовий (*гроші, золото, срібло*), моральний код культури та антроподіяльнісний субкод.

Л. В. Савченко культурологічну суть ФО з компонентом-соматизмом вбачає у визначенні культурного втілення як співвідносної ланки у зв'язку мови й культури. Вона доводить, що «на фразеологічному рівні найбільш продуктивними є такі соматичні компоненти, як *голова (коса, волосся), рука* (соматизмічний субстанціональний код культури — СКК). У структурі ФО менш уживаними є компоненти *серце* (спланхтонімний СКК), *око* (сенсонімний СКК), *зуби, кістка, череп* (остeonімний СКК), *горло, долоня, кулак, рот* (соматизмічний СКК), яким властива додаткова культурна семантика, певна символічна значимість у структурі ФО. Таким індикатором в інтерпретації образної основи ФО і у встановленні співвідносності ФО щодо певних КК виступають символи-соматизми *голова, коса, рука* як знаки мови та культури. Соматизми, що набули значення символу, є відображенням окультуреної свідомості народу» [Савченко 2013: 409].

Проте функціональна активність образів-символів у фразеологізмах української мови, обрядових діях народу може відрізнитися від навантаженості окремих образів у художньому дискурсі. Скажімо, у романі М. Дочинця «Криничар» серед

соматизмів найбільшу фразеопродуктивність має лексема *око* (*очі*). Це здебільшого загальноновживані ФО, зафіксовані словниками української мови, що можуть характеризувати погляд: ‘при поверховому ознайомленні з ким-небудь; спочатку’ [ФС, II: 584] (*Так є, сину. Затям це навіки. А чому важні друге й третє діяння, на перше око нібито пусті?*);

називати дію, для номінації якої в українській мові важко знайти одне слово: ‘спостерігати, стежити за ким-, чим-небудь; постійно пильно дивитися на когось, на щось’ [ФС, I: 473] (*Вони гадали, що він має на оці богиню, а Рамзес думав про свою любаску, яку обожнював з дитинства; Дивлюся на твої розбиті руки і маю на оці Його, пробиті залізом; Маю на оці двоногих овець; Шаную ваш вибір, пане, – пригнітився торговий чоловік, – але прошу мати на оці, що цього дерева в мене лишилося невелике поліно*); ‘хтось задивляється із замилюванням, з цікавістю на когось’ (*Обабоки простягалася благодатна долина, припараджена куциками глоду й свербигуса. Око на ній спочивало*); ‘приємно вражати, вабити кого-небудь своїм виглядом, звучанням’ [ФС, II: 726] (*Думаю започати красне литво, аби залізо не лише руці служило, а й око радувало*); ‘не соромитися чогось’ [ФС, I: 387] (*Щоб і око не кололо, і вдобриво не марнилося*);

називати дію з використанням певних образів (образно): ‘дивитися на кого, що-небудь’ [ФС, II: 815] (*Ніхто й око не скинув, подумали*); ‘пильно, невідступно дивитися на кого-, що-небудь’ [ФС, II: 693] (*Задер голову і плинним поглядом обмацав стелю, вхопився за першу плямку, прикипів до неї очима; І вдома провісив її проти лампи і незмигну прикипів очима до чорних пасмуг запеченої крові на дракті; Ми невідривно прилипи до неї очима*);

з допомогою образних висловів уточнювати, конкретизувати дію, подаючи їй експресивну оцінку: ‘виявити свою увагу, симпатію до чого-небудь’ [ФС, II: 666] (*Він поклав на тебе око*); ‘набридати своєю присутністю або показуванням чого-небудь багато разів’ [ФС, II: 530] (*І шапка твоя мені вже намуляла очі*); ‘закрити, заслонити’ [ФС, II: 671] («*За що я честую тебе – за те, що грошва тобі не заплудила очей*»); ‘виявляти поглядом якість почуття; хто-небудь веселий, радісний, збуджений’ [ФС, II: 600] (*Лише в двох засвітилися очі, але й цього достатньо*); ‘перебуваючи в стані збудження, поглядати

на кого-, що-небудь, переводити погляд з одного предмета на інший' [ФС, I: 28] (*Місяць тоді стелив на воді срібний покрівець, я **біг** ним **очима** в мерехтливу темінь берега*); 'глянути широко розкритими очима' [ФС, I: 108] (*Мордко аж **випулив очі**; Я **вилупив** на нього **очі***); 'дивитися на когось кокетливо, залицяючись' [ФС, II: 868] (*Нараз він пильно оглянув мое пописане ожиною тіло, а відтак **стрілив очима** на глиняні коржики*); 'втомитися від пильного вдивляння' (*Я **вивітрив собі очі**, а жаданого камінця не знаходив*); 'невідворотно, пильно дивитися на кого-небудь, виявляючи певні почуття' [ФС, I: 357] (*Я не стільки **страву їв**, як **поїдав її очима***); 'викликати досаду, бути неприємним' [ФС, I: 387] (*Я огледівся, темінь **колола очі***); 'зробити відомою правду про кого-, що- небудь' [ФС, I: 122] (*Якщо **світ відкрив мені очі***);

називати ознаку дії: 'швидко переводити погляд з одного предмета на інший' [ФС, I: 28] (*Жига крив нею мальований простір, а я **бігав очима** то туди, то вгору*); 'стає страшно, моторшно' [ФС, II: 582] (*І наново все розтиралось на кусючий порох, що **аж око в'януло***); 'відповідно до норм поведінки, для порядку' [ФС, II: 585] (*Інколи мені здається, що й палицю він носив лише **про людське око***); 'побіжно, мигцем, мимохідь' [ФС, I: 392] (*Коли ми на піску гімнасію зійшлися в кулачній боротьбі, я **ловив краєм ока** її іскристо-гарячий погляд*); 'швидко, миттю' [ФС, I: 485] (*Наскочила вода і **в кліп ока** злизала їх загати, відрізала Росвигово від камінного города, а з ним і робутніх людей; Як той здихлявий кіт, що й позіхнути лінується, а пожбур його з даху – впаде на чотири лапи й **у кліп ока** вихопиться на дерево, в безпечне місце; **Невловимийоку**, ліворуч-праворуч, над головою й за спиною, відсікаючи з глухим дзвоном **нападників***);

характеризувати людину: 'людина, що поглядом може зурочити, завдати шкоди' [ФС, II: 583] (***Погане око***); 'досвідчена, знаюча людина' [ФС, II: 583] (*Галас жваво просторікував: «**Де мудре око і совість руки** — там і майстер. Він **видить одне, а робить інше, своє. Так, як не робить ніхто**»*); 'з корисними намірами' [ФС, II: 586] (*Давно я його приховав від **ласих очей***);

називати риси людини: 'хтось має здатність усе помічати, бачити, про все швидко дізнаватися, знати' [ФС, II: 583] (*Неначе хочуть щось **узріти знайоме, рідне, зустрітися з***

всевидячими очима); ‘бути спостережливим, кмітливим’ [ФС, I: 192] (*Тут **держ**и око **гостро**: як лишень здиміли, вигрібай їх лопаткою і закопуй у землю, щоб вигасли; Дай свіжій воді прочиститися, а тоді задобри її. — Подав мені коновку сірої солі: — Обсип нею бокове каміння, посій на дно, а тоді **нагостри свої очі**; Його **гострі очі** й дзюбятий ніс підказували цю схожість*); номінувати кількість: ‘стілки, скільки можна було побачити’ [ФС, II: 586] (*Припадала на нього сверблячка казав мовчати все, що **хапало око довкруг***);

позначати ознаку предмета: ‘чистий, вимитий’ [ФС, II: 586] (...а в **риб’ячих очах** оживали).

Окремі фразеологізми можуть виражати значення прислівника: ‘один на один, сам на сам’ [ФС, II: 582] (*Та з ким про це поговориш **у чотири ока***); займенника: ‘нікому’ (*Я впізнавав свій народ... народ, що не вірив **ні окові, ні зубові***).

Соматизм *рука* у складі ФО відіграє важливу роль не лише зі значенням ‘частини тіла людини’, нерідко він функціонує як символ верховенства, чесності, довіри. Не випадково В. В. Красних відзначає, що *рука* — символ влади (*узяти регіон у свої руки, тримати в руках все місто*), володіння (*мати в руках, отримати на руки*) [Красных 2002: 234]. «У невербальному спілкуванні *рука* — один із найважливіших кінетичних засобів: *рука* з відкритою долонею — свідчення відкритості, правдивості. Вона є транслятором магічної енергії і провідником магічного контакту між особами. Якщо це особи протилежної статі, то поєднання рук символізує кохання» [Савченко 2013: 402].

Не випадково, що М. Дочинець використовує багато фразеологізмів з образним конкретизатором *рука*, адже у творі мова йде про людину-майстра, яка має золоті руки.

За значенням ці фразеологізми можна розподілити на кілька груп. До першої з них відносимо одиниці, з допомогою яких автор характеризує людину: ‘бути заможним’ (...а в **руку дав гріш, то мушу, видати, я цим послуговуюватись до скону**); ‘озброєний’ (**Зі самострілом у руках і голяк чує себе чоловіком**); ‘комусь усе легко, швидко дається’ [ФС, II: 764] (*Ніхто не мав ні сил, ні волі перечити мавпиську, знаючи його **легку руку***); ‘бідний’ (*Там, звідки я прийшов, кажуть: **порожня рука — злодійська рука, порожня голова*** —

майстерня диявола...); ‘хто-небудь має вольовий, сильний характер’ [ФС, II: 765] (*Так на світ було видобуто зжовклі крихкі аркуші, списані **твердою рукою***); ‘про людину, яка ще не навчилася майстерно щось робити’ (*Дурною роботою, братку, світ не здивуєш. Бачу, **не густі твої руки на ремесло**, – присудив Мордко. – Але це **не смертний гріх. Головне не вміти, а любити щось робити. Що ти любиш робити?***); ‘вороги, люди протилежного стану’ (*...не **прилип до чужих рук***); ‘про людину, яка вороже ставиться до когось’ («*Тому, що **коли ти не можеш укусити караючу руку, то цілуй її. Так каже один із дервішів, що навідують вас***»).

Другу групу складають стійкі сполучення слів, що називають дію: ‘допомогти’ [ФС, II: 658] (*Без числа **согрішив я на цьому світі, але повинності зловорожої за собою не чую, бо чоловік, якому осмілювся **простягти руку помочі**, гідний золотих палат, а не упослідженої ями***); ‘ставити в залежність від себе кого-небудь, примушувати слухатися, підкорятися’ [ФС, II: 688] (*Коли цей **промисел розрісся, жупанат **прибрав його до своїх рук***** [К: 318]); ‘зробити благородну справу’ («*Не смій так казати. **Дати потребувачому — як у Божу руку покласти. Той сердешний не йде мені з голови. Вони його в темниці тлумлять, а він їм ще й помагає***»).

Окремо розглядаємо вирази, що називають стан людини: ‘комусь дуже хочеться робити що-небудь, займатися чимсь’ [ФС, II: 770] (*Мені **руки свербіли до живого діла, до роблення***); ‘підпадати під чий-небудь вплив’ [ФС, I: 218] (*Хоч коло Мордка я вже й звик, що **добратина так легко в руки не дається, був дуже засмучений***).

Наступну групу складають фраземи, що називають ознаку дії: ‘соромно, незручно, ніяково’ [ФС, II: 772] («*Мені **глиняні горшки ліпити не з руки. Хіба золоті***»); ‘не вигідно, незручно кому-небудь’ [ФС, II: 774] (*А нам це було **не на руку***); ‘у розпорядженні якоїсь людини’ [ФС, II: 768] (*...що **все в її рукахі в її владі, вона наказала палацовій сторожі **вмертвити царя; Все у ваших руках, навіть власна свобода*****).

Іноколи письменник вдається до контамінації фразеологізмів. Скажімо, унаслідок накладання фразем *гріти душу* (‘заспокоювати, втішати, викликати почуття радості’ [ФС, I: 120]) і *чужа рука* (‘стороння людина’) виник вислів *гріти чужу руку*

(‘бути приємним для сторонніх людей’: *Аби зроблене веселило око й гріло чужу руку. Тоді ти — майстер!*).

Письменник зазвичай, уводячи фразеологізми в текст твору, формулює певні істини, які сприймаються читачем як прислів’я, крилаті вислови. Нерідко ці сентенції побудовані за типовимидля української мови моделями: «Еге, як у тій співанці: **«Які руки, такі ноги, така й голова Іванова...»** (пор.: *Яка хата, такий тин, який батько, такий син*). Проте є й такі, до яких складно дібрати відповідники в літературній мові: **Зі самострілом у руках і голяк чує себе чоловіком; Там, звідки я прийшов, кажуть: порожня рука — злодійська рука, порожня голова — майстерня диявола...; «Тому, що коли ти не можеш укусити караючу руку, то цілуй її. Так каже один із дервішів, що навідують вас»**.

Прославляючи людину праці, М. Дочинець у тексті роману нерідко наводить роздуми про вагу і значення людини праці: **Слова — полова, рот — гріховод, очі — лукавчі, а руки ніколи не брешуть. Бо руки годують. На них уся чоловікова планида прописана, все, що було і буде з ним**.

Компонент *душа* репрезентує в українській мові широкий діапазон фразеологічних одиниць, одночасно маніфестуючи ближні периферії когнітивних секторів таких концептів, як *розум* і *серце* [Скаб 2008]. У романі М. Дочинця «Криничар» образний конкретизатор *душа* використаний, здебільшого, у фразеологізмах для морально-психологічної характеристики персонажів: ‘хто-небудь добрий, прихильний’ [ФС, I: 282] (*А сам він, добра душа, намалював тобі образок святого мученика Панкратія*); ‘про людину, яка хоче видати себе за безгрішного, праведного’ (*І от ще одну пам’ятку кладе собі прижиттєво — міст... Заласкавлює небо, мостить душі дорогу до раю...*).

Символіка лексеми *душа* представлена також при номінації ознак дії: ‘дружно, у злагоді’ [ФС, I: 277] (*Душа в душу?*); ‘охоче, без примусу, без вагань, переживань’ [ФС, II: 798] (*І з легкою душею почалапав дорогою, що вела в бік Фессалії*); рідше — самої дії: ‘азнати душевних страждань, непокоїти, бентежити’ [ФС, II: 512] (*Попервах на душі було мулько — сам під пластами землі, як живий мрець*); ‘подобатися’ [ФС, II: 696] (*Назвув поселення, що одразу їм припало до душі, промовляли як Мункач, від слова «мунко» — робота*).

Використання варіантів фразеологічних одиниць, до якого нерідко вдається автор, зумовлене узусом, наслідуванням усного мовлення, намаганням дібрати більш експресивний вислів для вираження думки тощо. Приміром, фразеологізм *проникати, проникнути в душу, серце* ‘намагатися зрозуміти стан, почуття, думки кого-небудь’ [ФС, II: 709] М. Дочинець перетворює на **зазирати в саму душу** (*Тоді ікона й набирала тої нутрянної злагоди, що через очі зазирала тобі в саму душу*); а стійке сполучення слів *замутити душу* ‘вивести кого-небудь із стану рівноваги’ [ФС, I: 314] у тексті твору функціонує як *замлоїти душу* (*Мені аж душу замлоїло*). Відомо, що дієслово *замлоїти* належить до архаїчної лексики, найчастіше воно означає ‘занудити’, ‘почати відчувати біль, защемити’ [СУМ, III: 216].

Образний конкретизатор *серце* актуалізований автором у фразеологізмах, що називають душевні переживання дійових осіб твору: ‘відверто, щиросердно ділитися з ким-небудь своїми заповітними думками, переживаннями, намірами’ [ФС, I: 122] (*А під кінець зими, напродив кріпкої цього року, Латориця відкрила мені своє серце*); ‘розчулюватися від чогось (споглядання, спогаду тощо)’ [ФС, I: 170] (*І від того й мені тепліє на серці, а ніздрі лакомно хапають звичний припах*); ‘хтось не відкріся від чогось дорогого, омріяного’ («...і не заглушила серця. За це тобі й Господь помагає, ласкавий пане»); ‘не піддаватися незгодам’ (*Не пускай у серце сум, хлопче. Ачей сніг паде не цілу зиму*); чи характеризують людину: ‘без роздумів, без тривоги, без вагань’ [ФС, II: 798] (*Зримо ввижалося, що робилися вони з доброю дякою і легким серцем*); ‘хтось добрий, доброзичливий, довірливий, лагідний’ [ФС, I: 515] (*Ти м’який не лише серцем, а й розумом, — гіркнув той*).

Символіка лексеми *серце* виявлена також у стійких сполученнях слів, створених автором на основі загальновідомих висловів чи за їхніми мотивами, наприклад, **Не вір баченому, вір серцю**, що за змістом перегукується з відомим *Не всьому вір, що почуєш*. Або що: **Не все, що гучить, щепиться до серця** *Не все те золото, що блищить*.

Лексема *голова* зазвичай символізує розум, як у прислів’ї **Не порадившись із головою, руками все хапають...** Не випадково фразеологізми з компонентом *голова* найчастіше вказують на тямущу або нетямущу людину (‘нерозумна,

некмітлива, нетямуща людина': «Знаєш, — скривив я болісний смішок, — **коло дурної голови й рукам немає супокою**»); незвичну поведінку людини ('про мрійливу людину, яка багато над чим замислюється': *У всьому перший, **носив голову в хмарах, а ногами ледь торкався землі. Молоде вино хмільне***).

Окремі фразеологізми називають дії, унаслідок яких людина піддається впливові суспільних чинників, іншої людини тощо: 'здатися, підкоритися комусь' [ФС, II: 872] (*Й інші в поштивості **схилять голови перед тобою**. А головне — тебе признають гроші, бо таких вони держаться*); 'хто-небудь втрачає здатність розумно міркувати, тверезо ставитися до навколишнього, правильно розуміти, оцінювати дійсність' [ФС, I: 181] (*Коли кволий після болісті чоловік виходить надвір, свіжий люфт його потьмарює, **голова йде обертком***; 'виявлятися нездатним обдумано діяти, поводитися' [ФС, I: 159] (*Я **направду губив голову***).

У творі нараховуємо два фразеологізми, у яких лексема *голова* втрачає своє основне символічне значення: *на свіжю голову* 'про людину, яка зробила щось після перепочинку' [ФС, I: 186] (*Ніч я міркував над тою цидулою, а споранку, **на свіжю голову**, відписав на звороті*); *в першу голову* 'насамперед, спочатку, у першу чергу' [ФС, I: 186] (*Як наш іржавий ключик, — вона вмент розімкує кайдани всіх страждених і **в першу голову** — кайдани їх дуи, їх совісті*).

Внутрішній стан людини добре передано фразеологізмами, смисловим центром яких є лексеми *кров*: 'хто-небудь перебуває в стані сильного хвилювання, збудження' [ФС, I: 399] («*Простіть, отче. **Дурна кров ударила в голову***»); 'хто-небудь відчуває холод' [ФС, I: 399] (*Бо мороз **зварював кров і висушував мозок***); 'кому-небудь дуже страшно, моторошно' [ФС, I: 400] (*Зате яку зроджують нуту, **аж кров гусне в жилах**, а жили від жалю самі в струни витягуються; Час тут застигав, **ізастигала кров у жилах**, втрачала нурт*).

Язык як активний мовний орган людини пов'язаний із процесом говоріння. Імовірно, тому слово-символ *язык* найчастіше використовують у тих фразеологізмах, що характеризують людину у процесі мовлення чи висловлюють ставлення її до процесу говоріння: 'утриматися від запальних гарячкових висловлювань, пересудів' [ФС, II: 695] («*Прикуси*

язика, не хочу й чути такі дурнота», — брязнула тацею об лавку; Прикуси язика і знай своє місце, невдячний холопе!); ‘хто-небудь постійно говорить про щось’ [ФС, II: 987] (*Зате на вулицях я повсюдно на язиках*); ‘спонукати, змушувати когонебудь сказати щось’ [ФС, II: 906] (*Я тебе за язик не тягнув, — полегшено видихнув Пальо*).

Загалом соматичний код у фраземіконі М. Дочинця займає одне з провідних місць і за кількістю фразеологічних одиниць, і за їхньою функцією в тексті.

Відомий літературознавець Петро Сорока назвав роман М. Дочинця «Криничар. Діяріюш найбагатшого чоловіка Мукачівської домінії» «наймудрішим художнім твором сучасної української літератури... Цей роман — гімн Мудрості, точніше — похвала Мудрості...» [Сорока 2013: 8]. І єврей Мордко, і маляр Жига, і Божий Симко, і старий гончар Галас, і Данило-копач, і китаєць Лїнь, і всі інші герої твору говорять образно і мудро. Через них автор творить свою реальність, як і має робити справжній митець. Він охоплює українські усталені порівняння, традиційні формули побажань, клятв, божби, прислів'я, приказки та ін.

Назва роману «Криничар. Діяріюш найбагатшого чоловіка Мукачівської домінії» є символічною. Збігається вона з одним із прізвиськ головного героя (Для творів письменника характерно, що головний герой може мати кілька імен [Теребус 2017: 111]). Криничар — той, хто копає криниці. Персонаж розповідає: «Криничар — моє прилюдне ймення. Це від за давнього мого ремесла. Чужі люди так мене й прописали в паперах» [Дочинець 2012: 22]; «Нотар справив новеньку метрику, де записав тебе, аби довго не думати, — Криничарем» [Дочинець 2012: 213]. Додамо, що «Словник української мови» та «Великий тлумачний словник сучасної української мови» такого слова не фіксує. Отже, М. Дочинець створив власний онімічний неологізм.

Автор називає роман за йменням головного героя — Криничар. Проте М. Дочинець вкладає у цю назву більш глибокий зміст. Персонаж не тільки копав і чистив криниці, він дбав також про криницю душі. «І в цьому другому моєму підземеллі явилось друге звільнення — правдиве і до болю щемке. Відкрилася порожнеча моєї нутрянної криниці. Її належало вичистити, вишкребти, звільнити від намулу, аби піднявся зі споду новий, чистий нурт» [Дочинець 2012: 242–243]. З цієї глибини криничної, «як відомо, найліпше видно звізди».

Блукаючи світом, копаючи криниці, герой думає про Карпатський край, про «нашу забуту давність і наші замулені криниці. Про людей, котрі ті криниці копали й черпали з них воду – найсолодшу воду на світі» [Дочинець 2012: 254].

Усе це засвідчує, що при створенні роману автор ставив перед собою певні дидактичні завдання. Тому не випадково в романі «Криничар. Діярюш найбагатшого чоловіка Мукачівської домінії» широко представлені фразеологізми, образним конкретизатором змісту яких є абстрактні поняття, що репрезентують моральний етнокод культури. Так, зі словомрозум у творі виявлено 4 ФО, *біда* – 2, *доля* – 3, *життя* – 2, *краса* – 2, *світ* – 8, *слово* – 8, *хосен* – 3, *час* – 6. Лексеми *багатство*, *благо*, *брехня*, *воля*, *гріх*, *дяка*, *літепло*, *погляд*, *рада*, *радість*, *розмисел*, *сила*, *сміх*, *судьба* у складі фразеологізмів ужиті один раз.

Щоб усвідомити сутність дарованого людині життя, автор нерідко формулює прості істини, які відтворюють філософію життя українця. Письменник використовує для цього, зокрема, й цю лексему (життя): *заміряти життя* ‘подумки визначити для себе, скільки хочеш прожити’ (*Старий мулла, котрому я копав водогони під Ефесом, повчав: «Заміряй собі життя на дев'яносто літ. Перші тридцять вивчай ремесла й науки. Тридцять років мандруй і добувай маєтність. Решту тридцять – віддайся творенню, залиш світові й людям «чекан своєї душі». Бо це головний твій жалоц-скарб»*); *трясовина життя* ‘життєві незгоди’ (*Як ти ступаєш через трясовину життя по камінцях-порадах інших, так у добутому багатстві плекай співчутливість до тих, кого похитнули нещастя й біди, і підпирай їх поміччю в розумних межах*). У стійких сполученнях слів, створених автором за зразком загальновідомих, автор уживає також слово *жити*: «**Жити – то наче у війську служити. Кроком нерівним ідуть початкове з кінцевим**» (пор.: *Жити – Вітчизні служити*).

З відтворенням особливостей української ментальності подані також роздуми про старість: **А про старість треба гадкувати замолоду. Міцний дім зігріє, повні засіки нагодують, скарбець утішить**. Але до тайників може дістатися й злодій, жоден скарб не є надійним. Таким є лише сталий, незмінний дохід, що тече до тебе без твоєї участі. Бодай мале, та невисихаюче джерельце. Чи то діло, запущене тобою в круговерть, чи порції від найму осідлості, чи рези від

твоїх внесків лихварям. Вони можуть бути неперервної тягlosti або звершуватися повною виплатою накопиченого в час твоєї смерті. Але ця угода має бути твердою й непохитною, як цесарський трон. Якщо ти в молодості годен заробити, то мусиш убезпечити собі й стерпну будучину, бо з гори спускатися буває важче, ніж підніматися на неї. Та срібло утвердить і цю хитку дорогу.

Життєву мудрість головного героя підкреслено сентенціями зі словом-концептом *доля*: **Доля — не підкова, важко зломити її.** А от вона тебе зігне і зломить на дух; **Доля — не підкова, її не перекуєш.** То правда, зате переломити можеш, що перегукуються із загальноновживаним *Щастя* — не підкова, доліне знайдеш. Значення фразеологізму *гірка доля* ‘хтось нещасливий’ [ФС, I: 261] підсилено уведенням у контекст такого слова, як *смівливість*, а також фразеологізму *ходити по під руки* ‘бути з кимось нерозлучним’ (*Та що вдієш: смівливість з гіркою долею по під руки ходить*). Значення ‘втратити, загубити щастя’ добре передано з допомогою фразеологізму *сокрушити судьбу* (...*сокрушив судьбу*).

Ідейній настанові твору підпорядковані варіанти фразеологізмів, які М. Дочинець творить сам. Так, фразеологізм *пробувати на зуб* ‘перевіряти що-небудь на твердість, міцність’ [ФС, II: 703] письменник розширює та змінює в ньому дієслівну форму: *Наче доля бере нас на зуб: чи добрий метал, що з нього можна скувати?*

Розширення фразеологічного складу допомагає авторові роману також при уточненні сутності явищ та експресивізації вислову, зокрема *задній розум* ‘хто-небудь спочатку робить щось, а потім думає’ [ФС, I: 294] (*а що там казати, всі ми заднім розумом тверді*). Проте при використанні стійкого сполучення слів *втрачати розум* ‘втрачати здатність нормально мислити’ [ФС, I: 160] майстер слова робить синонімічну заміну *втрачати* — *попливти, спливти* (*Геть бідака поплив розумом від переситу наук; По темницях він з молодих літ. Дехто гадає, що сплив з розуму; ...що сплив розумом мечоносець*).

Значення слова, мови в житті людини важко передати вербально. Нині ця тема є предметом розгляду лінгвістів, літературознавців, поетів, прозаїків. У романі «Криничар. Діяріюш найбагатшого чоловіка Мукачівської домінії» Мирослав

Дочинець порушує це питання не раз. Свої роздуми він формулює на зразок народного прислів'я *Слова — полова, а праця — диво: Слова — полова, рот — гріховод, очі — лукавчі, а руки ніколи не брешуть. Бо руки годують. На них уся чоловікова планида прописана, все, що було і буде з ним; Та що могли тепер зарадити ці слова? Слова — полова. Полова, що залишається по перетолоченій соломі; Хотів щось сказати їй на прощання, але вона затулила мені губи пальцем: «Нічого не кажи. Слова — полова».*

Проте силу слова, як у вислові І. Я. Франка «Слова — полова, Але огонь в одежі слова — Безсмертна, чудотворна фея, Правдива іскра Прометейя» («Лісова ідилія»), підкреслено завдяки використанню фразеологізмів велика сила, виважувати слово та дієслів підібрати, розмістити, виголосити: **Але саме слово — велика сила. Щоправда, тут більше важить, не скільки слів і які вони, а те, як їх підібрати, розмістити і як виголосити.** Напучуючи мене в красномовстві, Гречин ніби вливав у мене новий стрій розмишлення, новий сенс життя.

Фразеологізми з лексемою слово передусім стосуються характеристики сказаного ('влучне висловлювання' [ФС, II: 828] (Тепер, пригнутий перекопаними пластами, посижкував у холодку і задирав **замашним словом** перепутніх; 'груба образа' [ФС, II: 828] (Я б не звався учнем Гречина, якби нарікнув бодай одним **кривим словом** на сутужність свого побиту чи на якогось лиходія) та для актуалізації сем, пов'язаних зі значенням дієслів *говорити, казати, висловлюватися*: 'хто-небудь висловився різко' [ФС, I: 25] («Ти б не був собою, аби не **вколов хоч словом**», — зашарілася лицями); 'хто-небудь говорить приємні для співрозмовника слова' (І що є пси непоступливі й зухабні, котрих **ні словом не влестиш, ні знаком не зупиниш**; 'говорити мало, нібито неохоче, але по суті' (Не обертаючись, **відважує їм два-три слова**, і вони біжать з ними на другий берег).

М. Дочинець, згідно з народними уявленнями, усе навколишнє називає білим світом (Весь **білий світ** уміщується в цьому темному нутрі). Автор переконаний, що білий світ навчає людину («Нічого. **Світ прийме, світ і обтеше.** А око в нього добре. Сказав, що ваш страж-пес сміється»). Фразеологізмами зі словом *світ* письменник влучно

характеризує внутрішній душевний стан людини, оперуючи значеннями: 'зробити кого-небудь нещасним, позбавити радості' [ФС, I: 301] (*Інші підшиптували: «Не будь дурна, Влено, не зав'язуй собі ним світ»*); 'опинитися на стадії загального занепаду' (*Мені пригадався вислів, яким лаялася Влена: «Цей світ геть зійшов на пси!»*); 'піти не вибираючи, без всякої мети, дуже далеко' [ФС, II: 784] (*Пане, втікайте світ за очі, бо за вами прийшли вояки з Афін*).

М. Дочинець вміло моделює нові вислови, використовуючи вже відомі та накладаючи їх один на одного. Так, із фразеологізмів *приходити у світ, покидати світ* він формує нове стійке сполучення слів, що сприймається як прислів'я: *Не мени важливо мудро й справедливо спомагати благами рідних, аби вони думали й говорили про тебе добре. А ти в час урочний міг скласти справедливий тестамент на чесний розподіл статків, аби самому відійти з полегкістю. Бо приходимо ми в світ із розчепіреними долонями — все мое! — а покидаємо його з порожньо складеними — нічого з собою не забери!* Так само, оперуючи фраземами *дурна робота, здивувати світ, смертний гріх*, автор утворює новий вислів зі значенням 'нікого нічим не можна вразити' (*Дурною роботою, братку, світ не здивуєш. Бачу, не густі твої руки на ремесло, — присудив Мордко. — Але це не смертний гріх. Головне не вміти, а любити цюсь роботу. Що ти любиш роботу?*).

Модифікуючи відомий вислів Г. Сковороди «Світ ловив мене, та не спіймав», автор за допомогою антонімічної заміни дієслів утворює новий крилатий вираз: *Світ ловив мене і таки зловив, і запхав сюди, на Zackpайок землі, кинув, як дикуна, в кам'яну печеру*. У тексті роману значення вислову треба розуміти буквально.

Лексему час вжито у складі таких фразеологізмів: *у добрий час* 'форма побажання успіху, удачі, позитивних наслідків у чому-небудь' [ФС, II: 944] (*А вам, пане Овферію, щиро кажу: в добрий час!*); *гайнувати (марнувати) час* 'даремно витратити час' [ФС, II: 907] (*Цей чоловік не гайнував часу на слова*). Перефразовуючи відоме висловлювання, поширене в усному мовленні *Час — це гроші*, автор оперує такими сполученнями слів: *«Так, невсипно пам'ятаймо про денний свій час. Бо час — то найцінніша монета нашого життя»*; *Бо час — теж*

гроші. Плинність часу сприяло виникненню вислову **Час не вів, його не прив'яжеш**; а, визначаючи основні складові майстерності, автор узагальнює: **Майстерність — це час і труд, помножені на терпіння.**

Письменники Закарпаття використовують у своїх творах мадяризми, тобто слова, запозичені з мадярської мови. Серед них і слово *хосен* — *haszon* ‘користь’ [СУМ, XI: 232; ЕСУМ, VI: 204] (**Але який з того хосен? Много говорити — мало слухати. У нас тут кажуть: говори коротко, але густо. От і просіюю через густе сито задавлені свої приключки.**). М. Дочинець уводить цю лексему до складу фразеологічних зворотів: *мати хосен* ‘мати користь’ (*Жид з усього вмів мати хосен, він продав знахідку графському тайникові Шолтису*) та *взяти хосен* ‘взяти користь для себе’ (*Якщо ти кривавицею дістав заробок, візьми з того хосен*).

Антроподіяльнісний субкод культури маніфестований такими лексемами: *горшки, дерево, діло, долото, піт, робота*, хоч такі образні конкретизатори, як *горшки, дерево*, можуть бути репрезентантами інших культурних кодів. В одних випадках М. Дочинець використовує кодифіковані стійкі сполучення слів: *А чисел я не читав, як і літер. Одне слово — довбня довбнею, як приповідала Влена* (‘хто-небудь не відзначається розумом’ [ФС, I: 255]); *Затим ще дві прокладки — і ділу вінець*; *Кажуть, що горшки не святі ліплять; Того дня мені знову в поті чола довелось заробляти собі корм*; в інших — уснорозмовний варіант вислову: «*То кажеш, діло наше — швах?*». Трапляються випадки, коли автор робить натяк на загальнозживаний вислів: *А відтак якийсь жид купив те місце і скинув пса, переплавив його на долота* (пор.: *перековувати мечі на орала* ‘перевиховувати кого-небудь, примушувати стати іншим’ [ФС, II: 617]).

Цікавими є випадки, коли письменник сам, роблячи певні узагальнення, утворює стійкі сполучення слів: **Покажи мені діла свої, і я покажу тобі твою віру**, казав Яків, покликаний Господом; **Дурною роботою, братку, світ не здивуєш**; **Роботи вчинив на ніготь, а в рот пакуєш жменями**, — погіркував я. — *Ану кажи міру їдла, як тебе навчено*; *А я вже, хлопц, гадав, що моє ремесло бур'яном поросло; Із ткача не буде багача...*

Успішна людина, за задумом автора роману «Криничар. Діярюш найбагатшого чоловіка Мукачівської домінії», повинна

мати матеріальні блага. Тому в романі знаходимо фразеологізми, що репрезентують предметно-грошовий субкод культури і мають образні конкретизатори *вага, гроші, золото, срібло, ціна*. М. Дочинець при цьому актуалізує такі загальноновживані фрази: *легкі гроші* ‘дістаються без особливих зусиль’ [ФС, I: 418] («А за ринського, може б, і з’їв», — *злакомився той на легкі гроші*); *гроші пливають* ‘швидко витратити гроші’ («**Гроші пливають до моїх рук**, бо я **знаю їм лік** і керунок, — зізнався якось я ченцеві. — Розумію, це не богоугодне діло. Написано ж: **Богу — Богове, кесарю — кесареве**. То що, тепер мені згорнути свої статки в ріку, вбратися в хламиду і взяти до рук ціпок?»); ні за які гроші ‘ні за що, ні за яких умов, ніколи’ [ФС, I: 200] (А де, **ні за які гроші!**); *бути з грошима* ‘мати гроші’ (**Бути з грошима — бути першим!** У ремеслі, вступі, в думці. До роботи більше інтересу, більше наполегливості й зосередженості на заділі. Намір має бути ясним і зримо окресленим. **Працюй, навчаючись; навчайся, працюючи. Чим далі ти подвигнешся в своїй роботі, тим більше діставатимеш за неї.** Вибирай таке діло, яке б тебе перемінювало до ліпшого, вишколювало й розвивало. Так працюй, аби в роботі міг поважати сам себе. В ремеслах немає межі скусності. Пізнаєш його глибинні тайни — **станеш паном своїм рукам і голові.** Й інші в поштивості **схилять голови перед тобою.** А головне — тебе признають гроші, бо таких вони держаться); не в грошах щастя ‘не лише матеріальними статками дорожить людина’ (**Не в грошах щастя**, — *толоче жеброта*); гроші не головне ‘гроші — не головна цінність для людини’ (*Просвітники, попи й пропийдухи будуть тобі казати, що гроші не головне*); *пускати гроші на вітер* ‘нерозумно розпоряджатися грошима’ [ФС, II: 719] (*Гроші пускати гроші на вітер*).

М. Дочинець, використовуючи символіку лексеми *гроші*, формулює вислови, побудовані за моделями відомих прислів’їв: *Але де гроші, там і заздрість, і лихі заміри, і ошуканство, і недремна біда* (пор.: *Де гроші, там сварки; Де руки й охота, там скоро робота*); *Бо гроші, Мошку, як і ми, люблять волю* (пор.: *Козак любить волю*); *Та мені ті гроші вже не тільки руку печуть, а й душу* (пор.: *Жебраний хліб руку пече*); *Я кажу про гроші, котрі всьому голова* (пор.: *Хліб усьому голова*).

М. Дочинець іноді вживає антонімічні за значенням фразеологізми в одному висловлюванні, як-от: *набирати ціну* 'підвищуватися в ціні' і *втрачати вагу* 'зменшуватися в ціні' (... кам'яниці з часом **набирають ціну**, як шляхетне вино, тоді як **гроші в лихоліття втрачають вагу**).

Стійкі сполучення слів, актуалізовані М. Дочинцем у романі, можуть утворюватися від загальноновживаних висловів шляхом заміни одного (чи кількох) компонента (компонентів) іншим (іншими). У цьому разі вони стають варіантами кодифікованих фразеологічних одиниць: «**Добрий — дурному брат**», — казала одна пані (пор.: *Пихатий дурному брат*); «Юлко, нерозумна Юлко, — гукнув згори високий усміхнений чоловічище з такою ж копицею світлого волосся. — Чи дочекаюся я того дня, коли ти загнущаєш коня? **Сидить — як на лавиці і править гривею! Людям на сміх, мені на ганьбу**», — обернувся до мене (пор.: *Людям сміх, а мені плач*); А я вже й так біг, закушпелюючи постолами гарячу куряву і хапаючи вухом дідове кахикання з глумливим муркотінням:

«**Хто з панами оре, той задом волочить...**» (пор.: *Хто з паном оре, той клином волочить*); *Робота як робота, нашого чоловіка ніякими труднощами, ніякими притісненнями не напуциш: заліз червак у хрін і гадає, що то його дім* (пор.: *Заліз хробак у хрін та й гадає, що луччого немає*).

Рідше варіанти фразеологічних одиниць утворено скороченням компонентного складу: «**Пес пса впізнає**», — зубоскалять і поза моїми плечима, коли вдираюся в чужі двори і відв'язую щеня з мотузка чи збиваю ланець з шиї озвірілого собачища (пор.: *Пес пса по хвостові впізнає*); *Хотів щось сказати їй на прощання, але вона затулила мені губи пальцем: «Нічого не кажи. **Слова — полова**»* (пор.: *Слова — полова, а праця — диво*).

Регіональні відповідники загальноновживаних стійких сполучень слів зазвичай мають діалектні лексеми чи слова, у яких фонематична будова номена репрезентує риси говірок певного ареалу. У творі М. Дочинця — закарпатських говірок: **Не все, що гучить, щепиться до серця** (пор.: *Не все те золото, що блищить*); **Яка праця — така плаця!** — вергав нам у очі Галас, виказуючи мізерію нашої користі (пор.: *Яка кроква, така й лата, яка праця, така й плата*).

Окрему групу висловів становлять стійкі сполучення слів, у яких використано «внутрішній образ» традиційної ФО, зроблено

натяк на наявність зв'язку між новоствореним висловом і узвичаєним: «*Що криниця, коли челядник добре прикладеться, то й море ложкою вичерпає*», — підігрівав мене жид (пор. із загальновідомим *Ложкою моря не вичерпаєш*); **Не вір баченому, вір серцю** (пор.: *Не всьому вір, що почувеш*); **Коли дають — бери, коли не дають — чекай, коли дадуть** (пор.: *Як дають — бери, а б'ють — тікай*).

Розглядаючи фраземікон художнього твору в часовому зрізі, варто звертати увагу на час постання стійкого сполучення слів (це фраземи, виникнення яких сягає глибокої давнини, чи фраземи-новотвори, неофразеологізми, що з'явилися у вжитку порівняно недавно). Зазвичай ця інформація є імпліцитною, тому сприйняти її можна лише в тому випадку, коли читач добре знає історію та культуру народу.

Звертає на себе увагу той факт, що фразеологізм може у своєму складі мати назву реалії, яка нині сприймається як історизм, слово застарілої чи архаїчної лексики. Це свідчить про давні корені стійкого сполучення слів. Історія виникнення цього вислову більш прозора: **Правду казали: до булави треба голови** (*булава* істор. 'палиця з кулястим потовщенням на кінці, символ влади' [ВТССУМ 2005: 101]); **Та Бог не без милості, чоловік не без пригляду** (*милість* заст. 'прихильність когось вищого становищем у суспільстві до залежного, ласка' [ВТССУМ 2005: 666], *пригляд* розм. 'дія за значенням *наглядати, приглядати*' [ВТССУМ 2005: 707]); «*А я б волів, мій солодкий брате, аби хліба любові було більше. Аби всі наїлися ним. А мечів і так вистачає. Легше махати ними, ніж перти орало в крем'яниці*» (*орало* 'примітивне знаряддя для оранки, рало' [ВТССУМ 2005: 852]; *крем'яниця* діал. 'місце знаходження кременю'; *креміль* 'дуже твердий мінерал — кварц чорного, бурого або жовтого кольору, який у давнину використовувався для добування вогню' [ВТССУМ 2005: 585]); «**Мої постолі, де хочу, там ношу**» (*постолі* 'м'яке селянське взуття з цілого куска шкіри без пришитої підошви' [ВТССУМ 2005: 1084]); **Бо кожній намітці — своя мітка** (*намітка* 'покривало з тонкого серпанку, яким зав'язують поверх очіпка голову заміжньої жінки' [ВТССУМ 2005: 724]); **Щастя не спускається в коші з неба. У випадковому багатстві щастя немає** (*кіш* 'великий кошик для зберігання борошна, зерна' [ВТССУМ 2005: 542]).

Більшою імпліцитністю позначені ті стійкі сполучення слів, походження яких можна пояснити лише з допомогою етимологічного словника. Виявлення першооснови ФО можливе не тільки шляхом лексичного аналізу, але й через детальне вивчення культури етносу, його етнографії, фольклору, психології, менталітету тощо [Савченко 2013: 8].

Так, фразеологізм *дзвонити в дзвони* 'розповідати про що-небудь усім і всюди' [ФС, I: 234] (*Ми теж хочемо дзвонити в дзвони світу*), імовірно, пов'язаний з прийняттям християнства, адже відомо, що уперше церковні дзвони згадуються в пам'ятках 1146 р. (в Путивлі); про дзвеніння як таке йдеться і в «Слові о полку Ігоревім» («*Князь Всеслав судив людей, князем порядкував городи, а сам уночі вовком уганяв: з Києва перед півнями добігав до Тмуторокані, вовком перебігав дорогу Хорсові (сонцю). Йому дзвонили рано у Святій Софії в Полоцьку, а він уже в Києві чув дзвін*»). У народі вірили, що звуки дзвонів відганяють нечисту силу; символізують звістку [Жайворонок 2006: 180].

Фразеологізм *балаєси точити* 'вести пусті розмови' [ФС, II: 892] за походженням пов'язаний із професійною лексикою. Вважають, що у XVII–XVIII ст. цей вираз ще не був фразеологізмом. Він означав процес виготовлення балаєс — стовпчиків, билець та інших деталей, якими прикрашали будинки, човни, сани. Виточувати балаєсини (стовпчики) — праця легка, весела, що дає простір для фантазії. Під час такої роботи можна вести дотепну розмову. Мабуть, тому токарів і називали балаєсниками. Згодом висловом *балаєси точити* стали характеризувати безпредметну, несерйозну, розважальну розмову [Забіяка 2012].

Давній український вислів *покласти зуби на полицю* 'голодувати' [ФС, I: 380] мовці сприймають як жартівливий. Під час голоду зуби виявляються не потрібними, бо нічого жувати, то їх «відкладають» на полицю. Дехто з мовознавців стверджує, що спочатку в цьому звороті йшлося про зуб'я в інструменті для розчісування пряжі. Їх клали на полицю, коли нічого було прясти. А коли немає роботи, доводиться голодувати [Забіяка 2012].

Просторове прочитання фраземікону дозволяє встановити місце локально вживаних фразеологізмів у системі фразеології художнього твору, характер одиниць, що вказують на діалектне походження фраземи. Зокрема, у творі М. Дочинця «Криничар»

виділяємо стійкі сполучення слів, що мають фонетичні риси закарпатських говірок: *З рана-раннього («рання пташка росу оббиває!»), коли ще й козопас не трубів, найстаріший Галас уже будив свій просторий посілок (трубів ‘трубив’, посілок ‘куток села’); І друга — криничників: «Кожен сам проїдає свою дорогу, як червак» (червак ‘черв’як’).*

Іноді фонетичні ознаки говірок південно-західного наріччя мають слова того речення, у яке включено фразеологічний зворот: *Старий мулла, котрому я копав водогони під Ефесом, повчав: «Заміряй собі життя на дев’яносто літ. Перші тридцять вивчай ремесла й науки. Тридцять років мандруй і добувай маєтність. Решту тридцять — віддайся творенню, залиш світові й людям «чекан своєї душі». Бо це головний твій жалоц-скарб (жалоц ‘заробіток’, у закритому складі [o] не чергується з [i]); «Виджу, дівко, в тебе рот повний вітру» (виджу — особова форма від дієслова видіти, що має більшу функціональну активність у говірках південно-західного наріччя).*

Утворені автором стали вирази також нерідко позначені лексемами локального вжитку: *Тут ти на привілі, пан своїм гадкам і газда своєму часові (газда ‘господар’); Не пускай у серце сум, хлопче. Ачей сніг паде не цілу зиму (ачей ‘адже’).*

Узусні фразеологізми, якими послуговується М. Дочинець, можуть мати лексеми, функціональна активність яких у говірках південно-західного наріччя більша: *Рози воліві не тяжкі. Моя бідність мене не обтяжує. З жebraка що взяти, а піднімешся на вершок — податями приглушать. Ліпше своє лихо, як чужий гаразд (ліпше ‘краще’ [ВТССУМ 2005: 621]; гаразд діал. ‘щастя, благополуччя’ [ВТССУМ 2005: 222]); «Не гризися, господине, сліпому бузькові гніздо в’є Бог» (бузько ‘лелека, бусел’).*

Чимало фразеологізмів, ужитих у творі, сприймаються як відповідники до загальноновідомих, кодифікованих висловів: *Мені дуже припала до дяки ця оповідка (пор.: припасти до душі); Ану, в мет ока збери свій гріх і загреби під корчем! (пор.: в миг ока); Повірте, з ними можна було справно вести оборудки! (пор.: вести справи); І я мав коло них роботи понад ніздрі (пор.: роботи з головою); Я гунав чолом об денце корита так, що воно мало тріснути, як тріснув мій терпець (пор.:*

урвався терпець); «Йой, зараз **носом небо проб'ю**. А чи хочеш заробити маковий книш?» (пор.: пальцем небо пробити); Ні, я не спішив. **Те, що належиться зловити, не вислизне з твоєї верші** (пор.: не вислизне з рук); «Джемалю, **цей чоловік — курка, яка несе яйця з двома жовтками**», — казав йому батько про мене (пор.: цей чоловік — курка, що несе золоті яйця); «*Plus vigila semper: ne somno deditus esto*, — видихав Гречин з воздухом якусь повчальну сентенцію. — **Більше не спи, аніж спи. А спиши — не пересипляйся**» (пор.: Краще недоспати, аніж переспати).

Дидактична інформація, покладена в основу стійких сполучень слів, ужитих в романі «Криничар. Діяріюш найбагатшого чоловіка Мукачівської домінії» М. Дочинця, має, за задумом автора, викликати у читача позитивні емоції, схвальне ставлення до описаної ситуації (*І найголовніше: багатство не в скрині з грошима, а в тому потічку, що неперервно повнить цю скриню і перетікає далі, в інші скрині*); негативне ставлення до певних осіб, поведінка яких засуджується героями твору чи оповідачем («*Ну-у, то ж ви єсьте, — бурчить уголос, а про себе: — Пес пса впізнає*»; «*Пес пса розуміє*», — шурхотіла й мені в голові перша приказка собачників; *Але хто багато просить, той з базару назад носить*). Зміст стійких сполучень слів акумулює в собі певні закономірності, вдало сформульовані й передані від покоління до покоління («*Воно так, бджола знає, з яких косиць мед збирати... Тож чекаємо твого розказу до роботи. Дай вже нам свій борг скинути з горба*»; *Бджолу не випустиши — меду не матимеш*); свідчить про філософське осмислення етносом набутого досвіду (*Одним берегом іде життя, другим — смерть; Біда пудом входить — золотником виходить*); застерігає від помилок («... **не підготовуйте біду**»); учить життєвим премудростям (*Деся я чув: **любиш біляву, а жоною стає чорнява***); розглядає переваги одного явища порівняно з іншим (*Велике благо — мовчання. Бо той, хто вміє розумно мовчати, бесідує з Богом. Але саме слово — велика сила*), характеризує дійових осіб («*По глоті підступив до мене: «А ти, байстроче, **не з болота ліплений***»; *Короста. І я не розумів, чому про Мордка казали: «**Короста на наші душі***»).

Власне авторські трансформи відомих висловів можуть поновому передавати сутність явища. Так, прислів'я *Бідний*

багатого не розуміє модифіковано у вислів *Босий голого розуміє* («*Не бійся, босий голого розуміє*, — вона прочинила двері до хлівця. — Прикриєшся там платом»). Окремі з них мають ознаки внутрішньої форми загальновідомої фразеологічної одиниці (*Старому вину і в старих міхах добре* (Старий кінь борозна не зіпсує); *У гарної жінки не лише весна гарна, а й літо* (пор.: *Гарній жінці гарно і в ганчірці*)); можуть розширювати значення кодифікованого виразу (*Якось я почуввід погонича-пустельника* вислів: «*Яким вітром тебе приносить, таким і відносить*» (пор.: *принести вітром*); *Я так думаю: кого має вода забрати, того забере* (пор.: *вода забрала*)); зробити натяк на поширений сталий вислів («*Вольному воля*», — *здвигнув раменами Варивода* (пор.: *Вольному — воля, спасенному — рай*)). Загалом трансформовані автором одиниці фразеологічного типу тяжіють до безперервного оновлення змісту, мають функціонально-семантичні відмінності порівняно з їхніми традиційними прототипами, є свідченням постійного розвитку стійких сполучень слів і потенційних можливостей ФО, відображають закономірні процеси розвитку й збагачення фразеологічного фонду мови.

Комунікативно-діяльнісний зріз фраземіки твору М. Дочинця «Криничар. Діярюш найбагатшого чоловіка Мукачівської домінії» спрямований на творче осмислення висловленого автором і читачем. Комунікативні наміри мовця нерідко репрезентовані його інтертекстуальністю, яка може виявлятися у вигляді ремінісценції, тобто відгомону в художньому творі якихось мотивів, образів, деталей щодо широковідомої ФО (*Час не віл, його не прив'яжеш* (пор.: *Час не віл, його не налигаєш*)). Письменник використовує також алюзію, тобто запозичення певних елементів передтексту, за якими відбувається їх упізнання в тексті-реципієнті завдяки популярності їхнього джерела (*Поклав кошарик на воза. У кого нічого немає, той нічого й не втрачає* (Пор.: *нам втрачати нічого*)). Використовує М. Дочинець також цитати як відтворення двох чи більше компонентів тексту-донора (*Много говорити — мало слухати. У нас тут кажуть: говори коротко, але густо*) [Меркотан 2013: 361–362]].

Найпоширенішим способом реалізації інтертекстуальності є використання чужого тексту в трансформованому вигляді, що відповідає задумові автора: *Синку, ось що я скажу тобі*

наостанок: найбільша сила — це сила віри; і найбільша краса — це краса вірності.

Емоційності, точності, виразності висловлювання М. Дочинець досягає шляхом умілого використання загальноживаних стійких сполучень слів, доречного творення варіантів фразеологічних одиниць, їхніх трансформ тощо. Усе це виливається в індивідуальній формі висловлення думки з відображення емоційних переживань дійових осіб. Сміслові й емоційні навантаження тексту твору сприяють відображенню таких українських ментальних рис, як любов до праці, прагнення до творчості в роботі, повага до людини праці, намагання гідно пошанувати заможну людину, достаток якої нажито чесною працею. Автор доводить, що українці цінують вдало сказане слово, можуть філософськи ставитися до обставин, які трапляються на життєвій ниві, але розум і праця допомагають людині перебороти незгоди.

Отже, у художньому творі фразеологізми слід розглядати як дискурс у дискурсі, адже вони несуть значну енциклопедійно-пізнавальну, науково-лінгвістичну та дидактичну інформацію, яка може розглядатися на часовому, просторовому та комунікативно-діяльнісному зрізах. Фраземікон письменника свідчить про інтертекстуальність, креативність та художню майстерність автора. Тематика твору «Криничар. Діяріюш найбагатшого чоловіка Мукачівської домінії» та комунікативні наміри М. Дочинця спричинили особливості використання фраземікону в цьому творі, де найвиразніше репрезентовано соматичний, предметний (грошовий), моральний, зооморфний культурний код та антроподіяльнісний субкод. ФО твору функціонують для характеристики дійових осіб, називання їхніх рис характеру, найменування дій, внутрішніх станів, переживань людини, номінації ознак дії. Зрідка — для означення кількості, ознак предмета тощо.

Розгляд фраземікону у часовому вимірі демонструє імпліцитність історичної інформації, хоч більшу прозорість внутрішньої форми мають ті фразеологізми, у яких ужито історизми, застаріла чи рідковживана лексика. Аналіз фразем у просторовому вимірі засвідчує використання варіантів ФО, поширених у говірках південно-західного наріччя, наявність лексичних чи фонетичних діалектизмів у складі фразеологізму.

До засобів естетичного впливу на читача відносимо варіювання та трансформацію фразеологічних одиниць, що

виявляються у заміні одного чи кількох слів фразеологізму іншими словами, скороченні чи розширенні компонентного складу стійкого сполучення слів, контамінації висловів, використання образу, властивого для загальноновживаного виразу.

У фраземіконі художнього твору М. Дочинця заковано культурні традиції етносу, історичні свідчення, важливі для мовця й читача, ментальні риси мовної спільноти. У варіантах загальноновживаних фразеологічних одиниць, їхніх трансформах відображено зміни світобачення, сприйняття й розуміння окремих явищ дійсності.

Література

1. Антологія світової літературної-критичної думки ХХ ст. / за ред. Марії Зубрицької. – Львів : Літопис, 2001. – 832 с.
2. Бехта І. Літературно-художній твір у концепції Р. Інґардена: схематизація та об'єктивація / І. Бехта // Вісник Львівського національного університету імені Івана Франка ; сер. «Іноземні мови». – 2012. – Вип. 19. – С. 24–28.
3. Бехта І. Сучасні напрями вивчення художнього дискурсу / І. Бехта // Наукові записки Луганського національного університету імені Тараса Шевченка : зб. наук. праць ; сер. «Філологічні науки». – 2011. – Т. 1 (33). – С. 244–255.
4. Богданов В. В. Текст и текстовое общение / В. В. Богданов. – СПб. : Изд-во С.-Петербур. гос. ун-та, 1993. – 68 с.
5. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
6. Гачев Г. Д. Содержательность художественных форм. Эпос. Лирика. Театр / Г. Д. Гачев. – М. : Флинта: Московский гуманитарный университет, 2008. – 288 с.
7. Гром'як Р. Т. Давнє і сучасне: вибрані статті з літературознавства / Р. Т. Гром'як. – Тернопіль : Лілея, 1997. – 272 с.
8. Дочинець М. Світильник слова / М. Дочинець. – Мукачево : Карпат. вежа, 2013. – 212 с.
9. Дочинець М. І. Криничар. Діярюш найбагатшого чоловіка Мукачівської домінії / М. Дочинець. – Мукачево : Карпатська вежа, 2012. – 331 с.
10. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: словник-довідник / В. В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2006. – 703 с.
11. Забіяка В. А. Світ фразеологізмів. Етимологія, тлумачення, застосування : навч. посібник / В. А. Забіяка, І. М. Забіяка. – К. : Академія, 2012. – 304 с.

12. *Ингарден Р.* Исследования по эстетике / Р. Ингарден. – М. : Изд-во иностр. л-ры, 1962. – 569 с.
13. *Ковалик І. І.* Методика лінгвістичного аналізу тексту / І. І. Ковалик, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ. – К. : Вища школа, 1984. – 120 с.
14. *Красных В. В.* Этнопсихолінгвістика и лингвокультурология: курс лекцій / В. В. Красных. – М. : Гнозис, 2002. – 284 с.
15. *Лотман Ю. М.* О поэтах и поэзии / Ю. М. Лотман. – СПб. : Искусство, 1998. – 848 с.
16. *Меркотан Л. Й.* Засоби реалізації категорії інтертекстуальності / Л. Й. Меркотан // *Studia linguistica*. – Вип. 7. – К., 2013. – С. 358–363.
17. *Переломова О. С.* Інтертекстуальність як системовірна тексто-дискурсивна категорія / О. С. Переломова // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. – Вип. 34. – Запоріжжя, 2008. – С. 87–95.
18. *Приблуда Л. М.* До проблеми визначення статусу художнього дискурсу / Л. М. Приблуда // Теоретична і дидактична філологія. – 2013. – Вип. 16. – С. 295–301.
19. *Савченко Л. В.* Феномен етнокодів духовної культури у фразеології української мови: етимологічний та етнолінгвістичний аспекти / Л. В. Савченко. – Сімферополь, 2013. – 600 с.
20. *Селіванова О. О.* Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К., 2006. – 716 с.
21. *Серебряк М. В.* Українська діалектна фразеографія: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 – Українська мова / М. В. Серебряк. – Луганськ, 2014. – 20 с.
22. *Скаб М. В.* Закономірності концептуалізації та мовної категоризації сакральної сфери / М. В. Скаб. – Чернівці : Рута, 2008. – 560 с.
23. *Словник української мови : у 11-ти т. / за ред. І. К. Білодіда.* – К. : Наук. думка, 1970–1980.
24. *Сорока П.* «Горянин»: руслами господніх вод / П. Сорока // Укр. літературна газета. – 2013. – 2 грудня. – С. 8.
25. *Теребус Р. М.* Функційне навантаження власних назв у романах Мирослава Дочинця «Криничар» та «Вічник» / Р. М. Теребус // Науковий вісник ДДПУ імені Івана Франка ; сер. «Філологічні науки»: Мовознавство. – 2017. – Т. II. – № 8. – С. 110–113.
26. *Фразеологічний словник української мови / уклад.: В. М. Білоноженко та ін.* – К. : Наук. думка, 1993. – 984 с.
27. *Kaś J.* Słownik regionalny wśród słowników gwarowych / J. Kaś // *Polszczyzna mówiona ogólna i regionalna : materiały ogólnopolskiej konferencji naukowej / pod. red. B. Dunaju, M. Raka.* – Kraków, 2009. – S. 11–19.
28. *Sychta B.* Słownik gwar kaszubskich na tle kultury ludowej: A–G. Couverture. Bernard Sychta. Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1967.

Умовні скорочення

ВТССУМ – Великий тлумачний словник сучасної української мови

СУМ – Словник української мови

ФО – фразеологічна одиниця

ФС – Фразеологічний словник української мови

ФКС – фразеологічна картина світу

ГРАФОН ЯК СПЕЦИФІЧНИЙ ІНСТРУМЕНТ МОВНОЇ ГРИ В МЕДІАТЕКСТАХ

Інформаційна революція посприяла формуванню нового «інформаційного суспільства», породивши особливий просторово-часовий феномен, що має форму нової інформаційної інфраструктури та номінується «кіберпростором» чи «інфосферою» [Володина 2008: 11].

Зростання ролі інформації в житті соціуму дозволяє говорити про можливість виокремлення засобів масової комунікації в особливу сферу соціального життя, діяльність у межах якої міцно переплетена з духовним виробництвом та формуванням суспільної свідомості [Артамонова 2009: 6].

На думку М. Володіної, масова комунікація — це система соціальної взаємодії особливого роду (комунікативна сфера), у її центрі перебуває суспільство, що в зазначеній системі позиціонується як обмежений соціальний простір із специфічними внутрішніми процесами та культурними характеристиками [Володина 2008: 12]. За О. Шевкуновим, масова комунікація — це цілеспрямований, спланований, безперервний, монополарний, часто нерівноправний процес передавання неперсоніфікованої транзитної інформації через відомі чи анонімні канали про події, явища та процеси різними носіями [Шевкунов 2012: 170].

Г. Солганик трактує масову комунікацію як нову мовну реальність, що знаходиться в центрі сучасних мовних процесів, це модель сучасної національної мови, у якій узаємодіють її літературна основа та нелітературні сфери [Солганик 2012: 12].

Аналіз сучасних ЗМК дозволяє говорити про посилення лінгвістичної креативності автора, звільнення від мовних стереотипів, можливість вільної рефлексії на поточні події, ситуації, явища, процеси. Також журналісти можуть позначати та маніфестувати свій мовний смак, оперуючи всім мовним

корпусом засобів і прийомів, варіюючи та комбінуючи різні стильові реєстри, знижуючи офіційність у спілкуванні з масовим адресатом, інтимізуючи масове мовлення, органічно поєднуючи інформативність і мовну яскравість повідомлення, лінгвістичну «свіжість» тексту задля підвищення ефективності впливу висловлення на масову свідомість [Солганик 2002: 50; Лисицкая 2010: 217–218].

Найпопулярнішим терміном кінця ХХ – початку ХХІ ст. став термін «мовна гра», який розумівся як свідомий експеримент, спрямований на творчість. Спочатку поняття «мовна гра» було пов'язане з вивченням художньої літератури, але в останні десятиліття ХХ ст. стало характерною ознакою засобів масової комунікації. Рефлексивні ігри, які раніше були присутніми та виправданими в художньому тексті, стали реалізовуватися скрізь, а особливо в мові засобів масової інформації [Костомаров 2001: 6]. У свою чергу це викликало зацікавлення не лише засобами масової інформації та реклами, але й самою грою, оскільки ігрові операції з мовними знаками утворюють у тексті медіареальність [Щурина 2007: 87].

Поняття «мовна гра» науковці трактують по-різному. Зокрема, Б. Норман визначає мовну гру як нетрадиційне, неканонічне використання мови, як творчість у мові, як орієнтацію на приховані естетичні можливості мовного знака [Норман 1987: 168]. Дослідниця Т. Грідіна пов'язує мовну гру з креативною мовленнєвою активністю мовної особистості. Вона говорить, що за умов свідомого порушення мовного канону ми маємо справу з мовною грою як особливою формою лінгвокреативної діяльності, що засвідчує намагання (інтенцію) мовців віднайти власну компетенцію в реалізації мовних можливостей, розуміючи умовність здійснюваних мовленнєвих кроків, але в той же час розрахованих на «впізнавання» реципієнтом неявно прийнятих правил (мовного коду) спілкування. Ці правила можуть бути сформульовані лише в тому випадку, якщо спиратися на мовний стереотип, перекидання якого і складає парадокс сприймання відповідної тактики (прийому, сценарію тощо) мовної гри.

Мовна гра як особлива форма лінгвокреативного мислення, що має асоціативну природу, на думку Т. Грідіної, завжди спрямована на використання лінгвістичних прийомів, які підкреслюють парадокс між стандартною формою та / або значенням знака (а також прийнятим алгоритмом його

утворення й уживання) і новою асоціативною обробкою того чи іншого виду мовного знання [Гридина 2002: 26–27].

Цікавою видається погляд на мовну гру В. Саннікова, який тлумачить її так: мовна гра — це певна мовна неправильність (або незвичність) і, що дуже важливо, неправильність, усвідомлювана мовцем (тим, хто пише) і свідомо уможлиблюється. При цьому слухач (читач) також має розуміти, що це «навмисно так сказано», бо інакше він оцінить відповідний вираз як неправильність або неточність. Лише навмисна неправильність викличе не розчарування й подив, а бажання підтримати гру та спробувати розкрити глибинний намір автора, який цю гру запропонував [Санников 2002: 23].

В. Шаховський стверджує, що сьогодні мовна гра не є порушенням мовних і мовленнєвих норм, оскільки вона є результатом їх оригінального, нестандартного вар'ювання на базі креативної компетенції комунікантів у певному емотивному дискурсі [Шаховський 2008: 367].

Досліджуючи поняття «мовна гра», не можна оминати й статтю О. Сквородникова, уміщену в енциклопедичному словнику-довіднику «Культура русской речи». Автор статті аналізує найвідоміші трактування цього терміна з подальшим загальним визначенням. У широкому розумінні мовна гра, на думку науковця, — це особлива форма лінгвокреативної діяльності. Таке розуміння поняття пропонується і при розгляді мовної гри в просторі цілого тексту [Сквородников 2003: 796–803]. У «Стилістичному енциклопедичному словнику російської мови» мовна гра розглядається як певний тип мовленнєвої поведінки мовців, що ґрунтується на навмисному (свідомому, продуманому) порушенні системних відношень мови, тобто на деструкції мовленнєвої норми з метою створення неканонічних мовних форм і структур, що набувають у результаті цієї деструкції експресивного значення та здатності викликати в читача / слухача естетичний і, у цілому, стилістичний ефект [Данилевская 2003: 657].

Отже, можна виділити два підходи до мовної гри в мовознавстві: одні науковці мовну гру пов'язують з порушенням норми, інші ж говорять про окремі відхилення, але в межах норми. Поряд з тим всі дослідники мовної гри підкреслюють, що даний феномен має творчий характер попри його деструкцію мовленнєвої норми.

Мова сучасних засобів масової комунікації широко представлена прикладами мовної гри. Про моделювання ігрових ситуацій як досить помітне явище в текстах масової комунікації говорить Ю. Щуріна, підкреслюючи, що перехід від нейтрального стану до забарвленого колоритом мовної гри все більше й більше помітний у текстах сучасних ЗМІ, стаючи тенденцією їх розвитку [Щурина 2007: 82–84]. Л. Рацібурська називає мовну гру яскравим засобом деавтоматизації, експресивізації текстів сучасних ЗМІ [Рацібурская 2005: 123]. Не можна оминати і праці О. Земської, присвячені мовній грі. В монографії «Язык как деятельность: Морфема. Слово. Речь» автор розглядає гру з прецедентними текстами в газетних заголовках [Земская 2004]. В іншій публікації, присвяченій прийомам трансформації газетних заголовків, дослідниця говорить про зміну предмета мовної гри, спостережувану нею при вивченні різних прийомів мовної гри на матеріалі газетних заголовків уже в 70–90 рр. ХХ ст. На її думку, час значно змінив характер не самого прийому, а використовуваного матеріалу, оскільки в наші дні в гру включаються політичні та економічні тексти, хоча в 70–90 рр. минулого століття найчастіше грали з віршованими цитатами, назвами кінофільмів, прислів'ями та приказками. Чи свідчить це про те, що відбувається політизація суспільства? [Земская 2006: 228]. Відповідь очевидна.

Мова засобів масової комунікації є каталізатором змін на різних рівнях мови. Г. Черемхівка визначає, що «розширення та ускладнення функційного апарату ЗМІ (функція розважальна, соціально-креативна, естетична, оцінна тощо); посилення функції впливу ЗМІ (і зміни її змістового наповнення, відхід від агітації та пропаганди); активна дія емотивної, експресивної, апелятивної, фатичної, комунікативної мовної функції; лексико- семантичні, синтаксичні, фразеологічні інновації; зміни в образі автора (лінгвістична креативність, перевага особистісного початку) й активна позиція користувача ЗМІ; розширення інформаційних каналів (поширення мережних текстів); загальні тенденції розважальності, гламуризації, відеотизації, жаргонізації, розмовності, епатажності зумовили певні зрушення у стилістичному фонді мови сучасної масової комунікації [Черемхівка 2015: 54–55].

Сучасні медіатексти породжують відхилення від стилістичних норм через зіткнення різних стильових потоків, а саме: наукових, офіційно-ділових, розмовних [Лисицкая 2010: 215–216].

Відхилення від стилістичних норм зумовлене здебільшого механічним перенесенням іностильового елемента до тканини медіатексту (змістова площа тексту має іностильове наповнення: наукове, художнє, офіційно-ділове, розмовне), оминанням процесу адаптування цього елемента до тексту мас-медіа [Лисицкая 2010: 216–218]. Стилiстична норма в медіатексті регламентується низкою екстралiнгвальних чинників: характером жанру (iнформаційний, аналітичний, художньо-публіцистичний), конструктивним принципом (поєднання експресії та стандарту), об'єктом опису, зверненістю до певного типу аудиторії, типом видання, iндивідуальним стилем автора [Лисицкая 2010: 218].

Т. Коваль спостерігає в сучасних медіатекстах орієнтацію на різноманітні мовні смаки, публіцистичність, діалогічність, посилення особистісного початку; стилістичний динамізм, явища «перейменування»; поєднання експресії та стандарту, семантичні та стилістичні контрасти, метафоричність, образність, експресивність, соціальну оцінність масового мовлення, тенденцію до масового поглинання, асиміляцію чужорідних елементів; пошук нових експресивних засобів вираження [Коваль 2011: 17].

А. Мікоян звертає увагу на підвищення експресивності медіатексту як засобу привернення уваги адресата, вираження ставлення до повідомлюваної інформації, оцінні акценти; наявність оцінних епітетів; насиченість тексту алюзіями, цитатами; широке функціонування образної фразеології та ідіоматичної лексики, зокрема «деформованих» ідіом, мовної гри, каламбурів, приказок та прислів'їв; широке використання інших стилістичних засобів, прийомів та фігур: гіпербол, літот, порівнянь, розгорнутих, «застиглих», лексикалізованих метафор, метонімії, паронімічних атракцій, іносказань, евфемізмів [Мікоян 2008: 445–448]. Змінюється семантичне наповнення стилістичних засобів, розширюється емоційно-оцінний діапазон цих одиниць.

Аналізуючи сучасні медіатексти, відзначаємо, що поряд з традиційними виразно-образними одиницями (метафорами, епітетами, гіперболами, дисфемізмами, евфемізмами, антитезами, iнверсіями, прецедентними явищами, мовною грою, штампами та iн.), вони рясніють і новими засобами, зокрема, еративами та графонами.

Нові засоби потребують детального вивчення у зв'язку з посиленням тенденції відеотизації, оскільки порушення сенсорного балансу спричинили активізацію вживання різних графічних елементів у медіатекстах. Швидкий темп розвитку високотехнологічних засобів комунікації за останні роки спричинив використання графічних символів, цифр, буквених та буквено-цифрових абrevіатур, змішаної цифрової графіки, змішане вживання кириличної та латинської графіки [Бусурина 2010: 109]. Для позначення даного явища були використані різні терміни. Наприклад, Л. Веденіна запропонувала термін «графічна стилістика», який означає спеціальні засоби впливу на зорове сприйняття людини, А. Баранов і П. Паршин назвали дане явище метаграфемікою та параграфемікою [цит. за: Фещенко 2003: 129].

Мова засобів масової комунікації можливості параграфеміки використовує давно, оскільки експресивність є її складовою. Особливістю прийомів графічної трансформації, на думку І. Ключанова, є те, що основною ознакою паралінгвістичної інформації, представленої в письмових текстах, слід визнати її компліментарний характер: супроводжуючи вербальне повідомлення, паралінгвістичні знаки беруть участь у передаванні його конотативної частини <...> додаткові експресивно-емоційні та інші характеристики графічних компонентів тексту мають, на відміну від стилістичних конотацій словесних знаків, особливе матеріальне вираження, розраховане на зорове сприйняття [цит за: Фещенко 2003: 129].

Дослідники мови засобів масової комунікації почали вживати термін «графічна гра», який набув широкої популярності у зв'язку з поширенням самого феномена: у публіцистиці, у рекламах сьогодні мода на графічні ігри [Максимов 2003: 66]. Під графічною грою розуміється маніпулювання засобами графіки, до яких належать букви, розділові знаки. Окрім того, до засобів графічної гри відносять і різні прийоми скорочення слів, використання пробілів між словами, прописних літер, відступів, можливих підкреслень, а у друкованому тексті ще й шрифтові виділення. Знак наголосу так само може бути використаний як засіб графічної гри. Існує й ширший підхід до арсеналу графічних засобів: до параграфічних елементів у друкованому тексті належать шрифтові виділення та вар'ювання, надрядкові та підрядкові позначки, різноманітні «зірочки», крапки й інші способи графічної рубрикації тексту, а в

широкому розумінні тексту — математичні знаки, літери інших алфавітів і, звичайно ж, розділові знаки [Дзякович 2001: 121]. Т. Попова пропонує позначати всі випадки гри із графічними засобами мови загальним терміном графодеривація, а самі одиниці — графодериватами [Попова 2007: 231], хоча сьогодні дослідники говорять про даний термін як родовий, оскільки графічна гра в медіатекстах представлена багатьма різновидами, які вже отримали свої назви в наукових розвідках мови ЗМІ.

Термінологічний апарат графічної гри був розроблений Т. Поповою. Дослідниця запропонувала послуговуватися при дослідженні мови ЗМІ такими термінами:

- дефісація — слово поділяється на частини або склади з допомогою дефісів, які надають йому іншого значення;
- парентезис (англ. *parenthesis* — «брати в дужки»);
- квотація (англ. *quotation marks* — «лапки»);
- слешинг (англ. *slash* — «скісна риска»);
- поліпунктуація (лат. *punctum* — «крапка», *poly* — «багато»);
- апострофізація — уживання апострофа в невласливому його місці;
- курсивізація — виділення курсивом однієї з частин слова, яка збігається з реальним словом;
- ексламація (англ. *exclamation* — «вигук») — уживання знака оклику для поділу узуального слова на дві та більше лексеми, які мають прагматичну значущість;
- графоморфоактуалізація — членування рядка, що приводить до нетрадиційного поділу слова на морфеми й актуалізації його внутрішньої форми;
- злиття, або голофразис, або інтеграція — написання ряду слів цілого речення без пробілів;
- неузуальне слабко мотивоване або немотивоване чергування рядкових і прописних літер;
- грама-редуплікація — повтор літери;
- полікодіфікація, або графогібридизація — оформлення новоутворень з допомогою різних графічних засобів [Попова 2007: 231].

У мовознавстві графічні виділення науковці трактують по-різному. Одні характеризують це мовне явище як графічну неологію, зокрема, графічні okazіоналізми, необґрунтовано уникаючи графічної зміни шрифтів, пунктуації, інших текстових виділень [Хоменко 2012: 199]; другі говорять про їх застосування

зادля створення комічного ефекту, гри слів; треті невідповідність нормам графіки та орфографії розглядають як реалізацію комунікативної норми, зумовленої завданнями медіатексту, — бути яскравими, помітними, емоційними насиченими.

Як зазначає О. Грищева, не існує єдиної назви цим лінгвоодинаціям, мовознавці послуговуються такими термінами, як візуальні неологізми, неологізми-написання (О. Маринова), графічні окаяоналізми (Б. Кривенко, О. Страмной, Т. Сурикова), узуально-абревіатурні контамінанти (О. Беглова), новотвори-гібриди (Л. Рацибурська), гібридні слова (В. Костюков), графічні каламбури (В. Костомаров), графодеривати (Т. Попова), графічні варіанти слова (Г. Іванова), кентаври (Л. Крисін), монстри (З. Пономарьова) [Грищева 2011: 82–83].

У вітчизняній медіалінгвістиці науковці найчастіше послуговуються терміном графон, запропонованим В. Кухаренко [Кухаренко 2000: 6]. Проте й до сьогодні однозначного тлумачення терміна немає.

Певні аспекти функціонування графона на матеріалі англійської, французької та російської мов досліджувалися О. Артемовою [Артемова 2002: 164–177], О. Білецькою [Білецька 2014: 10–17], А. Іскаковою [Іскакова 2010], О. Мельниченко [Мельниченко 2009: 142–146], І. Смущинською [Смущинська 2010: 284–289]. В. Кухаренко розглядає графон як «навмисне порушення графічної форми слова або словосполучення, використовуване для відображення його справжньої вимови» [Кухаренко 2000: 6]. Як уважає дослідниця, графон можна розглядати як поєднання зорового діалекту (фонематичний принцип запису стандартної вимови), стягнення (напівформальне усне та писемне мовлення) та розслабленої вимови (неформальне усне та писемне мовлення).

Дослідники графічної та орфографічної модифікації слова використовують різні терміни — це і графічна окаяональність, і графічні інновації, маючи на увазі будь-які відступи від графічної та орфографічної норми мови; маркування тієї чи іншої мовної / мовленнєвої одиниці за допомогою різних графічних засобів, що приводить лише до нової (оригінальної) візуалізації; і графіксація, тобто спосіб утворення слів, при якому словотвірним елементом є графічні та орфографічні засоби. І. Смущинська розглядає зміни форми слова з погляду стилістики, тобто як фігури слова, до яких відносять усі засоби, що «деформують» чи «модифікують» форму слова. Результатом такої «модифікації» є

поява додаткового стилістичного ефекту [Смущинська 2010: 285–286]. Однак як графони такі фігури дослідниця не розглядає.

В енциклопедичному словнику-довіднику термін «графон» розглядається як стилістична фігура, яка є стилістично значущим відхиленням від графічного стандарту та / чи орфографічної норми, має форму різних шрифтових виділень, розрядки, дефісації, уведення в текст чужорідних знаків, написання великої літери замість малої й навпаки, фігурне розміщення тексту на аркуші. О. Сковородников дає таке тлумачення терміна: графон – це фігура мовлення, яка являє собою стилістично значуще відхилення від графічного стандарту та / або від орфографічної норми [Сковородников 2005: 106]. На думку Г. Черемхівки, дана вище дефініція враховує всі можливі графічні відхилення від норми, упорядковує їх у певну органічну систему [Черемхівка 2015: 141].

У загальному вигляді термін «графон» учені визначають як стилістичну форму написання слова чи групи слів, що використовується для відображення особливостей вимови та характеру мовлення, яка реалізується через викривлення орфографічних норм [Ползунова 2017: 149–150].

Графічні засоби певним чином «унаочнюють» вербальний зміст повідомлення, створюють виразний графічний малюнок медіатексту, стимулюють увагу масового адресата, розриваючи або деформуючи звичний синтаксичний лад мовлення. Тобто ми можемо говорити про графічний дизайн [Казак 2011: 36], оскільки медіатекст не можна сприймати лише як писемне мовлення. Візуальна складова, графічне, шрифтове та кольорове оформлення є його важливими елементами.

Така фігура мовлення, як графон компресує інформацію, що закладена в певну словесну форму, деформує її чи сприяє семантичному нарощуванню нових значень. Графони використовуються також задля псевдомотивації, коли формується новий контекст для слова, утворюються нові зв'язки між значеннями [Самыличева 2010: 192].

Графон, який може бути виражений знаком, словом, словосполученням або цілим реченням, активізує увагу читача, повідомлювана інформація сприймається ним не автоматично, оскільки такі лінгвооддиниці візуально виділяються з-поміж інших. Графон увиразнює мас-медійне мовлення, розширює

семантику мовних ілюстрацій, виражає суб'єктивне ставлення мовця до спостережуваних подій, явищ, ситуацій.

Г. Черемхівка диференціює графони відповідно до специфіки їх графічного оформлення, яка зумовлює відмінності реалізації експресивних функцій у різних структурних групах циходиниць, виділяючи серед них літерні та нелітерні модифікації, графони-символи, факультативні лапки, модифікації положення одиниць у площині аркушу [Черемхівка 2015: 141].

Найчисельнішу групу графонів складають ті, що оформлені факультативними лапками. Таке графічне оформлення підвищує виразність медіатексту, транслює та декодує не лише основну інформацію, подану автором, а й допомагають відобразити його суб'єктивний світ. Лапки є потужним зоровим подразником, вони підсилюють вплив слова чи словосполучення на зорове сприйняття, увагу, дозволяють експресивній інформації відбитися в пам'яті. Такими графічно увиразненими лінгвоодинацями можуть бути як звичайні, нейтральні щодо експресивного навантаження слова, так і емоційно забарвлені. На думку Г. Черемхівки, це зумовлює реалізацію / нереалізацію емоційно-інфікувальної, мнемічно-образної та мнемічно-емоційної функцій графона [Черемхівка 2015: 142]. Наприклад: *Кажуть, що УПЦ московського патріархату вже має свій **Томос** і ніякий інший їй не потрібен... Єдиний «**томос**», яким може похвалитися РПЦ — це грамота від Сталіна* (<https://site.ua>); *Можливо, якби образ Мамая з українських хат не зник, 1918 рік став би роком тріумфу української державності. Всі ті наші «**Винниченки**» і їхні «**Муравйови**», «**Троцькі**» і іже з ними, закінчили б свої дні на штиках української армії. Можливо. Але наступило сьогодні. Час коли нація потребує новітніх символів. Коли наступив час «**воїнів**» та «**будівельників**»* (<https://site.ua>); *Залишається сподіватися, що нинішня влада все-таки захистить Міністра охорони здоров'я, а в недалекому майбутньому закінчить реформу суду щоб таких рішень «**феміди**» було якомога менше* (<https://site.ua>); *850 років війни — це явно не «**випадковість**» і не «**погана влада**» України чи Росії. Українцям час прийняти для себе незаперечну істину: це — ворог. Але аж ніяк не «**партнер**», тим більше не «**союзник**». Канібал і маніяк не міняє цілей, лише методи — але завжди прагне зжерти нас* (<https://sensor.net.ua>).

На нашу думку, у першому прикладі вжитий антифразис, який розглядаємо як мовний засіб вираження іронії. Новітній онлайн-словник української мови (2013–2018) тлумачить лексему *томос* як грамоту, послання патріархів християнської церкви [<http://sum.in.ua>]. Створення Православної Церкви України та надання Томосу про автокефалію — важлива подія для нашої держави з погляду історії та сприймається в нашому суспільстві як атрибут незалежності держави й церкви. За чинним правописом слово *Томос* як знаменна релігійна подія пишеться з великої літери. Але автор тексту лексему *томос* бере влапки і пише з малої літери, навмисно надаючи їй емоційно-оцінний відтінок. Автор залишив словесну оболонку незмінною, хоча протиставляє графічне оформлення слова — велика літера (без лапок) / мала літера (лапки), тим самим руйнуючи пряме словникове значення, натякаючи читачам про певні історичні події. Факультативні лапки та мовне оточення лінгвоодиниці змінюють позитивний вектор семантики на негативний. Зміна семантики змушує читача задіяти уяву, аби правильно зрозуміти зміст повідомлення, уважно «вчитатися» в контекст вислову, оскільки образність антифразису виявляє себе переважно в контексті. Антифразис найчастіше характеризується різкою полярністю емоційної оцінки — зміною емоційного вектора з позитивного корпусу емоцій на негативний чи навпаки.

Наведені приклади побудовані за структурою графона, оформленого факультативними лапками. Візуальне виділення слів привертає увагу читача, запобігає автоматичному читанню тексту. З допомогою факультативних лапок читач отримує «підказку», полегшуючи загальне сприймання та декодування тексту. Ці графічні елементи допомагають зробити повідомлення семантично «прозорим», зрозумілим читачу. Одночасно вони додатково поглиблюють значеннєву структуру лінгвоодиниці.

На увагу заслуговують графони із символічним семантичним компонентом значення. Спостережуваний фактичний матеріал доводить, що чимало таких одиниць оформлені факультативними лапками чи репрезентують написання слова з великої літери. Наприклад: *До **Майдану** держзакупівлі були найлегшим способом розкрадання бюджету. Тепер все в електронному вигляді. Результат: 65 МЛІАРДІВ грн зекономлено на одних тільки тендерах. 65 МЛІАРДІВ!* (<https://www.ponomaroleg.com>); *Зараз лихі часи настали. Навіть у часи **Майдану** і гарячої фази війни було нам краще і*

затишніше. Бо ми любили один одного, допомагали і рятували. Вічне запанувало хоч на хвилику (<https://site.ua>). Тлумачний словник пояснює лексему *майдан* як ‘просторе незабудоване місце в селі чи місті, від якого розходяться вулиці, або як велику площу’ [Словник 2016: 519]. Майдан в Україні став символом Віри, сили Духу, національної свідомості, згуртованості, непохитної впевненості в перемозі, мирної боротьби за справедливість, людську гідність, очищення від рабської психології. Для українців майдан є традиційною, укоріненою формою протесту. Майдан – простір, що має ідеальний і, значною мірою, сакральний зміст, якщо згадати події 2004 і 2013–2014 рр. Майдан – це прообраз нового світу [ЕССК України 2015: 472]. Зазначений графон характеризується написанням загальної назви як власної. Графічне виділення слова *Майдан* (написання з великої літери) активізує увагу читача, залучає експліцитну пам’ять адресата, допомагає звернутися до його особистісних переживань і спогадів, емоцій і почуттів, пов’язаних з конкретними подіями. На основне, пряме словникове значення нашаровується переносне чи заступає його, одночасно додається символічне (неоднорідне, семантично строкате), що ускладнює, поглиблює образ. Перекодування семантики слова спричиняє трансформацію контексту медіаповідомлення.

Досить продуктивними є й літерні графічні модифікації. Заміна малої літери великою в межах усього слова чи групи слів у медіатекстах спостерігається найчастіше. Виокремлення слова в графічній конструкції дозволяє розширити семантику вислову, надати додаткової експресивності. Наприклад: *Януковичі і Тимошенки брали кредити (по **МІЛЬЯРДУ** доларів на місяць) і за рахунок цих кредитів покривали шалений дефіцит. Класна економіка – набратися в борг і жити. Отже. Результат: Нафтогаз у 2018 році сплатив до державного бюджету 136,5 **МІЛЬЯРДІВ** грн податків, ренти, дивідендів. А роком раніше ще 106 **МІЛЬЯРДІВ**. Прибрали можливість для Коломойського контролювати Укрнафту і одразу **ДЕСЯТКИ** мільярдів пішли в бюджет країни. Україна закрила схеми не на мільярди, а на **СОТНІ** мільярдів гривень* (<https://www.ponomaroleg.com>); *За роки російської агресії ми так і не зрозуміли, що вони – **ВОРОГ*** (<https://site.ua>); *Держава (якщо вона хоче такою бути, а не здаватися) **МАЄ БРАТИ ІНФОРМАЦІЙНИЙ ПРОСТІР ПІД СВІЙ КОНТРОЛЬ***

(<https://www.obozrevatel.com>); 22 травня виповниться 40 років з того пекельного дня, коли **УКРАЇНЦІ** попросилися з Володимиром Івасюком. **ТІЛЬКИ ЧЕРЕЗ ЦЕ ВБИВСТВО ІВАСЮКА ВИ МАЛИ Б ПЕРЕСТАТИ ГОВОРИТИ МОСКОВСЬКОЮ. ЯКЩО ВИ УКРАЇНЦІ!** (<https://www.obozrevatel.com>); **ДЛЯ КОГО ЦЕЙ ГАЗ?** В основному, **НЕ** для Німеччини. Близько 90 відсотків газу, який надходить по ПП–2, піде територією ФРН транзитом (<https://www.obozrevatel.com>); В підсумку Семенченко **БЕЗ БУДЬ-ЯКОГО ПОЛІТИЧНОГО ДОСВІДУ**, легальної біографії, з **ВИГАДАНИМ ІМ'ЯМ** став народним депутатом (<https://site.ua>); Аудиторія хоче, щоб геніальні романи (а краще, легенди) про наш час писалися по гарячих слідах і були видані **ВЖЕ** (<http://www.chytomo.com>).

Візуальна виразність представлених графонів допомагає автору медіатексту поставити смислові, експресивні акценти на змістовно значущих відрізках висловлення, сфокусувати та затримати на них увагу реципієнта, до того ж вони вирізняються на тлі інших мовних одиниць розміром, а тому легко запам'ятовуються читачу.

Літерні модифікації, що репрезентують написання великої літери замість малої на початку слова, візуальну виразність поєднують з емоційним навантаженням цих одиниць. Наприклад: **Мова На Часі! Завжди!** (<https://www.obozrevatel.com>); **Мені останнім часом здається, що інфантилізм свідків прищезтя Нового Обличчя В Політиці** настільки зашкалює, що розмовляти з ними потрібно на їх рівні та приводити прості аналогії (<https://site.ua>); «Я людина без батьківщини, без дому, покинутий і, як Габсбург, можливо зненавиджений. Я не маю і не мав би нічого більше для себечекати, якби мене не стримувало моє «останнє», моє «все» – віра у вільний **Український Нарід**. Цією вірою я живу, і се для мене моє **«Все»** і моє – **«Останнє»**» (<https://site.ua>); Проте, попри цей «страх Господній», я хотів би вселити у вас і велику надію. Звільнення українського **Православ'я** з-під монопольного зашморгу Москви це раз засвідчує, що не Путін, а Бог є Господом історії (<https://www.obozrevatel.com>); Чого дивуємось, чого обурюємось? Невже не зрозуміло, що там журналістикою і не пахне – там **Гроші**, лише **Гроші** панують (<https://site.ua>). В. Святовець такий вид графона називає асоціонімом, тропом, що ґрунтується на переході загальної назви

предмета, явища у власну, привертає увагу до незвичного, нетрадиційного сприйняття слова, позначеного великою літерою, і переводить його до розряду так званих суперслів [Святовець 2011: 34–35]. І. Кочан уважає, що велика буква підкреслює центральну позицію певної назви в контексті, концентрує увагу на тому чи тому понятті-образі, персоніфікація цього образу зумовлює його логічне довершення та перехід назви в розряд власних імен, причому персоніфікованість у більшості випадків має не зовсім звичний вияв, витворений образ завжди співзвучний чомусь конкретному, вимірному і є ключовим, центральним [Кочан 2008: 159]. Проте графічно увиразнюються, як правило, прості, неемоційні та необразні слова чи словосполучення.

Курсивний чи жирний тип шрифту також акцентує увагу читача на тих змістових блоках, які прагне виділити автор, полегшує загальне сприймання образної інформації, поданої в медіатексті. Наприклад: Але, даючи високу оцінку дипломатичних здобутків Порошенка, я хочу якраз і врахувати, в яких *реальних* обставинах їх було досягнуто (<https://www.obozrevatel.com>); Шевченка з його «Кобзарем» Господь дав нам як камертон, від якого українці можуть відраховувати всі інші тональності. Без нього ми втратимо здатність *бути хором*, тобто бути єдиним і здруженим народом (<https://www.obozrevatel.com>); Які слова зринають у свідомості і просяться на язик при перегляді «кварталівських» програм у телевізорі? *Пошлость, Скабрзность, Гнусность* — «несвята трійця» москвинського шоу-бізу (<https://site.ua>). Останній приклад — уживання слів російською мовою, написаних з великої літери, — демонструє негативне ставлення автора вислову до виступів «Вечірнього кварталу», основною тематикою якого є політика та соціальна сатира. Написання слів з великої літери дозволяє говорити про експресивний ефект цих графем у медіатексті.

Ще одним цікавим прийомом графічної гри є закреслювання, яке почали використовувати в рекламних текстах з метою перекреслювання на ціннику «старої ціни», а поряд писали нову — нижчу (для порівняння стару не стирали). Як графічний прийом закреслювання останніми роками набуло популярності, хоча й не зустрічається в медіатекстах часто. Наприклад: *Неймовірно, але одночасно зі Стефаном в германських землях був свій міні-пророк — десятирічний Ніколас. Германський Гітлер ~~генд~~-хрестовий похід вирушив до*

Італії, при переході через Альпи дві третини дітей загинули від голоду, вони дійшли таки до Рима, але змушені були повернути назад (<https://site.ua>); Яскравий приклад продемонстрував В. Зе своїм новорічним ~~за ебним-випердосом~~ зверненням до народу України (<https://site.ua>); Газ стане дешевшим вдвічі, комуналка вп'ятеро, всі будуть отримувати мільйони гривень зарплати і пенсію, спокійно сидіти вдома, замість швендяти по світу і весело сміятися над жартами ~~Бєє на Петросяна~~ «95 кварталу», що транслюватиметься по всіх каналах телебачення 24/7/365 (<https://site.ua>). Наведені ілюстрації засвідчують, що мовна гра не завжди має ігровий характер, вона може носити образливий характер, апелюючи до обценної лексики (другий приклад), уїдливого (третій приклад) або застережливого (перший приклад).

Також у медіатекстах активно представлені графічні експресеми, які являють собою різноманітні модифікації структури слова — «уживлення» нелітерних елементів (дужок, дефісів тощо). Таким одиницям властива виразна образність, емоційність. Наприклад: Частина українців далі хоче «твердої руки», щоб керували за них. Тому такий когнітивний дисонанс, що «сильна держава — це погано», але «держава мусить.. (утримувати нас, платити пенсії, підвищувати зарплати, іт. д.)» — це цілком **(не)нормально** (<https://site.ua>); Якщо вдуматися, канонічне відновлення своєї Помісної Церкви — це, по суті, перший системний акт РЕСТИТУЦІЇ, на який спромоглась Україна після 1991 р. А тим самим — і перший серйозний крок до реабілітації нашої **прибитої–згніченої–споневаженої ПРАВОВОЇ СВДОМОСТИ** (<https://www.obozrevatel.com>); Ось Бігус і працює. Решта штатних лайнометів (**леценки–наєми–знапи**, етс) неабияк зашкварені, а цей свіжий (<https://site.ua>).

Структура таких графонів спричинює семантичні зрушення в значенні лексем: частка **НЕ**, оформлена та відокремлена від слова парними дужками, одночасно виконує роль антифразису (на взірєць (не)нормально — нормально, стан залежності від керівництва держави); об'єднання кількох слів-епітетів з допомогою дефіса (**прибитої–згніченої–споневаженої**) засвідчує комплекс негативних емоцій — біль, приниження, засмучення, сором. Комбінований багатоконпонентний графон (**леценки–наєми–знапи**) підсилює смислову єдність його компонентів, а також інтенсифікує авторський сарказм. Такий авторський

неологізм з новим лексичним та емоційним навантаженням надає медіатексту виразної, підвищеної експресивності, глибоко вражає почуття адресата, зацікавлює його, привертає увагу та увагу, звертається до історичної пам'яті.

Автори медіатекстів намагаються задіювати різноманітні інструменти для привертання уваги читачів до повідомлюваної інформації, зокрема, нові графічні прийоми, які допомагають донести до реципієнта не лише графічну, а й фонетичну форму слова. Створюються графони, що максимально точно відтворюють звукові особливості середовища, підкреслюючи настрій ситуації. Наприклад: *Девід Дюк був **дууууже** неоднозначною фігурою* (<https://site.ua>); *В такий само час 5 років тому ми ще стояли біля нашої «наливайки» під Лядською брамою, пропахлі димом, з плямами бензину та крові на одязі, очманілі від **дууууже** довгої безсонної доби, яка для нас почалась ще ранком 18...* (<https://www.obozrevatel.com>); *Я чомусь не сумнівався в здатності ФСБ контролювати телефонне **голо-о-сування** в Україні й його аудит* (<https://www.obozrevatel.com>); *Вже ж, гірко думала я, це ж не Цой, не «Батяня комбат» і не «Ах, какая женщина», і під що там іще виростало наше «втрачене покоління» доби «лагідної русифікації», читай – безберегого панування московських продюсерів в українських ефірах, що за ту добу України це **до-о-овго** доведеться розплачуватись* (<https://www.obozrevatel.com>). Мовні ілюстрації, оформлені графічно, засвідчують бажання авторів навантажити тексти додатковою інформацією, збільшити їх експресивність.

Таким чином, аналіз сучасних медіатекстів дозволяє говорити про еволюцію структури та контенту засобів масової комунікації. Зокрема, графічні інновації, або екстралінгвістичні інновації — переформатування слів, виокремлення частин слів, кореляція графічних і вербальних елементів — сприяють актуалізації декількох смислів, привертанню уваги, кращому запам'ятовуванню, спонукають реципієнта до розшифрування закодованої інформації. Незвичне графічне оформлення стимулює увагу читача, дозволяє автору поставити смислові акценти на змістовно важливих відрізках медіатексту.

Література

1. *Артамонова І. М.* Інтернет-журналістика в Україні: еволюція, соціоінформаційний контекст, системні характеристики : автореф. дис. ... д-ра наук із соціальних комунікацій : спец. 27.00.01 – Теорія та історія соціальних комунікацій / І. М. Артамонова. – К., 2009. – 14 с.
2. *Артемова О. Г.* Использование графических и паралингвистических средств в создании семантики художественного образа персонажа (на материале рассказов Р. Брэдбери) / О. Г. Артемова // Язык, коммуникация и социальная среда ; вып. 2. – Воронеж : ВГТУ, 2002. – С. 164–177.
3. *Білецька О. В.* Графон як засіб вираження вимовних типів у постмодерністському художньому тексті / О. В. Білецька // Науковий вісник ДДПУ імені І. Франка ; сер. «Філологічні науки». Мовознавство. – 2014. – № 2. – 148 с.
4. *Бусурина Е. В.* Функционирование эрративов в виртуальной и реальной коммуникации / Е. В. Бусурина // Русский язык: исторические судьбы и современность: IV Международный конгресс исследователей русского языка (Москва, МГУ имени М. В. Ломоносова, 20–23 марта 2010 г.): труды и материалы / сост. М. Л. Ремнева, А. А. Поликарпов. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 2010. – С. 109.
5. *Володина М. Н.* Язык СМИ – основное средство воздействия на массовое сознание / М. Н. Володина // Язык средств массовой информации / под ред. М. Н. Володиной. – М. : Академический Проект ; Альма Матер, 2008. – 760 с.
6. *Гридина Т. А.* Языковая игра как лингвокреативная деятельность / Т. А. Гридина // Язык. Система. Личность. Языковая игра как вид лингвокреативной деятельности. Формирование языковой личности в онтогенезе. – Екатеринбург, 2002. – С. 22–27.
7. *Грищева Е. С.* Элокутивный аспект изучения графической окказиональности в современной лингвистике: к постановке проблемы / Е. С. Грищева // Вестник военного ун-та. Научное обеспечение подготовки военных гуманитариев. – М., 2011. – № 2(26). – С. 82–87.
8. *Данилевская Н. В.* Языковая игра // Стилистический энциклопедический словарь русского языка / под ред. М. Н. Кожинной. – М. : Флинта, 2003. – 694 с.
9. *Дзякович Е. В.* Возможности пунктуации и параграфемии в современной печатной рекламе // Словарь и культура русской речи: к 100-летию со дня рождения С.И. Ожегова. – М., 2001. – С. 121–126.
10. *Енциклопедичний словник символів культури України / за заг. ред. В. П. Коцура, О. І. Потапенка, В. В. Куйбіди. – Корсунь-Шевченківський : ФОП Гаврищенко В.М., 2015. – 912 с.*

11. *Земская Е. А.* Язык как деятельность: Морфема. Слово. Речь / Е. А. Земская. – М. : Языки славян. культуры, 2004. – 681 с.
12. *Земская Е. А.* Взаимодействие нормы и узуса в русском языке рубеже XX–XXI вв. (на материале словообразования) / Е. А. Земская // Русский язык сегодня: вып. 4. – М., 2006. – С. 223–231.
13. *Искакова А. Ш.* Языковое манипулирование через графон в рекламных текстах / А. Ш. Искакова, Б. С. Каболова, А. С. Сатанова [электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.rusnauka.com/9_DN_2010/Philologia/61052.doc.htm.
14. *Казак М. Ю.* Дискурсивность и интертекстуальность журналистского текста / М. Ю. Казак // Современный дискурс-анализ: [электронный журнал]. – Белгород, 2011. – Вып. 3. – С. 31–37.
15. *Коваль Т. Л.* Засоби експресивізації українського газетного дискурсу початку ХХІ ст. : автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.01 – Українська мова / Т. Л. Коваль. – Запоріжжя, 2011. – 19 с.
16. *Костомаров В. Г.* Старые мехи и молодое вино: из наблюдений над русским словоупотреблением конца ХХ века / В. Г. Костомаров, Н. Д. Бурвилова. – СПб. : Златоуст, 2001. – 71 с.
17. *Кочан І. М.* Лінгвістичний аналіз тексту/ І. М. Кочан. – К. : Знання, 2008. – 423 с.
18. *Кухаренко В. А.* Практикум зі стилістики англійської мови / В. А. Кухаренко. – Вінниця : Нова книга, 2000. – 160 с.
19. *Лисицкая Л. Г.* Стилистическая характеристика языка современных медиатекстов / Л. Г. Лисицкая // Вестник Ставропольского гос. ун-та. – 2010. – № 66. – С. 214–219.
20. *Максимов В. И.* Графические игры / В. И. Максимов // Русская речь. – 2003. – № 5. – С. 66–68.
21. *Мельниченко О. В.* Роль графона в організації комунікативних стратегій глобалізації, контрастування та створення дискомфорту / О. В. Мельниченко // Лінгвістика тексту : хрестоматія / упоряд. А. Загнітко, Г. Монастирецька. – Донецьк : ДонНУ, 2009. – 164 с.
22. *Микоян А. С.* Проблемы перевода текстов СМИ / А. С. Микоян // Язык средств массовой информации / под ред. М. Н. Володиной. – М. : Академический Проект ; Альма Матер, 2008. – С. 445–448.
23. *Норман Б. Ю.* Язык: знакомый незнакомец / Б. Ю. Норман. – Мн. : Вышэйшая школа, 1987. – 222 с.
24. *Ползунова М. В.* Графон как феномен современного языкового пространства / М. В. Ползунова, С. С. Никитин // Языкознание. – № 9(75). – 2017. – Ч. 1. – С. 149–152.
25. *Попова Т. В.* Графодеривация в русском словообразовании конца ХХ – начала ХХІ в. / Т. В. Попова // Русский язык: исторические судьбы и современность : III Международный конгресс исследователей русского языка (Москва, МГУ им. М. В. Ломоносова, 20–23 марта

2007 г.): труды и материалы ; сост. М. Л. Ремнева, А. А. Поликарпов. – М. : МАКС Пресс, 2007. – С. 231.

26. *Рацибурская Л. В.* Специфика языковой игры в современных деривационных процессах / Л. В. Рацибурская // Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского ; сер. «Филология»: вып. 1(6). – Н. Новгород, 2005. – С. 122–204.

27. *Самыличева Н. А.* Особенности графического словообразования в современных СМИ / Н. А. Самыличева // Вести Волгоградского гос. ун-та ; сер. 2 «Языкознание». – 2010. – № 2(12). – С. 191–194.

28. *Санников В. З.* Русский язык в зеркале языковой игры / В. З. Санников. – М. : Языки русской культуры, 2002. – 552 с.

29. *Святовец В. Ф.* Словник тропів і стилістичних фігур / В. Ф. Святовец. – К. : ВЦ «Академія», 2011. – 176 с.

30. *Сковородников А. П.* Языковая игра / А. П. Сковородников // Культура русской речи : энциклопедический словарь-справочник / под ред. Л. Ю. Иванова, А. П. Сковородникова, Е. Н. Ширяева и др. – М. : Флинта : Наука, 2003. – С. 796–803.

31. *Сковородников А. П.* Графон / А. П. Сковородников // Выразительные средства русского языка и речевые ошибки и недочеты : энц. словарь-справочник / под ред. А. П. Сковородникова. – М. : Флинта : Наука, 2005. – С. 106–109.

32. Словник української мови / кер. В. В. Німчук та ін. / відп. ред. В. В. Жайворонюк. – К. : ВЦ «Просвіта», 2016. – 1320 с.

33. *Смуциньська І. В.* Фігури слова і сучасний дискурс / І. В. Смуциньська // Мовні і концептуальні картини світу : зб. наук. пр.: вип. 29 / відп. ред. О. І. Чередниченко. – К. : ВПЦ «Київський університет», 2010. – С. 284–289.

34. *Солганик Г. Я.* Введение / Г. Я. Солганик // Язык СМИ и политика / под ред. Г. Я. Солганика. – М. : Изд-во Московского ун-та, 2012. – С. 8–28.

35. *Солганик Г. Я.* О закономерностях развития языка газеты в XX веке / Г. Я. Солганик // Вестник Московского ун-та ; сер. 10 «Журналистика». – 2002. – № 2. – С. 39–53.

36. Стилистический энциклопедический словарь русского языка / под ред. М. Н. Кожинной. – М. : Флинта : Наука, 2003. – 696 с.

37. *Фещенко Л. Г.* Структура рекламного текста / Л. Г. Фещенко. – СПб. : Петербургский ин-т печати, 2003. – 232 с.

38. *Хоменко Г. Є.* Функціонування графону в інформаційних текстах / Г. Є. Хоменко // Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова ; сер. № 8 Філологічні науки (мовознавство) : зб. наук. праць / відп. ред. О. І. Леута, С. В. Шевчук. – К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2012. – Вип. 4. – С. 199–205.

39. *Черемхівка Г. Є.* Тропи і фігури у медіатекстах початку XXI ст. : дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.01 – Українська мова / Г. Є. Черемхівка. – Кривий Ріг, 2015. – 213 с.

40. *Шаховский В. И.* Лингвистическая теория эмоций / В. И. Шаховский. – М. : Гнозис, 2008. – 416 с.

41. *Шевкунов А. Н.* Фундаментальные проблемы информационного взаимодействия в условиях современной России / А. Н. Шевкунов // Искусство и СМИ : сб. науч. трудов. – Воронеж : Факт-журналистики ВГУ, 2012. – С. 165–179.

42. *Щурина Ю. В.* Игровые стратегии в дискурсе современной массовой коммуникации / Ю. В. Щурина // Современная филология: актуальные проблемы, теория и практика. – Красноярск, 2007. – С. 82–88.

УКРАЇНІЗМИ ЯК СПЕЦИФІЧНИЙ СТИЛІСТИЧНИЙ РЕСУРС (на прикладі масмедійного мовлення в інтернеті)

Розуміння масмедійного мовлення як поєднання стандарту та експресії, що було сформовано В. Г. Костомаровим у 70-х рр. ХХ ст. [Костомаров 1971: 85], є фундаментальним для аналізу всіх жанрів масмедійних текстів. В. Г. Костомаров зазначає, що чергування одиниць різного стилістичного потенціалу, частіше й послідовніше всього нейтральних і експресивних, спостерігається у всіх видах масової комунікації [Костомаров 2005: 191]. Сутність масмедійних текстів обумовлює вічну спрагу поновлення використовуваних виражальних засобів [Костомаров 2005: 180].

Мовна ситуація сучасної України, що характеризується співіснуванням української та російської мов, не тільки надає можливості для оновлення виразних одиниць, але й створює умови для появи особливого стилістичного ресурсу. Виникає додаткова можливість — використовувати іншомовні лексеми (українізми) як засіб, що формує експресивний образ масмедійного тексту на російській мові [Мамалыга 1976: 311].

Вслід за Ш. Баллі широке трактування експресивності приймається в багатьох фундаментальних працях [ЛЭС 1990: 591; ЧФЯ 1991; СЭСРЯ 2006: 456; КРР 2011: 764; Винокур 2016]. В. Телія зазначає, що експресивність є «сукупним продуктом», експресивністю вважається не-нейтральність, відстороненість, деавтоматизація, що додають мові незвичайність, а тим самим й виразність, пов'язану з тим, що сигнал, який передається висловлюванням або цілим текстом, посилюється й тим самим виділяється з загального потоку або за рахунок незвичайного стилістичного використання мовних засобів, або через інтенсифікацію кількісного або якісного аспектів означеного, або ж в результаті сприйняття асоціативно-образного уявлення, що

збуджується даним висловлюванням і слугує стимулом для позитивної або негативної емоційної реакції реципієнта [Телия 1991: 7].

Здатність іншомовних лексем виконувати те чи інше стилістичне завдання помічена давно. Вони зазвичай згадуються в переліках одиниць, що володіють експресивним потенціалом. Таким чином, саме включення українізмів в текст на російській мові з метою досягнути певного стилістичного ефекту не є чимось абсолютно інноваційним. Принципова новизна в іншому — в частотності українізмів як стилістичних одиниць, в багатofункціональності й в використанні українізмів для вираження широкого спектра експресивних значень.

В сучасних масмедійних текстах інтернету на російській мові, як і в публіцистичних текстах на російській мові новітнього часу взагалі, експресивний ореол створюється шляхом акцентованого насичення українізмами. Це дозволяє говорити про виникнення специфічного стилістичного прийому, що в свою чергу призводить до трансформації стилістичних норм у масмедійному мовленні.

Виділяється кілька способів використання українізмів для досягнення певного експресивного ефекту. Перш за все це способи, що засновані на переміщенні до російського тексту стилістично маркованих лексем — одиниць, стилістична значимість яких склалася в системі української мови в процесі історичного розвитку та відчувається носіями мови навіть в ізольованому вживанні. Т. Г. Винокур зазначає, що в лексиці знаходить вираз найбільша кількість різноманітних і деталізуючих стилістичних конотацій емоційного та функціонального походження [Винокур 2016: 45].

По-перше, в тексти російською мовою включаються емоційно-оціночні українські лексеми, що маркують ставлення мовця до предмета мовлення. Наприклад: *И возможно, это звучит наивно и сентиментально, но мы были настоящими добровольцами-романтиками, которые свято верили, что могли изменить ход событий, выиграть войну и отдать себя целиком, ради светлого будущего нашей **Неньки*** (<https://sensor.net.ua>); *Новокаховский «**брехунец**» меняет формат вещания* (<http://favoritekherson.co>); *И да, президент явно опечален, что автоматическое возмещение НДС многие как бы и не заметили – хотя **переможенька** же* (<https://sensor.net.ua>); *«**Какие списки, дурень?**». Экс-рунора*

«Шахтера» засмеяли за нытье в российских СМИ (<https://www.obozrevatel.com>); Замечательная мастерица (это ее шедевральный компьютерный тортик мы долго жалели резать на юбилей мужа), гарна **україночка**, но, как мне казалось, далекая от войны и политики (<https://www.obozrevatel.com>); А если серьезно, то я очень люблю женщин, а потому готов поздравлять и благодарить их за то, что они есть, в любой удобный для них день. Будьте счастливы, **дорогесенькі, always and forever!** (<https://www.ponomaroleg.com>); Все эти годы общего у «порохоботов» только название – нет ни финансирования от власти, ни «темников», ни лайкающих «ботоферм» – ничего из того, что нам приписывают **недороженькі** медиасодержанки (<https://sensor.net.ua>); На сегодняшний день развитие Украины тормозят две серьезные составляющие – это Россия и местный **«рагулизм»** (<https://www.obozrevatel.com>); Остальные однокурсники сразу стали страшными, а я лично для себя – ваще каким-то **одороблом...** (<https://site.ua>); Причем настолько, что где-то в огромной бестолковой стране всполошилось <...>, засучило **ратицями** в ботинках на платформе и заверещало про красную черту, за которую нельзя заходить (<https://www.obozrevatel.com>); Говоря о переходах депутатов из фракций во фракцию, Ющенко заметил, что у него создается впечатление: «Если ты не **«падлюка»**, то у тебя и шансов нет стать народным депутатом» (<https://www.obozrevatel.com>); Скорее всего, Поклонская не сумасшедшая и отнюдь не **дурена** (<http://defence-line.org>); И его, и Пескова, и других путинских **посипак** мы будем слушать в последнюю очередь (<https://www.obozrevatel.com>); А в Черновицкой, как всегда, удивляют маленькие разнообразные купола над всеми колодцами и количество **капличок** (<https://www.obozrevatel.com>); Им все равно кто, главное, чтобы их не трогали, лишь бы **хатка** с краю, лишь бы все хорошо, лишь бы в рамках их маленького-узкого мирка (<https://www.ponomaroleg.com>).

Виділені в даних контекстах українізми походять з лексико-семантичних варіантів, що в українській мові є стилістично маркованими, мають у словниках позначки, які вказують на почуття: **брехунець** – жарт. [Ставицька 2005: 68]; **дороженький** – нест. [СУМ, т. 2, 379]; **дорогесенький** – нестл. [СУМ, т. 2, 379]; **дурень** – лайл. [СУМ, т. 2, 437];

дурепа — зневажл. [СУМ, т. 2, 438]; **капличка** — зменш. [СУМ, т. 4, 95]; **ненька** — пестл. [СУМ, т. 5, 344]; **одоробло** — зневажл. [СУМ, т. 5, 641]; **падлюка** — лайл. [СУМ, т. 6, 13]; **посіпака** — зневажл. [СУМ, т. 7, 329]; **рагулізм** — зневажл. [Ставицька 2005: 283]; **ратиця** — лайл. [СУМ, т. 8, 454]; **україночка** — зменш.-пестл. [СУМ, т. 10, 423].

В лексемах *дороженький, дорогесенький, капличка, ненька, переможенька, україночка, хатка* стилістичне забарвлення досягається за допомогою регулярних в українській мові суфіксів зі значенням пестливості або зменшеності [УМ 2004: 172].

По-друге, мають підвищену частотність українізми, що походять з лексем, уживаних у певній функціонально-стилістичній сфері в мові-джерелі. Зазначена в наукових працях [Виноградов 1996; РЯ ХХ 1996; Нецименко 2001; Васильев 2003; Грановская 2005; Панов 2007: 69; Кормилицына 2008; РРСМИ 2007; ЯММК 2007; ЯСССМИ 2007; СовРЯ 2008; ЯСМИ 2008; СовРЯ 2010; Земская 2015: 717; Кормилицына 2015: 18; Костомаров 2015: 51–52] загальна тенденція до зниження мови масмедія — уникнення зайвої офіційності, підвищення розмовності — поширюється й на залучення доросійських текстів лексем цього різновиду. До текстів часто залучаються українізми, що походять від розмовних лексем. Наприклад: *Лох, которий не проверит достоверность слов пана Гриценка, а молча съест его брехню с лопаты* (<https://petrimazera.com>); *Да и не станет он скиглити* — *возьмет в руки лопату и пойдет кормить семью* (<http://obkom.net.ua>); *В результате природные носители языка, у которых в семье говорят по-украински, оказываются неполноценными распространителями суржика* (<http://blogs.korrespondent.net>); *Правоохранители обнаружили в зоне АТО многотонный схрон боеприпасов, которые оставили после себя боевики* (<http://sensor.net.ua/v421428>); *Цидулка судей-ябед из Мариуполя — это верх неадекватности, лицемерия и цинизма* (<https://www.obozrevatel.com>); *Причем тогда она чётко не особо репетувала о том, что недра и ГТС принадлежат народу. Народ был представлен собственно Юлей и подельниками* (<https://site.ua>); *«Спор между Леценко и Ляшко по классификации “скотиняк” на личном примере», — прокомментировал видео Береза* (<https://www.obozrevatel.com>); *Ощущение полной обречённости. Серые лица. Каждый явно думает о себе: «Как бы от этого всего поскорее здыхаться»*

(<https://petrimazepa.com>); У вас всегда — не время. Вам оно **муляе** (<https://site.ua>); Тут недавно стремительным домкратом обрушилась новость, что бабушка Беня **чкурнув** из Женевы и переехал в Израиль навеки поселиться (<https://tverezo.info>); Но леди оказалась с юмором и бодро **копырсаясь** в сугробе внятно изрекла... (<https://site.ua>); Больше всего поразил **скотыняка**, который вдруг забыл, что еще недавно обзывал Пучдемоновну «кремлівською зозулею», а тут вдруг начал ослепительно ей **шкіритися**... (<https://www.ponomaroleg.com>); Пока в Украине не останется никого, кто будет считать их «брацким народом» и, пуская ностальгические **шмаркли**, говорить о том, как нас подло разъединили плохие политики (<https://www.ponomaroleg.com>).

Маркування виділених лексем як розмовних фіксує СУМ: **брехня** — розм. [СУМ, т. 1, 233]; **здихатися** — розм. [СУМ, т. 3, 538]; **копырсатися** — розм. [СУМ, т. 4, 280]; **муляти** — розм. [СУМ, т. 4, 825]; **ренетувати** — розм. [СУМ, т. 8, 509]; **скиглити** — розм. [СУМ, т. 9, 261]; **скотиняка** — розм. [СУМ, т. 9, 307]; **суржик** — розм. [СУМ, т. 9, 854]; **схрон** — розм. [СУМ, т. 9, 904]; **цидулка** — розм. [СУМ, т. 11, 211]; **чкурнути** — розм. [СУМ, т. 11, 343]; **шкіритися** — розм. [СУМ, т. 11, 476]; **шмаркли** — розм. [СУМ, т. 11, 498].

По-третьє, в текстах відтворюються українські лексеми, що містять характеристики мовця. Наприклад: **Побоялась** свою **бабцю** положить в больницу, ибо я сама медсестра и знаюнашу теперешнюю медицину... (<https://www.obozrevatel.com>); Село живет размеренной жизнью, здесь нет ни магазина, ни «клуба», ни даже **генделька** (<http://lb.ua>); Власть и оппозиция, (оставив на потом совесть и здравый смысл), взяла на вооружение лозунг, который витал в **кнайпе** «Куклик» куда зашел Швейк с двумя солдатами-охранниками (<http://lb.ua>); Только таких **крутеликов** уже кладбища Донецка не вмещают (<https://www.obozrevatel.com>); **Рагуль** не следит за своей речью (мат, русский язык), не следит за своими поступками, за окружающей средой, выбирает не тех политиков, не тех артистов и так далее (<https://www.obozrevatel.com>); «Укртелеком» повысил плату за радиоточки. **«Брехунець»** теперь будет обходиться в 15 гривен на месяц (<http://lb.ua>).

У СУМі не фіксуються лексико-семантичні варіанти «**брехунець**», «**генделик**», «**кнайпа**», «**крутелик**», «**рагуль**», проте вони включаються до словника української жаргону: **брехунець** — крим., мол. [Ставицька 2005: 68]; **генделик** — мол. [Ставицька 2005: 103]; **кнайпа** — мол. [Ставицька 2005: 177]; **крутелик** — мол. [Ставицька 2005: 190]; **рагуль** — мол., крим. [Ставицька 2005: 283]. СУМ відмічає тільки діалектний характер лексеми **бабця** [СУМ, т. 1, 77].

Наступний спосіб створення експресивного ореолу тексту — тропейне використання українізмів. Тропи такого роду виділяються в тексті, вони незвичайні й оригінальні.

Наприклад, українізми використовуються в метонімічних перенесеннях: *Это именно **Майдан** сделал бывшего «любого друга» Ющенко, звезду коррупционного скандала 2005-го, бывшего министра экономики в правительстве Азарова электоральным политиком. **Майдан** с него и спросит* (<http://lb.ua>); *Любителям **чарки** сейчас живется лучше, чем во времена СССР* (<https://sensor.net.ua>); *Впрочем, больше всего нас интересует другое: на чем дальше будут экономить власть имущие? В резерве остались разве что **сиротинцы** и дома престарелых* (<http://lb.ua>); *Лидер организации «Евромайдан-Варшава» Наталья Панченко отметила, что Парад **вышиванок** в городе проводится уже четвертый год подряд* (<https://sensor.net.ua>).

Створюють синекдоху українські лексеми в наступних контекстах: *Но как только гетманская **булава** очутилась у Януковича, Бобов вступает в Партию регионов, в сжатые сроки став сердечным поверенным уже губернатора Тулуба* (<http://obkom.net.ua>); *Ведь **Майдан** действительно изменил страну. Страну и людей в ней. Люди больше не ведутся на «форму», им нужна суть. Без кавычек* (<http://lb.ua>); *Кому-то похорошему намекнули, мол, подтягивайтесь на **каву**, где и поговорим о жизни* (<http://defence-line.org>); *Все на месте и находятся в режиме «**чистим кулемет**»* (<http://defence-line.org>); *Поэтому неправильны **тезы** от некоторых «экспертов» о том, что мы уже можем посылать Запад и действовать как захотим* (<http://olegpronomar.com>); *И здесь стоит лично поблагодарить генерала Игоря Лунева, что бойцы специальных операций шагали по Крещатику с новой символикой — «Вовкулакою». Где-то в лучшем мире сегодня улыбались Сирко, Богун, Кривонос, воины специальной сотни*

УПА — «Сіроманці». Они знают — их дух теперь питает современных **«сіроманців»** (<https://censor.net.ua>); На март рассматривается возможность символического визита в Украину Помпео, в ходе которого тот отдельно встретится с ПАП, а потом — с общим кагалом остальных претендентов на **булаву** (<https://www.ponomaroleg.com>); При этом <...> регулярно втюхивают «новый курс» от официального божжа Тимошенко, которая гола, боса і в **вінку** ведет страну к процветанию (<https://www.ponomaroleg.com>); Плюс беспрецедентное унижение бронезадых скрепоносцев, за что ему **гранд-мерси** и президентские **клеяноды** (<https://www.ponomaroleg.com>); **Лень** было **дупу** поднять хорошо оплачиваемым журналистам! (<https://www.ponomaroleg.com>).

В контекстах: Но сейчас Кличко — это «слон», которого вводят по необъятным весям **нашей жовто-блакитної родини** и на него опять начинают, как в 2004 году стекаться толпы зевак (<http://hvylya.org>); Но Минздрав предупреждает — после волшебной эйфории обычно наступает тяжкая ломка. Впрочем, жизнь в **стране победившего покращення** ломает похлеце (<http://pravda.com.ua>); Один московский профессор пишет, что Путин сделал ставку на хаос и коллапс Украины в течение нескольких месяцев. И наши **«ця країна»** надеются на то же. Но есть индикаторы, которые говорят о том, что Украина выстоит 100% и Запад в этом не сомневается ни секунды (<http://olegponomar.com>); Но в Киеве я уверен, что это **одоробло на колесах** не развалится (<https://www.obozrevatel.com>); ...а я после русскоязычного детства и многих последующих лет жизни в Москве не рискнул позориться и че-то вымучивать из себя **на рідной мове** (<http://obozrevatel.com>) — українізми функціонують як елементи перефразистичних оборотів.

Відрізняються різноманітністю та частотністю українізми в метафоричному вживанні: Слишком уж разъярены **гайдамаки** Олега Тягнибока неуступчивостью столичных соратников Олеса Станиславовича (<http://obkom.net.ua>); Конец года совпал в новом кругом забега по соц. и жкх службам («спасибо любимому» совладельцу и его родственничкам, если б не его **выбрьки**, то все было бы решено и забыто со значительно меньшими усилиями еще в середине ноября (<https://www.obozrevatel.com>); **Петина трупна** должна понять, что их **«забаганки»** многих достали, и что при желаниши

можно обойтись и без них» (<http://obkom.net.ua>); Дня четыре назад я давал инсайд о том, что Трамп рассматривает возможность небольшой победоносной войны, чтобы отвлечь внимание от своей огромной **халэпы** с Рашагейт (<https://www.ponomaroleg.com>); По его словам, «одни и те же люди, одни и те же заявления, одна и та же **макитра**, те же **вареники**, только переворачиваются — одни сверху, а другие — снизу» (<https://sensor.net.ua>); Ладно Китай — он глыба, а вот страны послабее, включая огромную Индию, теперь десять раз подумают прежде, чем купить российский военный **мотлох** — себе дороже выйдет (<https://www.obozrevatel.com>); Пора уже таким **мавнам** вбивать в плоские головы законы причинно-следственных связей (<https://www.ponomaroleg.com>); Мы с интересом наблюдаем за ситуацией, которая разворачивается вокруг **блазня**, который называет себя слугой (<https://defence-line.org>); Между тем, телеканалы и СМИ олигархов (старой системы) и связанные с Москвой медиа все пять лет вбивали в **макитры** электорату чернуху, пессимизм и всепропало (<https://www.ponomaroleg.com>).

Особливе місце в переліку тропеїчних засобів належить іронії. Можливо, тому, що іронічні смисли цілком відповідають духу часу: як пише О. А. Лаптева, газети нестримно «кинулися в іронію» [Лаптева 1996: 151]. Е. Лассан зазначає, що радикальна іронія преси — це загальна карнавалізація, де не в блазнівському ковпаку залишається тільки автор — той, хто говорить. Іронія як феномен, — безумовно, не є дитям постмодернізму, але в певний період часу в засобах масової інформації іронічний тон набував домінуючого характеру, що змушує думати про причини цього явища. Можливо, це — реакція на серйозність, що веде в минуле тоталітарної держави, можливо, це — пафос тотального заперечення [Лассан 1997: 55]. О. П. Єрмакова підкреслює, що іронія не має визначеності в оцінці: одне й те ж іронічне висловлювання може бути образливо глузливым й добродушно поблажливим і в своїй небуквальності навіть жартівливо схвальним [Єрмакова 2011: 32].

Важливо й те, що міжмовна взаємодія в масмедійному тексті відкриває нові можливості саме для іронії: троп загострюється, виштовхується на поверхню тексту. В російських масмедійних текстах України використовується кілька моделей, що створюють іронічний контекст.

По-перше, іронія виникає як результат сумніву в істинності характеристики, що позначається українізмом [Ермакова1997: 53]. Наприклад: *...и в тревоге замер в ожидании того, до какой черты фальсификации выборов способна дойти наша «прозора» бело-синяя власть* (<http://obkom.net.ua>); *Или возвращаетесь вы в невероятно приподнятом настроении после трёхдневного оперного фестиваля в Тульчине на поезде Хмельницкий–Лисичанск. Впервые за пятнадцать лет в плацкарте, а всё из-за того, что **зубожілий** народ все купе выкупил* (<https://petrimazepa.com>); *Теперь никто не будет считать, что борцы с коррупцией сами «**голі та босі**»* (<http://hronika.info>); *Вот у нас считается, что государство — типа зловредное и «**зрадливе**», а общество — такое все передовое* (<https://apostrophe.ua>); *Тут недавно нашими **вкрай зубожілими** палестинами пронеслась зрада ураганной мощи: бедные, но чисто одетые туристы с половинкой чемодана не смогли взлететь* (<https://www.ponomaroleg.com>); *А я, приближенная к божественному, стала **горда и пыхата**. Мне было трудно, но я старалась* (<https://site.ua>); *Контингент отнюдь не в соболях, **прості** люди на великах и в кедах, кстати довольно много весьма немолодых персонажей* (<https://site.ua>); *Судя по тому, что Юлия Владимировна **хазяйновито** подгребла к себе в команду Аллу Шлапак и Сергея Гайдая...* (www.ponomaroleg.com); *Но если нагуглить слово «авторитаризм», первой же ссылкой вы увидите совсем не то, что сказал нам **вельмишановний** Гриценко* (<https://petrimazepa.com>); *Ахметова не видно и не слышно, Коломойский, **трошки** поиздержавшись финансово, слинял «в шушенское» и уже оттуда усиленно гадит стране* (<https://tverezo.info>); *При этом **злочинный** Порошенко упорно как бульдог продавливал свою политику* (<https://tverezo.info>).

Іронічний зміст також може бути результатом сумніву в відповідності номінації реаліям буття. Наприклад: *При этом внутренний рынок в Украине постоянно сжимается по очевидным причинам «**покращення**»* (<http://hvylyu.org>); *Моя посадка, кроме мести за Помаранчевую революцию и неизменность взглядов и оценок, это и сигнал будущим силовикам и судьям: не трогайте систему круговой поруки в верхах, ограничивайтесь чемоданом «**внесків**» и борьбой с неорганизованной преступностью* (<http://lb.ua>); *Их заменили на «своих **хлопців**»* (<http://lb.ua>); *Кличко эту нишу*

разрекламировал, а Тягнибок в нее пролез, и теперь народ ждет от его **товарыства** активных действий по приведению распоясавшихся гоблинов Януковича в бледный вид (<http://obkom.net.ua>); Если быть откровенным с самими собой, то принятие нового закона не изменит во всем этом ничего, поскольку общество регулируется не законами, а указаниями (официальными или неформальными) со стороны исполнительной власти. А то и просто произволом районных и областных **«панов»** (<http://korrespondent.net>); Вата в растерянности, сначала обвиняла **«попередников»**... (<http://obozrevatel.com>); Причем, вдали от магистралей, ремонты дорог у нас всегда ассоциировались с тем, что кто-то из депутатов, прокуроров или других «лучших из равных», прикупил себе землю и удивительным образом, именно к **маетку** такого деятеля, вдруг начали перекаладывать асфальт (<http://defence-line.org>); В общем, **пані та панове** депутаты, вы прекратите делать такие смешные вещи (<https://www.ponomaroleg.com>); Много это или мало? Как я понимаю, невероятно огромная сумма, если Гриценко так гордится своим **керывныцтвом** (<https://tverezo.info>); Это как у простого **нарида зубожиння** на фоне пальмовых курортов и видов Италии, так у кандидатов постоянное нытьё про **пэрэслидування** (<https://tverezo.info>).

По-друге, іронія виникає як результат переосмислення значення форманта — системно-мовне значення форманта (в даному випадку ‘зменшувальне’) змінюється на протилежне. Наприклад: Тем, хто живуть в мультиміліонних **«хатинках»**, єсть о чєм подумать (<http://defence-line.org>); РФ за 2,5 года сделала для дерусификации и декоммунизации Украины больше, чем сама Украина за 25 лет независимости! **Багатокроківочка** (<http://obozrevatel.com>); Но вот есть два депутата. На минуточку от БПП. **Хлопчика** я не знаю, может он хороший **хлопчик** со всех сторон (<https://www.ponomaroleg.com>); Вспомнила недавние призывы **Йульці** тратить на рекламу меньше и ее гневные спичи по этому поводу — и посмеялась (<https://www.ponomaroleg.com>); При этом <...> регулярно втюхивают «новый курс» от официального бомжа Тимошенко, которая гола, боса і в вінку ведет страну к процветанию, не имея за душой ні **копійчини**, ні **хатинки**, ні автівки, но сумевшая получить некий доход

на подставную компанию от сети ломбардов (<https://www.ponomaroleg.com>); Что мешало тогда, в середине двухтысячных, сделать из армию **«цукерочку»**? (<https://tverezo.info>); И что Галинка была запасливой (мука, сахар, крупы, **олейка** всегда стояли в просторной кладовой) и умелой хозяйкой... (<https://www.obozrevatel.com>).

По-третье, іронія виникає як результат вживання функціональних імен — слів, що в звичайному вживанні не є оціночними. Такий тип іронії описується О. П. Єрмаковою [Єрмакова 1997: 50], яка зазначає, що в цьому випадку з'являються додаткові смисли 'сумнівний фахівець', 'невмілий працівник' [Єрмакова 1997: 53]. Наприклад: Однако, лидерские позиции во всех восьми округах столичного региона, все равно занимают провластные выдвиженцы: Татьяна Засуха, Михаил Поплавский, Александр Онищенко, прочие **«достойники»** (<http://lb.ua>); Апеллируют они, естественно, к опыту России — с собственными идеями у наших **«очильников»**, как всегда, проблемы (<http://lb.ua>); Похоже, что украинским **«можновладцям»** неизвестно, чем работа чиновника должна отличаться от политической деятельности (<https://www.obozrevatel.com>); Обсудить свои дальнейшие действия областные **«ватажки»** собрались еще в воскресенье вечером, сразу после демарша «Удара» (<http://obkom.net.ua>); Как известно, для многих наших артистов, певцов, актёров, шоуменов, шеф-поваров, литераторов и прочих **творчих особытостей** деньги не пахнут (<https://www.obozrevatel.com>); ...а шутка, которую сыграл с набушным **очильныком** дедушка Фрейд (<https://www.obozrevatel.com>); Мосийчук яскраво підтверджує один незамисловатий і очевидний тезис: половина (если не две трети) **народних обранців** вообще не привыкла и не собирается отвечать за свои слова (<https://www.ponomaroleg.com>); Мы слишком легко сдаемся. Отдаем добытое чрезвычайными физическими и эмоциональными усилиями в руки **«можновладців»**, рассчитывая на удачный исход (<http://korrespondent.net>); А где истеричные заголовки СМИ «Зеленский отказался сдавать анализы в Украинской государственной лаборатории и сдал в частной российской» или «Зеленский отказался сдавать волосы на анализ на наркотики»? Где это всё? Где «активисты», где **«росслідувачі»**? (<https://www.ponomaroleg.com>).

Як показують приклади, іронізуються, головним чином, україніزمи-функціональні імена, що входять до тематичної групи назв керівників різного рівня.

Наступний спосіб створення експресивності також пов'язаний з використанням стилістичного потенціалу української мови. До масмедійного тексту включається іноштилєвий ресурс — лексичні компоненти з офіційно-діловим забарвленням. Як відомо, функціонування в публіцистичних текстах деяких груп офіційно-ділової лексики допускається як інформаційно необхідне. М. В. Панов зазначає, що масмедійним текстам притаманне «стилістичне багатоголосся», що створюється монтажно: до масмедійного тексту вносяться офіційні висловлювання, тобто автор змінює стилєві реєстри [Панов 2007: 70].

Стилєва приналежність українізмів з офіційно-діловим маркуванням акцентується в російському тексті як результат міжмовного контакту. Виниклий стилістичний контраст породжує «не-нейтральність» — явну оцінність. Українізм, таким чином, стає засобом вираження стилістичного значення. В цьому випадку найчастіше передається негативне ставлення до тої ситуації, що позначається. Наприклад: *В Указе Президента о присвоении судье Зварычу звания заслуженного юриста есть уникальная по честности формулировка — «за **особистий вагомий внесок**»* (<http://lb.ua>); *Одним из наибольших своих «**надбань**» за годы руководства Радой он считает ... только не смейтесь, крымскую дачу товарища Молотова* (<http://lb.ua>); *Скажете, «Аэросвит&Со» — это налогоплательщик? И «**вітчизняний виробник**»?* *Давайте рассуждать* (<http://www.epravda.com.ua>); *За нарушения штрафуют. Охрану города, помимо полиции, ведет еще и **міська варта*** (<https://www.obozrevatel.com>); *Для умников, на упреждение — информация не является секретной и ни о чем не говорит противнику. Тем более, что бригада вышла **на видновлення*** (<https://site.ua>); *Выборы по округу полностью сфальсифицированы. Я свою «**окрему думку**» изложил письменно и приложил к протоколам для отправки в ЦИК* (<http://lb.ua>); *«**Чільні**» позиции заняли борцы-словоблуды. «Эталонный» пример: 20-е место Эльбруса Тедеева против 88-го — Алексея Плотникова* (<http://lb.ua>); *Еще два года назад высшие чины Пентагона нам говорили, что НАТО для Украины **не на часі** потеряете, это когда-нибудь потом*

(<https://www.obozrevatel.com>); Наверное, даже ушли те, кому полковник, будучи в ранге министра обороны, клепал **доганы** и рассказывал, как, значит, нужно родину любить (<https://tverezo.info>); Помимо огромного супермаркета, а то и нескольких, в наших планах открытие **відповідной** мебельной фабрики (<https://www.ponomaroleg.com>); И вот первая казарма **політишеного туну** из 184-х практически готова... (<https://tverezo.info>).

Ще один спосіб створення експресивності спостерігається в тому випадку, коли стилістична значимість виникає як реакція на вибір українізмів з міжмовного, «інтерсинонімічного» ряду. Йдеться про українізми, висхідні до українських лексем, що, по-перше, є нейтральними в системі української мови та, по-друге, мають нейтральний російський еквівалент, цілком можливий й доречний в даному контексті. Але до масмедійного тексту включаються українізми — як неординарний засіб виразності, виникнення позитивного емоційного ставлення. Таким чином передається широкий спектр позитивних емоцій — схвалення, гарний настрій, довірливість, щирість. Наприклад: *А вместо него приехали люди, которые не имели здесь корней, не знали могил своих прапрадедов, не слышали **колосков** и не внимали с разинутым ртом, сидя на руках своего деда историям* (<http://defence-line.org>); *Я не помню хаты в Чернечем Яру, Диканьке, Опшине, Будищах, где ромашковая дорожка к дому не была обсажена цветами — **чернобривцами, майорцами, георгинами**, де **під тинном** не красовались бы мальвы и не улыбались подсолнухи* (<https://www.obozrevatel.com>); *Когда-нибудь в учебниках дети наших детей будут читать о том, как под реактивную гороховую канонаду из Залесья и зарево от горящих на тамошних площадях томиков Лермонтова Украина вошла в Европу. **Причепурена, гарна та усміхнена*** (<https://www.ponomaroleg.com>); *Мы беседуем с Луком в одной из киевских **кав'ярень**; рядом с писателем уместился рыжий кот; он то грызет Луков рюкзак, то залезает к Луку на колени, будто набиваясь в соавторы* (<https://sensor.net.ua>); *...проем в стене заложим кирпичами, потом штукатурка, потом побелка, потом картину повесить. **На картині — волошки і маки*** (<https://www.ponomaroleg.com>); *...в саду пахло яблоками и медом, пышно цвели **жоржини*** (<https://www.obozrevatel.com>); *Замечательная мастерица <...>, **гарна україночка**, но, как*

мне казалось, далекая от войны и политики. А человек просто не афишировал свой труд и вклад (<https://www.obozrevatel.com>); Мы должны спокойно и с честью пройти это время. Ведь мы же мудрые и сильные — нащадки козаків (<http://olegponomar.com>); При чем все, что про Украину и на украинские мотивы это героизм, веселье, **щирість**, про классных пацанов, который к самой царице едет чтобы **чобитки** красоте добыть (<https://www.ponomaroleg.com>); Держите голову в холоде, **шлунок в українських стравах, а порох в кишені**. Встретимся в первых числах **березня, до зустрічі!** Дякую (<https://www.ponomaroleg.com>).

Іноді причиною, що обумовлює відбір українізмів як засобу виразності, ймовірно, є його фонетичний вигляд (наприклад, незвичайне поєднання звуків) або прозора внутрішня форма, які й надають мови своєрідність. Наприклад: *Конец года совпал с новым кругом забега по соц. и жкх службам («спасибо любимому» совладельцу и его родственникам, если б не его **выбрыки**, то все было бы решено и забыто со значительно меньшими усилиями еще в середине ноября)* (<https://www.obozrevatel.com>); *Петина трупна должна понять, что их «**забаганки**» многих достали, и что при желании можно обойтись и без них»* (<http://obkom.net.ua>); *В результате – непроглядная темнота, бедность, войны и **чвары** «за еду»* (<http://lb.ua>); *Добавьте к этому еще и конченого **забудькуватого** майора (Джим Бродбент), который никак не может отдать нашему горе писателю 30 тысяч* (<http://dorohins.com>); *Не прошло и двух лет с момента, когда «Обком» впервые познакомился с этим чудом природы: «европейцами», от которых за версту несет «русским духом» и правосознанием уровня отечественных **пидрахуев*** (<http://obkom.net.ua>); *Но вот беда, у этой партии уже каналов больше, чем членов, и поэтому они распространяют свои «**Несинітниці**» по всей стране* (<https://site.ua>); *Им «просто хочется» жить хорошо прямо сейчас, но не хочется ничего для этого делать и поэтому их так легко купить на **обицянки-цяцянки*** (<https://site.ua>); *...теперь получается, что все «патриоты», на которых они молились, оказались банальными **шахраями*** (<http://obozrevatel.com>); *В общем, искусство поставки гуманитарки было отработано давно и если ротозеи в Торезе или Харцызске думают, что им везут «**смаколькы**», то жестоко ошибаются* (<http://defence-line.org>); *И даже когда*

*НАБУ с азартом жрала все кому не лень за тактические **шкарпетки** стоимостью в стомиллионов до неба, я с пеной на кlyках отстаивала право спецназа главной антикоррупционной структуры Украины носить эти самые **шкарпетки** и, если надо, заказать себе полный комплект тактического нижнего белья за баснословные деньги (<https://www.ponomaroleg.com>); И когда им дали деньги, они принесли свои запросы, которые вытащили из **шухляды**, заготовленные в мирное время (<http://censor.net.ua>); Сестра была **в захвати** от украинского языка, дети закончили украинские классы, так что для них тоже не было проблемы разговаривать на украинском (<https://www.obozrevatel.com>).*

I, нарешті, ще одним способом появи «не-нейтральних» висловлювань є використання українських публіцистичних кліше. Для масмедійного мовлення в цілому притаманне використання штампів і кліше. Лексеми або поєднання лексем, що належать до публіцистичного узусу в українській мові, використовуються в російському контексті для створення іншого типу стилістичної значущості — для вираження негативної оцінки: несхвалення, глузування, іронії або сарказму. Наприклад:

*...как бы не пытались сместить акценты, уводя внимание «пересічного» от реальных проблем и их сути в сторону, всегда приходит день, когда даже слепые прозревают и даже дети способны узреть и категорично заявить «А король то, голый!» (<http://korrespondent.net>); И становится ясно, почему за редким просветлением, ВУЗ находится в полном **занепаде** (<https://site.ua>); Для тех, кто не понял, о чем все это: не нужно писать глупые законы, нужно вкладывать в образование — «**мовну політику**» можно и профукать, но образование не пропьешь (<http://pravda.com.ua>); Война и «**особливый период**» в двух областях на усмотрение военного руководства страны и командования операции (<https://www.ponomaroleg.com>); Мосийчук яскраво підтверджує один незамисловатий и очевидный тезис: половина (если не две трети) **народних обранців** вообщее не привыкла и не собирается отвечать за свои слова (<https://www.ponomaroleg.com>); Как бы бодро не рапортовали высокие футбольные чиновники о «**перемогах та здобутках**», налицо очень удручающая тенденция (<https://focus.ua>); Заправки по евростандартам — вообщее **осередки** культуры на трассах вспоминаю, как мы ехали на матч Шахтера в Киев до войны... (<https://www.obozrevatel.com>);*

По моим наблюдениям, единственное, что, помимо молодости, объединяет, **«молоді обличчя»**, это организованная Пинчуком лидерская инициатива «Аспен» (<http://censor.net.ua>).

Таким чином, в російській мові України формується специфічний стилістичний прийом, заснований на включенні українізмів задля експресивного насичення тексту. Масмедійні тексти свідчать про двояке використання українізмів: по-перше, експлуатується стилістичний потенціал лексичних одиниць, що сформувався в українській мові, а по-друге, провокується «нейтральність» на мовних стиках. Українізми використовуються для досягнення різноманітних стилістичних ефектів — і в цьому сенсі представляють невичерпне експресивне джерело. Все це дозволяє говорити про трансформацію стилістичних норм в російських масмедійних текстах України новітнього часу.

Література

1. *Васильев А. Д.* Слово в российском телеэфире: очерки новейшего словоупотребления / А. Д. Васильев. – М. : Флинта : Наука, 2003. – 223 с.
2. *Виноградов С. И.* Язык газеты в аспекте культуры речи / С. И. Виноградов // Культура русской речи и эффективность общения / отв. ред. Л. К. Граудина, Е. Н. Ширяев. – М. : Наука, 1996. – С. 281–317.
3. *Винокур Т. Г.* Закономерности стилистического использования языковых единиц / Т. Г. Винокур. – М. : Флинта, 2016. – 320 с.
4. *Грановская Л. М.* Русский литературный язык в конце XIX и XX вв. / Л. М. Грановская. – М. : ЭЛПИС, 2005. – 446 с.
5. *Ермакова О. П.* Об иронии и метафоре / О. П. Ермакова. // Облик слова: сб. статей памяти Д. Н. Шмелева / сост. и отв. ред. Л. П. Крысин. – М. : ИРЯ, 1997. – С. 48–58.
6. *Ермакова О. П.* Ирония и ее роль в жизни языка / О. П. Ермакова. – М. : Флинта, 2011. – 204 с.
7. *Земская Е. А.* Язык как деятельность / Е. А. Земская. – М. : Флинта, 2015. – 896 с.
8. *Кормилицына М. А.* Некоторые итоги исследования процессов, происходящих в языке современных газет / М. А. Кормилицына // Проблемы речевой коммуникации: вып. 8. / под ред. М. А. Кормилицыной, О. Б. Сиротининой. – Саратов : Изд-во Сарат. ун-та, 2008. – С. 13–34.
9. *Кормилицына М. А.* Язык СМИ / М. А. Кормилицына, О. Б. Сиротинина. – М. : Флинта, 2015. – 92 с.
10. *Костомаров В. Г.* Наш язык в действии: очерки современной русской стилистики / В. Г. Костомаров. – М. : Гардарики, 2005. – 287 с.

11. *Костомаров В. Г.* Русский язык на газетной полосе: некоторые особенности языка современной газетной публицистики / В. Г. Костомаров. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1971. – 267 с.

12. *Костомаров В. Г.* Языковой вкус эпохи. Из наблюдений над речевой практикой масс-медиа / В. Г. Костомаров. – СПб. : Златоуст, 2015. – 320 с.

13. Культура русской речи: энциклопедический словарь-справочник / под общ. рук. Л. Ю. Иванова, А. П. Сковородникова, Е. Н. Ширяева. – М. : Флинта, 2011. – 837 с.

14. *Лаптева О. А.* Стилистические приемы создания языковой иронии в современном газетном тексте / О. А. Лаптева // Поэтика. Стилистика. Язык и культура: памяти Т. Г. Винокур. – М. : Наука, 1996. – С. 150–157.

15. *Лассан Э.* «Новая» публицистика как постмодернистский дискурс / Э. Лассан // Язык. Общество. Культура : сб. докл. конф. / отв. ред. Э. Лассан. – Вильнюс : Vilniaus universiteto leidykla, 1997. – С. 51–58.

16. Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В. Н. Ярцева. – М. : Сов. энциклопедия, 1990. – 685 с.

17. *Мамалыга А. И.* Язык русских публицистических изданий / А. И. Мамалыга // Культура русской речи на Украине. – К. : Наук. думка, 1976. – С. 309–317.

18. *Нещименко Г. П.* Динамика речевого стандарта современной публичной вербальной коммуникации: проблемы. Тенденции развития / Г. П. Нещименко // Вопросы языкознания. – 2001. – № 1. – С. 98–132.

19. *Панов М. В.* Труды по общему языкознанию и русскому языку: т. 2 / под ред. Е. А. Земской, С. М. Кузьминой. – М.: Языки славянской культуры, 2007. – 848 с.

20. Русская речь в средствах массовой информации: стилистический аспект / под ред. В. И. Конькова. – СПб. : Изд-во С.-Петербург. ун-та, 2007. – 271 с.

21. Русский язык конца XX столетия (1985–1995) / отв. ред. Е. А. Земская. – М. : Яз. рус. культуры, 1996. – 473 с.

22. Словник української мови : в 11 тт. / за ред. І. К. Білодіда. – К. : Наукова думка, 1970–1980.

23. Современный русский язык: активные процессы на рубеже XX–XXI веков / отв. ред. Л. П. Крысин. – М. : Языки славян. культур, 2008. – 709 с.

24. Современный русский язык: система – узус – норма / отв. ред. Л. П. Крысин. – М. : Языки славян. культур, 2010. – 478 с.

25. *Ставицька Л.* Український жаргон: словник / Л. Ставицька. – К. : Критика, 2005. – 496 с.

26. Стилистический энциклопедический словарь русского языка / под ред. М. Н. Кожинной. – М. : Флинта : Наука, 2006. – 696 с.

27. Телия В. Н. Категория экспрессивности и ее прагматическая ориентация // Человеческий фактор в языке: языковые механизмы экспрессивности / отв. ред. В. Н. Телия. – М. : Наука, 1991. – С. 5–35.

28. Українська мова: енциклопедія / редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, М. П. Зяблюк та ін. – К. : Укр. енциклопедія, 2004. – 824 с.

29. Человеческий фактор в языке: языковые механизмы экспрессивности / отв. ред. В. Н. Телия. – М. : Наука, 1991. – 214 с.

30. Язык массовой и межличностной коммуникации : сб. статей / редкол.: Я. Н. Засурский и др. – М. : Медиа-Мир, 2007. – 576 с.

31. Язык средств массовой информации / под ред. М. Н. Володиной. – М. : Академический Проект ; Альма Матер, 2008. – 760 с.

32. Язык и стиль современных средств массовой информации : межвуз. сб. науч. трудов. – М. : МГУП, 2007. – 476 с.

Умовні скорочення

КРР – Культура русской речи

ЛЭС – Лингвистический энциклопедический словарь

РРСМИ – Русский язык в средствах массовой информации

РЯ XX – Русский язык конца XX столетия

СовРЯ – Современный русский язык

СУМ – Словник української мови

СЭСРЯ – Стилистический энциклопедический словарь русского языка

УМ – Українська мова

ЧФЯ – Человеческий фактор в языке

ЯММК – Язык массовой и межличностной коммуникации

ЯСМИ – Язык средств массовой информации

ЯСССМИ – Язык и стиль современных средств массовой информации

О. Л. Кравченко

**МОВНА ГРА В ЗАГОЛОВКАХ ПОСТІВ
СЕРГІЯ ЖАДАНА
НА ПЛАТФОРМІ «ТСН.UA»**

Визначальною ознакою постмодерного твору виступає мовна гра, яка проявляється в тексті через гібридизацію різних стилів, інтертекстуальність, парадоксальність, іронічність, пародійність тощо. Усі перелічені ознаки віднаходимо в публіцистиці Сергія Жадана, до якої відносимо пости на платформах інтернет-ЗМІ. Блоги письменника на різних сайтах зацікавлюють насамперед авторською оцінкою суспільно важливих явищ, відповідно його дописи виступають дієвим засобом впливу на громадську думку. Мовна гра, винесена в назву, посилює експресивність мови, прагматизує інформативну, оцінну, спонукальну й інтригуючу функції заголовків, виявляє лінгвокреативність автора.

Мета роботи — дослідити прийоми мовної гри в назвах блогівих дописів Сергія Жадана як засіб вираження авторської інтенції. Джерельною базою розвідки стали 22 пости письменника, розміщені на платформі «ТСН.ua» протягом 2010–2018 рр.

Феномен мовної гри, котрий демонструє багатоаспектність і динамічність мови, зумовлює стійкий інтерес українських і зарубіжних лінгвістів, таких як: О. Журавльової, О. Лапінської, В. Литвин, В. Саннікова, Л. Солдатової, О. Тараненка, О. Тимчук, О. Яреми та ін. Для нашого дослідження вагомими стали розвідки, у яких розкриваються особливості функціонування прийомів мовної гри на різних мовних рівнях, засоби та механізми їх творення в текстах українських постмодерністів, — А. Білозуб «Лексико-семантичні прийоми мовної гри в українському постмодерному тексті» та «Мовна гра як відображення постмодерного світорозуміння», Л. Юлдашевої «Семантико-стилістичне явище мовної гри в заголовках сучасних

творів». Незважаючи на розмаїтість наукових напрацювань у вивченні мовної гри в художніх і публіцистичних текстах українських авторів, роль мовної гри в заголовках постів Сергія Жадана не були об'єктом наукового дослідження.

З часу виникнення поняття «мовна гра» постійно конкретизує своє семантичне наповнення, оскільки є багаторівневим явищем. Уперше цей термін запропонував Л. Вітгенштейн, який трактував його як особливий спосіб маніпулювання мовою, що складається з мови і тих видів діяльності, з якими він поєднаний [Вітгенштейн 1994: 90]. Услід за дослідником під цим феноменом розуміли цілеспрямоване маніпулювання експресивними мовними засобами, обумовлене прагненням досягти комічного ефекту.

Поширеним був підхід тлумачити мовну гру як аномальне явище, відхилення від зафіксованих мовних норм. На сучасному етапі мовну гру розглядають із позицій когнітивної лінгвістики (О. Журавльова, С. Савельєв, О. Єгорова, О. Кирилова та ін.). Скажімо, С. Савельєв переконаний, що мовна гра являє собою не порушення мовних норм, а активне неконвенційне використання наявних в індивіда моделей і структур мови [Савельєв 2009]. Відповідно механізм мовної гри полягає в тому, що автор кодує вербально виражену інформацію, нестандартно поєднуючи мовні елементи.

Мовна гра може реалізуватися в певній ситуації з урахуванням особливостей сприйняття, відтак вона вимагає співтворчості реципієнта, який повинен відновити початкові одиниці та визначити нове ідіоматичне значення і причини відхилення від норми.

Мовна гра в заголовках постів Сергія Жадана простежується на всіх мовних рівнях. Автор віддає перевагу лексико-семантичним прийомам мовної гри (лексичний рівень) і використанню прецедентних текстів (інтертекстуальний рівень).

На фонетичному рівні Сергій Жадан застосовує такий прийом мовної гри, як передача слів і словосполучень однієї графічної системи засобами іншої. Намагаючись відтворити орфоепічні особливості англійської або російської мов, у постах «*Дженерейшен Пі*» й «*За нашу победу!*» він послуговується прийомом транслітерації, що надає заголовкам емоційної насиченості. Щоправда, семантичне навантаження і власне концептуальна установка цих назв розкривається не тільки за допомогою фонетичного прийому: в обох випадках

прагматизація заголовка підсилюється намаганнями автора відтворити прецедентний текст, тобто в одній назві поєднується і фонетичний, і інтертекстуальний рівні мовної гри.

З-поміж засобів графічного вираження заголовків постів Сергій Жадан віддає перевагу використанню російського алфавіту, латиниці й цифрових символів («*К нам приехал, к нам приехал*», «*Сегодня он играет джаз...*», «*За нашу Родину!*», «*Хлопцы, вы чьи будете?*», «*Умывальников начальник*», «*Артиллеристы, Сталин дал приказ*», «*Гремя огнем, сверкая блеском стали*», «*Welcome to Ukraine*», «*Moves Like Jigger*», «*Welcome to the hotel California*», «*Stuttgart 21 і Харків 2012*», «*Брат-2*»), що спостерігаємо й у прозовій творчості митця. Майже всі перелічені приклади, як і у випадку з уживанням фонетичного прийому в хремотонімах, повинні підкреслити їхнє інтертекстуальне навантаження.

Мовна гра на графічному рівні виразняє заголовок і привертає увагу читача. Так, у назві поста «*Stuttgart 21 і Харків 2012*» графічні видозміни виконують функцію символу. Останній втілює ідею певного змісту, що виражає інший, культурно більш цінний зміст [Лотман 1992: 193]. «*Stuttgart 21*» і «*Харків 2012*» символізують ситуації, у яких проявляють себе небайдужі громадяни й влада. І розгін за допомогою водометів, дубинок та сльозоточивого газу протестувальників проти німецького проекту побудови нового залізничного вокзалу Stuttgart 21 і пов'язаної з ним вирубки історичного парку в Штутгарті, і протистояння активістів, міліції й забудовників щодо вирубки дерев для будівництва нової дороги в Харкові до Євро-2012 означають готовність «*влади переступати через них – своїх громадян*»:

«Виявляється, коли влада починає рахувати бабло, вона обов'язково й неминуче починає ігнорувати інтереси населення. Незалежно від того, чия це влада, і незалежно від того, яке це бабло. І тоді німецькі християнські демократи насправді мало чим відрізняються від українських стабільних реформаторів».

Мовна гра проявляється в тому, що аналізовані авторські конотоніми як образні імена-характеристики конденсують водночас однакові й протилежні символи. Спільність — у готовності громадян відстоювати свою територію і прагненні влади досягти своєї мети, попри бажання мешканців міст; відмінність — у прогнозованих наслідках такого протистояння: «*Можна не сумніватись, як печально для теперішньої влади Штутгарта закінчатся найближчі вибори. І так само можна*

не сумніватись, що харківська влада на найближчих виборах отримає свою чергову порцію народної любові та довіри». Тож завдяки асоціативно-образному мисленню автора власні назви набули нових значень, нової конотативної семантики.

Одним із поширених прийомів мовної гри в назвах медійних текстів виступають графічні видозміни переосмислюваного компонента. Оскільки всі заголовки блогу на «ТСН.ua» набрані літерами одного регістру, то цей прийом у хремотонімах постів застосувати було неможливо. Проте саме однаковість букв мимоволі зумовила мовну гру на графічному рівні — неправильне початкове сприйняття назви поста «Звуки му» (чи «Звуки Му»). При прочитанні заголовка в обізнаного з рок-музикою реципієнта зринають стійкі асоціації з московським рок-гуртом «Звуки Му», заснованим П. Мамоновим та О. Ліпницьким наприкінці 1980-х рр. Проте після ознайомлення з текстом стає зрозуміло, що автор не хотів зробити непряме відсилання до конкретного гурту, а мав на увазі скоріше «звуки музики». Згадуючи свого дядька — завзятого меломана, Сергій Жадан розмірковує над значенням музики в житті людини: *«Існує не так багато речей, котрі визначають нашу індивідуальність, формують наш характер та наше ставлення до всього, що нас оточує. Музика, яку ми слухаємо, належить саме до таких речей. Вона як шкіра — відразу видає твоє коріння, як ти йогоне приховуй. І якщо нас будуть колись судити, то справді — за нашими вчинками і за музикою, яку ми слухали. В цьому випадку меломани мають непогану фору».*

Для розуміння тонкощів мовної гри, слід мати широкі фонові музичні знання. І назва гурту, і заголовок допису утворені за допомогою усічення других слів словосполучень, проте якщо в першому випадку усікаються слова *мураха* (яким називала засновника гурту його близька подруга) і *муха* (яким сам П. Мамонов називав у відповідь її), то в другому — слово *музика*. Тож публіцист одночасно використовує два прийоми: з одного боку, наслідує спосіб творення назви, а з іншого — відсилає до назви музичної групи, що підштовхує читача до ймовірного розгортання тексту, при цьому не вповні виправдовуючи сподівання реципієнта щодо змісту. Щоправда, якщо брати за основу другу версію щодо походження назви рок-групи, за якою вона означала «експериментальну творчість: дещо посереднє між звуками музики й мугиканням» [Звуки Му], тоді і назва групи, і заголовок допису тотожні.

Наступний прийом мовної гри, використаний Сергієм Жаданом на графічному рівні, — уживання абрєвіатур (у бязі автора їх усього дві — *РОВД* і *НПВ*). Якщо перша з них легко «розгортається» в повне найменування, то друга є новотвором письменника. Він утворює нове слово з початкових літер словосполучення «національне патріотичне виховання». Зважаючи на те, що абрєвіація виникає внаслідок «тенденції до уникнення надлишкової інформації, економії мовної енергії, уникнення повторів, упорядкованості та регламентації» й «зумовлена передусім суспільно-політичними чинниками, — а відтак соціолінгвістичною ситуацією» [Мацюк 2005: 107], використовується переважно в офіційно-діловому мовленні, то зрозумілою стає інтенція автора при використанні такого прийому мовної гри — висміяти бюрократичний підхід у бажанні влади запровадити курс національно-патріотичного виховання у школах, дитсадках та інших навчальних закладах.

Сергій Жадан утворює абрєвіатуру за зразком скорочення іншого словосполучення доби Радянського Союзу *НВП* — початкова воєнна підготовка (рос. «начальная военная подготовка», «де нас учили захищати нашу радянську батьківщину»), що викладалася як навчальний предмет в усіх середніх загальноосвітніх школах, технікумах і професійно-технічних училищах. На значення й наслідки нововведення української влади, як і на ставлення до нього автора, свідчить «випадкове» сплутування абрєвіатур: *«Але мені чомусь завжди здавалося, що краще школа з хорошим математиком, аніж із курсом НВП, себто, перепрошую НПВ. І що теплі батареї важливіші за портрети гетьманів на стіні в дитячому садочку. І що всі спроби примусити любити свою країну, зазвичай, закінчуються виявленням нецільового використання бюджетних коштів в особливо великих розмірах»*.

Як уже зазначалося, найбільш уживаними прийомами мовної гри виявилися лексико-семантичні прийоми, котрі ґрунтуються на семантичних асоціаціях. А. Білозуб переконана, що письменники-постмодерністи використовують матеріал лексичного рівня мови й лексичну валентність насамперед [Білозуб 2012: 125]. Ефект мовної гри на цьому рівні полягає в обігранні значень полісемічного слова, антонімів, синонімів, омонімів і паронімів, у нівелюванні значення слова тощо.

Полісемія виступає одним із найдієвіших семантичних прийомів мовної гри. Яскравим прикладом використання

двоплановості сприйняття лексичної одиниці як одиниці нормативного мовлення та її семантичного асоціювання є назва поста «*Всі люди — гади*». «Зчитати» цей семантичний зсув зможе тільки обізнаний з українською музикою реципієнт. Після прочитання назви зринають такі значення слова *гад* —

«1. Земноводна тварина або плазун. 2. Про огидну, підступну людину» [СУМ, II: 9]. Проте автор використовує сленгове значення слова, обманюючи таким чином сподівання читача, — під *гадами* маються на увазі учасники гурту «Брати Гадюкіни». На навмисності мовної «неправильності» наголошує сам автор, він обіграє слово *гад* таким чином: «*Ось і на концерт пам'яті Кузьмінського, гадаю, прийшли і ті й інші, тому що за великим рахунком, всі люди — гади, себто всі ми їх любимо, а той, хто не любить, просто їх ніколи не чув, бо потрібно бути справжнім гадом, не Гадюкіним, аби не любити це слово правди і цю музику любові*». Тож Сергій Жадан уживає полісемантичне слово в різних контекстах для того, щоб розкрити його значення як одиниці нормативного мовлення та як відхилення від мовної норми.

На лексичному рівні в назвах постів Сергія Жадана найбільше виявлено зразків уживання лексичної опозиції. Антонімія є основним засобом створення контрасту — виразного протиставлення, реалізованого через порівняння й виявлення протилежних ознак. Мовні контрасти дають змогу схарактеризувати предмет з полярних сторін, об'єднати протилежності, передати суперечливу сутність людських думок і почуттів [Бобух 2009: 29].

Грамаітичний рівень вираження антонімії в дописах блогера представлений переважно симетричними (компонентам яких властива семантична однорідність) антонімічними парами іменників («*Діти і батьки*», «*Між голосами та мовчанням*», «*Тиск і опір*», «*Рельєфи та площини*», украї рідко прикметниками («*Далекий Близький Схід*», «*Типові й нетипові*»), субстантивованими прикметниками («*Мертві і живі*»), дієсловами («*Говорити й слухати*»). Симетричні антонімічні відношення презентовано складнопідрядними реченнями («*Міста, які зникають, міста, які лишаються*», «*Все, що є, все, чого нема*»). Асиметрія антонімів прикметник + субстантивованій прикметник («*Недонецькі донецькі*»), числівник + займенник («*Один проти всіх*») зустрічається в поодиноких випадках. Сергій Жадан використовує й асиметричні

антоніми, члени яких набувають антонімічного значення лише в певній лексичній сполучуваності: «*Містика проти реальності*», «*Говорити й слухати*», «*Війна та відбудова*» тощо.

Мовознавці переконані, що антонімія слугує мовною базою для побудови оксюморонів. Справді, поширеним прийомом мовної гри в заголовках дописів блогера виступають оксиморони, коли автор намагається поєднати несумісні явища та поняття, що зумовлює нове значення: «*Смерть, яка не лякає*», «*Далекий близький Схід*», «*Про спільне між різними Сходом і Заходом*», «*Недонецькі донецькі*».

Назвою поста «*Смерть, яка не лякає*» блогер намагається змінити емоційне ставлення до слова *смерть*, надаючи йому філософського пояснення: «*Тому що це природно — покоління мають змінювати одне одного <...> і ці постійні звістки про смерть людей, які для тебе завжди були дорослими, свідчать <...> передусім про те, що ти сам давно й безнадійно перейшов до світу дорослих <...> І оскільки батьки твоїх однолітків уже не можуть упоратись із цим світом, оскільки вони поступово, проте неухильно відходять, їхнє місце займають твої однолітки. І це, з одного боку, насторожує, як може насторожувати лише наближення смерті, а з іншого боку, робить усе це виростання, дорослішання й старіння не таким несподіваним, більше того — доволі очікуваним. Смерть готує до себе. Вона протягом життя знаходиться на такій відстані, аби ти встиг до неї звикнути, проте не почав нею легковажити*». Таким чином, у заголовку прочитується антонімічне забарвлення: *смерть* як фізичне явище однозначно викликає в людей страх, в інтерпретації ж митця виходить «страх, який не лякає».

У назві «*Недонецькі донецькі*» автор уживає такий лексико-семантичний прийом мовної гри, як формування іншої конотації слова за допомогою антонімії. На рівні семантичних асоціацій у читача при прочитанні субстантивованого слова *донецькі* зринає стереотип ' мешканці Донецької області — сепаратисти, які обстоюють «руській мір»'. Про правильність такого трактування свідчить і написання в тексті слова *донецькі* в лапках. Крім того, у мешканців інших областей, куди переселилися *донецькі*, за цим словом укорінилося додаткове значення — 'біженці', 'переселенці'. Ставлення до них варіюється від поблажливо-терпимого до нервово-дратівливого. «*Виявилось, — пише Сергій Жадан, — у мешканців столиці особливого інтересу до іншого*

Донбасу немає. Інші інтереси, інші пріоритети. Зрештою, чому б і ні — у всякого своя доля. Ось доля донецьких — не сепаратистів, не терористів, не “ватників”, не українофобів — нині збиратися в різних містах і говорити про свій Донбас, який вони залишили і до якого мріють повернутися. Зрештою, їхні проблеми, вірно?».

Проте поєднання із субстантивованим словом такого самого прикметника із префіксом *не-* кардинально змінює цей стереотип, пропонуючи ставитися до донецьких із гуманістичних позицій, що й виступає ідеєю допису: *«Останнім часом кілька разів доводилось бачити, як плачуть чоловіки. Дорослічоловіки, не схильні загалом до істерик та слабкості. Стояли, позбавлені дому, позбавлені можливості туди повернутись, позбавлені свого минулого, позбавлені свого майбутнього. Стояли, не зовсім розуміючи, як їм далі жити в цьому житті, вчій країні, поміж цих людей. Себто, поміж нас. Я говорю зовсім не про жалість. Гадаю, вони щонайменше потребують жалості. Вони сильні й розумні, і все у них буде гаразд. Я говорю про гідність».* Тож ефект мовної гри досягається нівелюванням первинного конотативного значення слова, реалізації в тексті останнього в кількох значеннях.

Часто в заголовках зустрічаються опозиції ‘життя — смерть’, ‘жити — померати’, ‘народжуватися — померати’ ‘Мертві й живі», «Справедливість життя, несправедливість смерті», «Між народженням і смертю» тощо. Інтерпретацією такої лексичної опозиції вважаємо назви «Міста, які зникають, міста, які лишаються», «Все, що є, все, чого нема», «Розвиток та занепад фізкультурного руху», «Війна та відбудова».

Оксюморон може базуватися на опозиції типових конденсованих символів із локативними характеристиками. Найбільш виражене протиставлення конотонімів із меморіативною функцією, котрі втілюють повторювані домінанти історичних значень: ‘Схід — Захід’. Вони постають як окреслення і географічних частин України, і світоглядів людей, що проживають на цих територіях.

На думку О. Виноградової, частотність уживання локативних назв — однієї з найважливіших і найскладніших категорій — пов’язано «зі сприйняттям людиною навколишнього світу, зокрема просторових характеристик, і відображенням його в мовленні» [Виноградова 2001: 5]. У пості «Про спільне між різними Заходом та Сходом» зазначена антонімічна пара

увиразнюється опозицією 'спільне — різне'. Автор наголошує на необхідності плекати розбіжності, якими «Господь намагався продемонструвати свою до нас увагу», оскільки «саме вони роблять нас усіх бодай комусь цікавими. Зрештою, що поганого в тому, що твоя вимова не відповідає якимось нормам? Що поганого в тому, що ти тримаєшся своєї території й навіть не думаєш від неї відмовлятися?». Ці слова начебто підсилюють протиставлення. Проте ідея блогера в іншому: «Мені здається, що причина багатьох непорозумінь між нами (себто, між Сходом і Заходом) й знаходиться саме в фатальній неспроможності обрати вірний тон розмови, неготовності говорити про спільне, не забуваючи про відмінне, невмінні робити акцент на відмінному в контексті спільного. Неготовність і невміння в цьому випадку бачаться мені головними чинниками, які стримують і роз'єднують. Але разом із тим, подолавши цю неготовність і позбувшись цього невміння, маємо всі шанси таки знайти спільну мову».

Гру слів при відтворенні локативу спостерігаємо в дописі «Далекий близький Схід». У такому поєднанні Сергій Жадан заострює сприйняття семантичних особливостей мовних одиниць, що обіграються, вибудовуючи новий смисл «Луганськ мало чим різниться, скажімо, від Житомира чи Рівного, а Донецьк — від, скажімо, Харкова (передусім, за рахунок свіжовідремонтованих єврооб'єктів. Мабуть, мені просто не вистачає дистанції, аби зауважити всі ті відмінності між Сходом та Заходом нашої країни, всю ту разючу неподібність, про яку звикли говорити професійні українські патріоти. А можливо, просто щастить зустрічатися із дивовижно приємними та цікавими персонажами, які самим фактом свого перебування в цих місцях можуть заперечити будь-який із медійних стереотипів».

Зауважимо, що для окреслення східної частини країни автор використовує в назвах контекстні синоніми («Із Донбасу з любов'ю», «Інший Донбас», «Почути Донбас»).

Тож опозиція конденсованих символів 'Схід — Захід', конституенти котрої виконують й номінативну функцію (протиставлювані частини України), у поєднанні з антонімічними лексемами 'спільне — різні' та 'далекий — близький', з одного боку, підкреслює багатоваріантність життєвих переконань і принципів представників різних регіонів країни, відмінність у розумінні багатьох речей, а з іншого — акцентує необхідність

об'єднання цих опозитивів для того, аби й надалі залишатися «**Сходом і Заходом** однієї країни».

Опозитивність символів 'Схід — Захід' поглиблюються протиставленням локативних значень, що характеризують ландшафтні особливості, 'гори — долини'. Пост «*Рельєфи та площини*» описує географічні відмінності Сходу України: «... *все життя, весь час відчуваю, як мене тримає ландшафт, в якому я виростав. Безкінечна долина — золота влітку, срібна взимку, з білими крейдяними горами на обрії. Долину, попри те, що вона безкінечна, все одно можна перетнути, можна пройти її до кінця, а вже там — з іншого її боку, під білими горами — лежить ріка, справжня ріка, що тече собі вдень і вночі. Незалежно від того, будеш ти перетинати долину, аби вийти на її береги, чи не будеш*».

Мовні знаки 'рельєфи — площини' виступають референтними символами, котрі розкриваються в тексті: опозиція ландшафту Східної України з її невеликими водоймами й річками та рельєфу території, де з одного берега не видно іншого, проектується на менталітет людей, котрі проживають на різних територіях. «*Світогляд людини, — розмірковує Сергій Жадан, — яка, живучи на березі, не бачить іншого берега, очевидно різниться від світогляду людини, яка свої водойми може перейти вброд. Присутність води є важливою, але так само важливою є і глибина. Вона вочевидь закладає в прибережного мешканця безтурботність і авантюрність. Так само, як натруджені степові русла закладають упертість і медитативність. Для нас — тих, хто виріс у степах Лівобережжя, море не може не бути екзотикою, для нас ріка — це не так кількість води в річищі, як кількість зелені на берегах*».

Лексична опозиція в назвах постів вербалізується й у такій категорії, як темпоральність, котра представлена опозицією 'минуле — теперішнє'. У пості «*Минуле як теперішнє*» автор, описуючи берлінську виставку «Гітлер і німці. Народна єдність і злочин», розмірковує над діалектичною залежністю теперішнього й минулого, потребі об'єктивного переосмислення минулого для розуміння теперішнього, щоб запобігти спробам історичного ревізіонізму: «*Оскільки привиди минулого мають здатність легко проникати в теперішнє, наповнюючи і деформуючи його своєю присутністю*». Компоненти цієї антонімічної пари не мають позитивної або негативної конотації.

Після прочитання тексту протиставні відношення нівелюються, оскільки лексичні опозитиви вжиті не стільки для протиставлення, скільки для виявлення спадковості історії, набуття досвіду: *«...ідеться в ній і про неприпустимість суспільного амнезії. Обірваність і нетривалість історичної пам'яті, спроби перегляду історичних фактів та початки історичного ревізйонізму, так чи інакше, потребують постійного повторювання давно всім відомих, здавалося б, речей, постійного нагадування про факти, можливо, не надто приємні, проте надзвичайно важливі».*

Для мовної гри Сергій Жадан зрідка використовує контекстуальні синоніми, значення в яких зближується в певному мовленнєвому контексті. Якщо в художньому мовленні загалом ці лексичні засоби «служать для увиразнення, створення образів тощо», то «в постмодерній літературі вони іронічно забарвлені» [Білозуб 2012: 131]. Цю рису якнайкраще ілюструє назва поста *«Майбутнє. Світле. Безалкогольне»*, де іронічність досягається завдяки індивідуальній асоціації автора, побудованій на ідіомі радянського часу 'світле майбутнє', яка за доби перебудови поєднувалася із забороною алкогольних напоїв. Попри намагання письменника значення слів у заголовку зблизити, у ньому прочитується неможливість такої тотожності. Тотальна іронічність допису розгортає авторську інтенцію назви:

«В будь-якому разі історико-цивілізаційний досвід показує, що жодні обмеження чи заборони насправді не можуть стати на заваді щирих народних прагнень, хіба що ускладнюючи й розгалужуючи шляхи реалізації цих самих прагнень в умовах тотального пресингу з боку прогресивної громадськості. Тим більше — слабо віряться в добрі наміри та щирі абстиненцію самих народних обранців. Адже коли ці молоді реформатори починають говорити про здоров'я нації, за їхніми очима можна здогадатись, хто саме в цьому випадку буде отримувати відкати». Тож контекстуальні синоніми формують ігрову реальність, яка містить внутрішню логічну суперечність, відтак механізм мовної гри полягає не стільки в порушенні законів мови, скільки законів розвитку суспільства, тобто логічних принципів.

Поєднання буденного й високого, пересічного й прекрасного як ознака постмодерного тексту в заголовку *«Стіни, вікна, паркани»* відразу не прочитується. На спільне значення слів, винесених у назву, вказує автор — 'тло, на якому розміщуються

роботи, самодостатні об'єкти, які трансформуються під руками художників, витворюючи цілком новий простір та видозмінюючи ландшафт'. На міських будівлях і парканах розмістили свої роботи учасники харківського фестивалю вуличного мистецтва

«StreetArtFest»: *«Тепер, вписані (дослівно) в контекст фестивалю, ці стіни, вікна та паркани несподівано набувають додаткової ваги, особливого звучання, відтіняючи свіжі фарби,*

зав'язуючись у якісь несподівані вишукані композиції та наповнюючись додатковим сенсом і кольорами». На відміну від

попередньої назви, аналізовані контекстуальні синоніми не усвідомлюються як такі поза контекстом, оскільки не апелюють

до історичних явищ, тобто читач після ознайомлення із заголовком не вгадує текст наперед. Однак після його прочитання він повертається до заголовка, щоб перевірити, чи збігається його розуміння з інтенцією автора, закодованій у назві.

На синтаксичному рівні продуктивним прийомом мовної гри виступає вживання парцельованих конструкцій. Під парцеляцією О. Іванчикова розуміє певний прийом експресивного синтаксису письмової літературної мови, сутність якого полягає в

розчленуванні синтаксично зв'язного тексту на інтонаційно відокремлені відрізки, що маркуються крапкою [Іванчикова 1968: 282]. Мовознавці переконані, що внаслідок парцеляції

інформація стискається за допомогою чіткого виокремлення певної мовної структури. На думку О. Станіслав, «парцелят ніби

повертає увагу реципієнта на логічно значущу деталь, при цьому граматична перерваність зв'язку виступає як синтаксичний засіб її акцентування» [Станіслав 2012].

Парцельовані конструкції в заголовках постів Сергія Жадана можна об'єднати в дві групи — підрядні конструкції («Коли все закінчиться», «Коли все змінюється», «Доки не почався сезон»)

й обставинні, виражені дієприслівниковим зворотом («Прокидаючись у чужих містах», «Лишаючи й повертаючись», «Чекаючи на повернення», «Намотуючи кола», «Слідкуючи за часом», «Торкаючись речей», «Вигадуючи велосипед»).

Парцельовані конструкції використовуються публіцистом для змістового виділення, увиразнення, динамізації, експресивізації висловлення. У дописі «Коли все закінчиться» парцельована конструкція постає структуротвірним елементом, навколо якого вибудовується текст. Пост так і починається:

«Коли все це закінчиться, багато речей будуть мати цілком інакший вигляд. На багато речей відкриваються очі. Хоча

дивитись захочеться далеко не на все. Але так чи інакше — коли все це закінчиться, себто коли перестануть стріляти, коли “завершиться війна” (що б ми під цим словом не розуміли), нам усім доведеться зіткнутися з тим, наскільки всезмінилось». У кожному наступному абзаці автор повторює висловлення, подаючи нову тему для розмірковування над тим, що зміниться після закінчення війни.

Як мовну гру з читачем, що сприяє діалогізації тексту, трактуємо назви у формі питальних і окличних речень: «Яка люстрація?», «Кому потрібна цензура?», «Що я можу для тебе зробити?», «Де твій люк?», «Сесія чи революція?», «З новим щастям!», «Куди ти будеш повертатись?», «Ну що ж ти, слабак?», «Кому ти потрібен?», «Молодість моя, Білорусія!», «За нашу победу!», «За нашу Родину!».

Продуктивним тлом для мовної гри є інтертекстуальний рівень, коли Сергій Жадан використовує в заголовках алюзії, котрі задають напрям розгортання постів. Алюзія як один із видів прецедентних текстів представляє авторську ідею в закодованій формі. Інтертекстеми мають високу щільність узагальнення, експресивно впливають на читача, активізують його мислення й увагу завдяки процесу декодування упізнаваних первинних варіантів.

Переважає більшість натяків постають у вигляді алюзивних цитат, тобто назви представлені двома і більше словами й, на відміну від цитат, уводяться без лапок, модифікують зміст висловлювання із семантичного боку. Зауважимо, що загалом спостерігаємо три заголовки, оформлені в лапках, — «Умывальников начальник», «Тільки ві Львові», «З нами партія і Бог», — перший із яких відносимо до алюзивних цитат.

Українські й зарубіжні мовознавці диференціюють алюзії за різними ознаками: за тематикою (О. Дронова, М. Тухарелі, О. Ярема), за структурою (С. Авраменко, О. Алешко-Ожевська, Д. Дюрішин, К. Коваленко), за семантичними особливостями (М. Воробйова, О. Дронова, В. Москвін). Для розуміння конотації натяку й авторської інтенції тексту читач класифікує алюзії за тематикою. У назвах постів Сергія Жадана констатуємо переважання літературних алюзій (котрі відсилають до літературних творів, епізодів, фраз, подій або персонажів цих творів) і арт-алюзій (які виконують роль натяку на музичні твори або об'єкти мистецького характеру). Серед останніх виділяємо музичні, кінематографічні, мультиплікаційні й образотворчі

алюзивні одиниці. Менше до заголовків постів блогер уводить елементи прецедентних текстів, що «співвідносяться з історичними фактами, реаліями, подіями або особами, якщо вони відіграли певну історичну роль і згадка їхнього імені у творі відсилає читача не до особистісних рис індивіда, а до історичної значущості його вчинків, яку викликають певну аналогію в читача» [Ярема 2014б: 113], тобто мова йде про історично-суспільні алюзії. Окремо виділяємо групу особових алюзивних посилянь, що апелюють до індивідів, котрі асоціюються з родом занять.

Літературні, історично-суспільні й мистецькі алюзії в назвах постів дозволяють охарактеризувати той світ культурного буття, що визначив обрії та критерії існування письменника як творчої особистості, зумовив становлення етичних та естетичних параметрів, за якими можна описати його соціально-духовне обличчя. Натяки на літературні твори, пісні, музичні групи, кінофільми, визначні особистості або історичні реалії відсилають до певних культурних шарів, прояснюють авторську рецепцію цих явищ.

З огляду на предмет дослідження нас цікавлять трансформативні, іронічні й символічні алюзії. Видозмінені натяки, апелюючи до прецедентного тексту, вибудовують «нові контекстуальні зв'язки, що призводить до зміни концептуальних значень, а також перерозподілу семантичного навантаження у сторону тексту-реципієнту» [Ярема 2014а: 245]. Тобто за допомогою трансформативної алюзії утворюються нові концепти в новому творі. Механізм таких змін полягає в невідповідності дійктивного вказівника на джерело, котрий закріплюється при первинному найменуванні, й концепту мовленнєвої ситуації, що реалізує алюзію. Розбіжність зумовлюється третім структурним елементом алюзії — референтом, що виступає «внутрішньою стороною» предмету думки й відтак співвідносить його з прецедентним текстом. Наприклад, заголовок поста «*Тіні забутих предків*» відсилає читача до твору М. Коцюбинського, проте не до трьох часових площин повісті, а лише до однієї — доби дохристиянських народних вірувань, котрі повертають людину до її первісного єднання з природою. Подаючи мозаїку святкування «православно-християнського загулу» (Великодня, що збігся з травневими святами), автор актуалізує нове концептуальне значення: «*А вже на цвинтарях, де на могилах можна вичитати стільки дивних українських імен та прізвищ,*

<...> всі ці міщани, ходять і відшукують своїх рідних та близьких, переповідаючи молодшим сімейні історії, і нагадуючи старшим якісь давно забуті деталі. Мені здається, це дуже важлива річ, оці їхні приїзди на цвинтар, їхнє намагання хоча би раз на рік демонструвати хай не повагу, але принаймні інтерес до того, які прізвища носили їхні родичі. Ясна річ, жодного культу предків, жодного закорінення в історію роду та відновлення генеалогічних дерев. Але все одно — щось людське й симпатичне, що завжди дивує у співвітчизниках: порозуміння між собою, пам'ять про мертвих, любов до живих». У цьому випадку мовна гра полягає в невідповідності фонових знань читача й горизонту їхніх очікувань з інтенцією тексту Сергія Жадана.

Натяк у заголовку поста «*Нервова посмішка бога*» відсилає читача до міста Одеси. На початку тексту автор сам указує на алюзивність назви: «*Вулицями розвішано банери: “Одеса — це не місто. Одеса — це посмішка бога”*. Чи Бога, не пам'ятаю». Тож цю алюзію можна класифікувати як таку, яка натякає на об'єкти мистецького характеру (соціальну рекламу). У свою чергу рекламний слоган відсилає до художнього фільму «*Посмішка Бога, або Суто одеська історія*». Поширена метафора свідчить, що у свідомості як одеситів зокрема, так і українців загалом за містом закріпилася конотація 'місто сміху'. Про первинне сприйняття конотації говорить сам Сергій Жадан: «*В Одесі справді багато посміхаються, багато й голосно говорять*». Як ів попередньому прикладі, в новій мовленнєвій ситуації трансформативна алюзія, вжита в заголовку, формує новий концепт: «*Але ось спілкуєшся з яким-небудь водієм, що знається на місцях дислокації підводного флоту, й розумієш, що більшість співвітчизників саме дивляться — споглядають, не втручаються, вичікують — чим усе завершиться, що з цього всього вийде. Дивляться на борсання країни, на її спроби вирватись, на її втомленість і відчай. Дивляться без особливого жалю, без надмірного співчуття. Хоча й без посмішки*». Тож у цій алюзивній одиниці відбулася як структурна (формальна), так і семантична зміна, оскільки трансформувалося значення алюзивного елемента.

Формальні й семантичні зміни лежать в основі також іронічної алюзії: вона вибудовується зіставленням двох різних за тональністю контекстів, що містять спільний фрейм, наслідуванням форми чи схожістю фабули, завдяки лексико-

семантичному алогізму [Копильна 2007; Ярема 2014a]. Натяк у заголовку «Із Донбасу з любов'ю» ілюструє перший прийом, коли у спільному фреймі ключове слово замінюється іншою лексичною одиницею, натомість незмінним залишається синтаксис фрейму. В аналізованому заголовку читач упізнає фрейм, пригадує первинний вислів (назва другого фільму про англійського суперагента Джеймса Бонда з однойменного твору Я. Флемінга «Із Росії з любов'ю»), усвідомлює контраст.

Сергій Жадан часто вдається до символічної алюзії — «Ананаси і рябчики», «Хліб і видовища», «Ленін і порожнеча», «Лісопвал імені Кернеса (Парк культура та відпочинку)», «Тільки ві Львові», «Тіло Христове», «Щастя» тощо. Серед алюзивних одиниць у його назвах переважають конденсаційні символи, котрі пробуджують у читачів певні емоційні стани. Наприклад, літературна алюзія «Ананаси і рябчики», відсилаючи до двовірша В. Маяковського, ще до прочитання поста повинна згенерувати в читачів негативне ставлення до багатства, прищеплене за часів радянської влади (описуючи прагнення «нової української аристократії» похизуватися своїми статками, блогер пише: «...чимось ця атмосфера широкі народні маси дратує, викликає обурення та засудження»). Проте гра проявляється не в антиципаційній функції натяку, а в тому, що автор поста, збурюючи конотативне значення знаку, заперечує його характерологічний компонент щодо описуваного явища: «Самі розкоші нажити теж можна, особливо в нашій країні, а ось атмосфери все одно немає, адже варто сісти в авто і від'їхати сто метрів від червоної доріжки, як все — жодних тобі розкошів, жодної аристократії, лише бюджетники в маршрутках і гопники біля кіосків із пивом. І можна лише поспівчувати цим чесним адептам нового аристократизму, яким не запахло викласти півштуки євро за можливість потрусити діамантами в теплому колі друзів та однокумців». Як бачимо, заперечення усталеної характеристики групи, яку начебто репрезентує конденсаційний символ, проявляється на лексичному рівні — через вживання слів із лексику нової української аристократії.

Подекуди мовна гра проявляється в заголовках постів з конденсованими символами-особами. Так, щоб у пості «Шкода Пушкіна» особова алюзія виконала роль підказки при інтерпретації макрорівня тексту, читач повинен мати фонові знання, зокрема про те, що в Харкові через російсько-українську

війну розфарбували пам'ятник О. Пушкіну як символ російської літератури.

Уведення в назви постів музичних алюзій не випадкове, сам Сергій Жадан визнає всеохоплюючий вплив музики і в його житті, і в житті його покоління: «Так чи інакше все зав'язується на музиці – і твої знайомства, і твої шкідливі звички, і те, як ти поводишся в ліжку, і те, за кого ти голосуєш на виборах, і чи голосуєш взагалі. Музичний формат насправді є форматом поведінковим...» [Жадан 2006: 175]. Відтак постійне відсилення публіциста в блогових дописах до творів панк- і рок-музики, які вже стали класикою, цілком закономірно.

Таку саму тенденцію літературознавці відзначають й у художніх творах письменника. Аналізуючи способи відсилення до музики в прозових текстах митця, І. Борисюк зазначає: «Музичні посилання в романах С. Жадана є однією з найістотніших характеристик його творчості. Вони поруч із іншими творять культурний шар Жаданової прози і дозволяють розпізнати ту систему координат, яка є підґрунтям чи не всіх його текстів – урбанізм, анархізм, протест, свобода, самотність. Найважливіші світоглядні концепти його творчості або проговорюються на рівні тексту, або залишаються натяком, упізнаваним за маркером музичної цитати» [Борисюк 2014]. Блогер використовує прецедентні тексти в назвах «Нас не надо жалеть», «Любов, комсомол і весна», «Знову буйно квітне», «Гремя огнем, сверкая блеском стали», «Дим над водою», «Moves Like Jagger», «Всі люди – гади», «Звуки му», «Всьо чотко», «Артеллицисты, Сталин дал приказ», «Welcome to the hotel California!», «К нам приехал, к нам приехал», «Міжвільними вільна, між рівними рівна», «Знову буйно квітне», «Команда молодості» тощо.

Перекладену назву пісні «Smoke on the Water» рок-групи «Deep Purple», яка винесена в заголовок «Дим над водою», трактуємо як мовну гру. Через відтворення прецедентного тексту знаками іншої графічної системи читач може не відразу розгадати цю апелювативну алюзивну одиницю. Навіть початок допису може не всім її прояснити: «Озеро має жвавий, але складний характер. Настрій його міняється, виглядає воно щоразу інакше. Вдень над ним стоїть білий туман, справжній дим, важко навіть розглядіти, що там діється – на тому березі. Натомість, доки розглядаєш вологу й морок, звідкись пробивається сонце, підсвічуючи зсередини важку туманну

завісу». Асоціативний зв'язок виникає в того реципієнта, який знає переклад пісні, написаної на основі реальних подій, що трапилися з групою поблизу Женевського озера. Через схожість семантичного навантаження трактуємо цей натяк як ситуативну алюзію, що потребує ширших фонових знань, примушує читача до більшої активності.

Мовна гра в назвах блогових дописів Сергія Жадана проявляється на гіпертекстуальному рівні, коли заголовки, у яких міститься літературний натяк, корелюються між собою. Пости «*Дженерейшен Пі*» та «*Блиск і злиденність покоління пепсі*» апелюють до одного літературного тексту — постмодерністського роману В. Пелевіна «*Generation «П»*». Роман В. Пелевіна став культовою подією 1999 р. і символом першого пострадянського покоління, яке Сергій Жадан характеризує так: «...покоління, народжене в застійні сонячні сімдесяті. Мені воно завжди подобалось — ним мало опікувались, мало займались його працевлаштуванням, воно не встигло повною мірою відчутти холодні нутроці совка, проте встигло прочитати книги, котрі в дитинстві необхідно прочитати всім».

Багатозначність назви прецедентного тексту про «пропаще покоління» обіграно в обох текстах: як «покоління пепсі» в «*Блиску і злиденності...*» («*Не дивно, що сьогодні саме вони займають щоразу більше ключових позицій у країні — пройшовши м'ясорубку дев'яностих, вони цілком заслужено вважають себе реалізованим самодостатнім поколінням. Навіть якщо при цьому давно не п'ють жодного пепсі*»), як покоління п...ца в «*Дженерейшен Пі*» («*Було воно, це покоління, по-доброму, сирітським, по-кіношному трагічним, по-дитячому невпевненим у собі. В нього були проблеми з бабками. Причому, проблеми були в дев'яностих, у більшості випадків вони нікуди не зникли й сьогодні. Покоління це завжди виглядало не надто сучасно — то замолодо, то забідно, тепер ось просто занудно*»). Тож уживання в заголовках постів алюзій, що відсилають до одного прецедентного тексту, дозволяє прочитувати ці дописи як один текст.

Крім того, назва «*Блиск і злиденність покоління пепсі*» відсилає читача й до назви твору «*Блиск і злиденність куртизанок*» Оноре де Бальзака, блиск і злиденність з якого стало фразеологізмом, що вживається або в значенні 'зліт і падіння', або 'велич і убогість'. У такій сполуці алюзивних посилань об'єдналися обидва значення назви прецедентного

тексту. На це вказує й сам Сергій Жадан: *«Адже лише в такий час і в такій країні можна було починати де-небудь на ринку, бомбити лохів, працювати наперсточником, відсидіти пару разів, потім легалізуватися, піти в політику, пробитися у владу, перебігати з партії до партії, мутити воду на виборах, із тим, щоби врешті стати, ну, ну я не знаю ким... Ну, скажімо, мером Харкова».*

Ще одним прикладом взаємозв'язку назв постів виступають заголовки *«Чекаючи на Ремарка»* та *«Втрачене покоління»*. На відміну від попереднього прикладу, кореляція заголовків не свідчить про взаємодоповнення змісту дописів. Якщо в першій назві алюзивне посилення апелює до читача на думку, що в ньому йтиметься про те, що українці потребують свого Ремарка, *«аби він написав для них «головну книгу» про російську-українську війну»*), то в другій – трансформативне, оскільки алюзія розкриває нові контекстуальні зв'язки, відповідно змінюється концептуальне значення. Публіцист використовує не пряме значення стійкого словосполучення *втрачене покоління* як узагальненої назви післявоєнного покоління, описаного Е. М. Ремарком у романі *«Три товариші»*, – покоління, що після Першої світової війни не змогло адаптуватися до мирного життя. Заперечувальна частка свідчить про трансформативну зміну алюзії: у пості йдеться про студентів, які, незважаючи на інертність і нерозуміння більшої частини співгромадян, виходять на харківський майдан у грудні 2013 р., проявляючи активність і не втрачаючи надії на майбутнє.

Отже, семантико-стилістичне явище мовної гри в заголовках постів Сергія Жадана на платформі «ТСН.ua» можна вважати однією з ознак ідіостилію публіциста. Він використовує прийоми мовної гри на фонетичному, словотвірному, графічному, лексичному, синтаксичному, інтертекстуальному й гіпертекстуальному рівнях. Найпродуктивнішим є лексичний рівень, відтак і прийоми цього рівня різноманітні – обігравання полісемії (зокрема двоплановість сприйняття лексичної одиниці як одиниці нормативного мовлення та її семантичного асоціювання), вживання лексичної опозиції, оксюморонів, конденсованих символів, контекстуальних синонімів, формування іншої конотації слова за допомогою антонімії. На інтертекстуальному рівні публіцист вдається переважно до літературних і мистецьких алюзій. Уживання мовної гри в назвах допомагає авторові інтенсифікувати виразність тексту,

прагматизує заголовки, актуалізує їхні конотативні компоненти, допомагає реалізувати авторську інтенцію.

Література

1. Білозуб А. І. Лексико-семантичні прийоми мовної гри в українському постмодерному тексті / А. І. Білозуб // Дослідження з лексикології і граматики української мови. – 2012. – Вип. 12. – С. 124–132.
2. Бобух Н. М. Антоніми в українській поетичній мові ХХ ст.: структурно-семантичний, функціонально-стилістичний і лексикографічний аспекти : автореф. дис. ... д-ра філол. наук: спец. 10.02.01 – Українська мова / Н. М. Бобух. – К., 2009. – 36 с.
3. Борисюк И. В. Музыка как культурный текст (на материале прозы Сергея Жадана) [Электронный ресурс] / И. В. Борисюк // Павермановские чтения. Литература. Музыка. Театр. – Режим доступа: <http://elar.urfu.ru/bitstream/10995/26966/1/paverman-02-2014-05.pdf>
4. Виноградова О. В. Функціонально-семантична категорія локативності в сучасній українській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.01 – Українська мова / О. В. Виноградова. – К., 2001. – 19 с.
5. Витгенштейн Л. Философские работы : ч. I. / Л. Витгенштейн. – М.: Гнозис, 1994. – 612 с.
6. Жадан С. Anarchy in the UKR / Сергій Жадан. – Х. : Фоліо, 2006. – 233 с.
7. Звуки Му // Википедия: свободная энциклопедия. – Режим доступа: https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%97%D0%B2%D1%83%D0%BA%D0%B8_%D0%9C%D1%83
8. Иванчикова Е. А. Парцелляция, ее коммуникативно-экспрессивные и синтаксические функции / Е. А. Иванчикова // Русский язык и советское общество. Морфология и синтаксис современного русского литературного языка. – М. : Наука, 1968. – С. 280–298.
9. Копильна О. М. Відтворення авторської алюзії в англо-українському перекладі : автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.16 – Перекладознавство / О. М. Копильна. – К., 2007. – 20 с.
10. Лотман Ю. М. Избранные статьи : в 3 т. / Ю. М. Лотман. – Таллинн : Олион, 1992. – Т. 1 : Культурная семиотика: текст – литература – культура. – 420 с.
11. Мацюк З. Українська мова професійного спілкування : навч. посібник / З. Мацюк, Н. Станкевич. – К. : Каравела, 2005. – 352 с.
12. Савельев С. В. Социокультурные особенности языковой игры в современных англоязычных печатных СМИ : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.04 – Германские языки / С. В. Савельев. – М., 2009. – Режим доступа: <http://cheloveknauka.com/sotsiokulturnye-osobennosti-yazykovoy-igry-v-sovremennyh-angloyazychnyh-pechatnyh-smi>

13. Словник української мови : у 11-ти т. / за ред. І. К. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1970–1980.

14. *Станіслав О.* Проблема парцеляції у сучасній лінгвістичній науці / *О. Станіслав* [електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://esnuir.eenu.edu.ua/bitstream/123456789/1194/1/%D0%9F%D0%B0%D1%80%D1%86%D0%B5%D0%BB%D1%8F%D1%86%D1%96%D1%8F%20%D1%83%20%D0%BB%D1%96%D0%BD%D0%B3%D0%B2%D1%96%D1%81%D1%82%D0%B8%D1%86%D1%96.doc>

15. *Юлдашева Л. П.* Семантико-стилістичне явище мовної гри в заголовках сучасних творів / *Л. П. Юлдашева* // Актуальні проблеми філології та перекладознавства. – 2016. – Вип. 10. – С. 253–256.

16. *Ярема О. Б.* Типологія змін змістового імплікативного значення алюзивних засобів / *О. Б. Ярема* // Науковий вісник Національного університету «Острозька академія» ; сер. «Філологічна». – 2014а. – Вип. 46. – С. 244–247.

17. *Ярема О. Б.* Типологія і функції алюзій / *О. Б. Ярема* // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету ; сер. «Філологія». – 2014б. – Вип. 12. – С. 111–113.

СПЕЦИФІКА АВТОРСЬКОГО РЕДАГУВАННЯ МОВНИХ ОДИНИЦЬ У ПУБЛІЦИСТИЧНИХ ТЕКСТАХ ОЛЕСЯ ГОНЧАРА

Метафора – складне, семантичне, соціально означене явище в публіцистиці О. Гончара, що в гранично лаконічній формі згорнутого тексту протоколює чіткі ланцюги історико-культурологічного, пізнавально-емпіричного та соціально-політичного представлення українського суспільства II пол. XX ст. Цей троп виступає генератором мислення публіциста, розкодування якого можливе за допомогою конотативно-асоціативних та художньо-образних психологічних каталізаторів свідомості реципієнта. Їх трансформації під пером публіциста-саморедактора допомагають реконструювати підвалини його метафоричної творчості, а інтерпретація ефективності креативних дій автора сприяє розкриттю прихованих значень «тексту над текстом», які в тоталітарну добу могли бути донесені до реципієнта здебільшого в метафоричній формі.

Об'єкт дослідження становить мовна творчість Олеса Гончара. Предметом роботи є метафора в публіцистичному доробку Олеса Гончара.

Прагматичні настанови адресанта при уживанні ним метафор з мейоративними або пейоративними характеристиками, концентрують увагу читача, продукують його мислення, виражають взаємозв'язок між раціональним і емоційним, суб'єктивним і об'єктивним. Властивості цієї мовної одиниці в публіцистичному тексті ще не достатньо досліджені. Вивчення її в аспекті авторського редагування розкриває не тільки мовну, а й політичну картину світу українського народу, що стає можливим за допомогою метаморфози світу предметів у світ значень у свідомості публіциста. У зв'язку з цим набирає актуальності дослідження дискурсу авторської правки публіцистичної

метафори, яка в журналістських текстах радянської доби і сьогоднішніх виступає конструктивною їх константою. Відмінність цих мовних одиниць, уживаних у різні часи, у тому, що під час ідеологічного пресингу автори в метафорі маскували внутрішні політичні течії твору, у незалежну ж добу існування України публіцисти частіше, навпаки, демаскують зміст метафори.

Метафорична парадигма як унікальний модус людської мозкової діяльності здавна перебувала у сфері наукової уваги філософів, психологів, мовознавців і літературознавців. Їх теоретичні досягнення дали можливість сформуванню методологічних основ вивчення цього тропу в теорії соціальної комунікації, де з виявом специфіки наукового предмета вони загалом локалізувалися в теорії видавничої справи навколо проблем специфіки редагування текстів художньої літератури й публіцистики, а в науці про журналістику спрямували вивчення питань образності журналістики, природи публіцистичного образу, діалектики об'єктивного й суб'єктивного та публіцистичної майстерності.

Потужний поштовх до глибокого розуміння природи метафори та її функцій з урахуванням інформаційних запитів доби дало перенесення її теорії до сфер когнітивної прагматики, текстотворення та герменевтики, що стимулювало наукові пошуки в галузі соціальної комунікації. Тож методологія розділу ґрунтується як на традиційному баченні метафори передусім як засобу творення публіцистичного образу [Єрмоленко 1999; Прилюк 1983; Здоровега 2004], так і на новітніх підходах до журналістського тексту, що виявляються в специфічному розумінні цього тропу у сфері політичної комунікації [Дацишин 2004; Чадюк 2005]; когнітивно-прагматичних аспектах його вивчення [Тимошенко 2001; М'яснянкіна 2003; Філатенко 2003], усвідомленні соціо-, психолінгвістичних засадінтерпретації [ТМ 1990; СЗД 1996] та близькості до метафори в науковій публіцистиці [Непийвода 1997; Дядюра 2001].

Досвід текстотворення О. Гончара-публіциста та його самоспостереження над цим творчим процесом удосконалюють поетикальну структуру й цілісність публіцистичного тексту. Вивчення авторського редагування метафоричних висловів проявило цікаву грань особистості митця, властиву європейським найвизначнішим письменникам: схильність до публіцистичного

мислення та його наукового упорядкування не зменшили дар белетриста.

Огляд літератури, присвяченої творчості О. Гончара, засвідчив, що його публіцистика та школа майстерного метафоричного відтворення дійсності в ній досі залишаються на маргінесах наукових інтересів. Серед фактів, якими В. Галич аргументує цю наукову ситуацію, слід звернути на такі: значне переважання авторитету митця як автора художніх творів та спроби новітніх переоцінювачів класики з посилено негативною конотацією «зробити з Олеся Гончара апологета радянської моделі суспільства» [Галич 2004: 5]. Навіть у матеріалах Всеукраїнських конференцій, приурочених 85-річчю та 90-річчю від дня народження Олеся Гончара [ТХТ 2004; ФОГ 2008], не виявлено жодної окремої розвідки, присвяченої вивченню метафорики публіцистичних творів письменника. А якими б доречними були ці студії, наприклад, у виступах відомих лінгвістів Н. Сологуб («Мовний світ Олеся Гончара»), С. Єрмоленко («Явив себе і свій час у мові») [ВГЧ 2004], що сприяло би багатограннішому представленню О. Гончара-мовця із залученням контексту його публіцистичного надбання. Але все ж зазначеними матеріалами, опублікованими в ювілейних збірниках, та деякими іншими, зокрема, статтями К. Дуба «Автобіографічний синерген Олеся Гончара» [Дуб 2004] та Л. Степовички «Роздвоєність письменницької свідомості як феномен тоталітарної доби» [Степовичка 2004] ми скористаємося в розкритті дискурсу авторського редагування метафори з увиразненням психо- та соціолінгвістичного аспекту її вивчення.

Ураховуючи все вище сказане, слід наголосити, що саме складний іманентний зміст персоніфікованої свідомістю автора публіцистичної / політичної метафори, розкриття якого не вкладається в межі невеликої розвідки, вимагає залучення різних моделей наукового пізнання, передусім соціологічної, психологічної, літературознавчої, лінгвістичної, частково оправдує неувагу до цього тропа у творчості О. Гончара-публіциста.

Метафора в літературно-художніх творах О. Гончара досліджена досить ґрунтовно, і можна знайти чимало висловлювань літературознавців, критиків про цей засіб як носій згущеного змісту твору, вияв образних та філософських оцінок зображеної дійсності, невтомних пошуків автора досконалої

форми («Він весь належить мові, її красі і непоступливості, її ранковій чистоті і джерельній дзвінкості, — зазначав І. Драч» [СОГ 1988: 146]).

Та й у самого О. Гончара можна знайти безліч думок, зафіксованих у його публіцистичних та мемуарних творах, про природу та естетичний потенціал метафори. Для нього це не «зовнішня оздоба», «не штучне накопичення ускладнених» засобів» (О. Гончар), а невтомний пошук «великих задумів, глибоких філософських проблем людського буття водночас з добром такої художньої форми, яка б у кожному окремому випадку найповніше відповідала змістові того чи іншого твору» [Гончар 1980: 236].

Метафори, узяті з публіцистичних текстів О. Гончара, учені, публіцисти, як правило, використовують для посилення аргументованості власної думки. Гадаємо, що на часі створення словника метафоричних висловів О. Гончара-публіциста, подібного до збірників афоризмів «Бережіть собори душ своїх» та «Україно — моя пектораль», укладених на основі афоризмів письменника, для яких властива відточеність метафоричної форми, дібраних з його літературно-художніх творів іщоденників. Він би став мудрим радником для працівників ЗМІ, адже в цій сфері масового спілкування нерідко зустрічаються зужиті вислови, штампи. Легко знайти в публіцистичних текстах метафори, подати їх науковий опис, проте набагато складніше віднайти матеріал, пов'язаний з правкою письменником цих тропів, поінтерпретувати доцільність його творчих актів. Дослідження метафори крізь призму саморедагування автора актуалізує горизонтальні й вертикальні вектори вивчення редакторської майстерності, публіцистичної творчості, локалізує проблеми суб'єктивного і об'єктивного, реального змісту й домислу, факту й образу, автора і читача, а отже, згущує інформацію про її функції, значення та особливості сприйняття.

Із метафоричної мозаїки висловів О. Гончара-публіциста можна створити цілісний та багатовекторний у сприйнятті текст, який би розповів про автора, його твори та мовну майстерність: «Пристрасна публіцистика Олеся Гончара — це “нервові волокна нації”, вияв “народжених з болю” думок “про велике” справжнього українського Інтелігента суперечливого й складного XX сторіччя. З її сторінок промовляє пророча “звізда Полин” і б'ють “дзвони Чорнобиля”, болем відзиваються спогади митця

про “той, тридцять третій...” і “останній постріл” Другої світової війни. У цьому багатогранному, наповненому соціальними смислами й символами публіцистичному просторі автономно співіснують “українські степи” й “синьоока сестра України” – Білорусь, “пульсуюче серце солов’я” й “степове хлоп’я, що дає урок дорослим” та “запашисте євшан-зілля рідного слова”. У ньому присутні “висоти справедливості”, “енергія таланту” й “безнастанна праця душі” самого автора та героїв його публіцистичних творів – “безсмертного полтавця” (Івана Котляревського), “першого симфоніста української прози” (Панаса Мирного), “широкого серцем” Максима Рильського, “столітнього Панча”, “яблуновоцвітного генія України” (Павла Тичини), “витязя молодого української поезії” (Василя Симоненка), “живописця правди” (Григора Тютюнника)... А ще ми там знайдемо влучну “репліку по поводу “огурцей” і гострі інвективи на адресу командно-адміністративної системи колишнього СРСР та новоявлених “демократів” – “брежнєвсько- сусловську камарилью” і “бюрократичне верхоглядство”, “суспільний казан сусловської саламахи” і “невтомних зливачів націй”. Публіцистичне слово Гончара адресоване “уважномучитачеві – на роздум”, покликане “поглиблювати... почуття синівські” мільйонної читацької аудиторії» [Галич 2004: 4–5].

Ми помітили, що серед перерахованих В. Галич публіцистичних метафор проілюстровані два типи: а) метафора-заголовок як викінчений варіант його реконструкції, що викликає креативні зміни в наступному тексті, особливо в таких складниках його композицій, як початок та кінцівка; б) метафора, що народилися як осяяння, інтуїтивний поштовх думки автора, підготовленої багаторічною літературною працею (у таких випадках О. Гончар здебільшого вдається до редагування лексичного поля метафори, щоб зробити її яскравим виразником концептуального змісту твору).

Метафоричний заголовок – особлива турбота автора на шляху пошуку досконалої форми. Розглядаючи машинописний варіант нарису «Сурмач» (1971) із значною правкою письменника, ми помітили, що перший варіант заголовка «Вогнистий син України» виправлений на одночленний хрематонім-метафору «Сурмач». Психологічну мотивованість цих дій доводить той факт, що публіцистичний твір був написаний невдовзі після смерті А. Малишка, з яким О. Гончара довгі роки єднала дружба, і письменнику під впливом згадок не

вдавалось відразу віднайти лаконічну й експресивну форму, яка б відтворювала дискурс неоднозначних стосунків поета і суспільства, поета і мистецтва слова. Цим пояснюється й те, що нарис дуже близький до мемуарних жанрів спогаду та некрологу, де не повинно бути місця шаблонам соцреалістичного мислення. Очевидно, автор, повернувшись до повторного визначення тематичної цілісності твору, зіставив його реальний зміст, стисло представлений у заголовку, із задумом і дійшов висновку, що перша назва, яка демонструє публіцистичну риторику, що більше б підійшла до промови й статті, не сумісна з ліричною тональністю наступного тексту.

Виправлення заголовка потягнуло за собою редагування майже кожної фрази, щоб привести форму твору у відповідність зі зміною концепту представлення героя нарису. Крім того, автор відчув, що тема «вогнистий син України», заявлена в заголовку, сповнена громадянського пафосу, тож вимагала багатоаспектного аналізу творчості поета та його суспільної поведінки, яка, до речі, у ставленні до влади відзначалася «безкомпромісним відстоюванням речей важливих і принципових» [Гончар 1980: 166]. На погляд автора (це він уточнює у вставці до тексту), його твір — то лише ескізи до багатогранного портрета героя, й конотативно-асоціативний зміст нового заголовка ідеально підходив для реалізації змін у задумі, а саме: створити образ поета-громадянина у всеохопності людських якостей, людини, щобула одним із тих, хто очолив літературний процес у повоєнний період.

Відтворимо початок твору із внесеними автором змінами до тексту: *«Писати спогади про Малишка? Спогади про того, хто це вчора був суцільним неспокоєм, поривом, [→ живим] клубком вогню і нервів? Про того, чий голос [← неповторної дзвінкості] молодецький, сурмацький ще й досі для всіх нас дзвенить?» [Буйнувало ↔ Було] в ньому стільки нестримної життєвої енергії, що, здавалось, ніколи не буде їй вичерпу. Та все ж... спогади. [→ Не портрет — лиш кілька ескізних штрихів до нього]; «Вперше там бачу його, вперше слухаю малишківський, [задушевного тембру ↔ неповторної дзвінкості] голос» (О. Гончар).*

Як бачимо, автором ретельно опрацьовуються не лише жанрові орієнтири тексту, а й когнітивний механізм асоціативно-звукового сприйняття метафоричного образу «сурмач», означеного словом, винесеним до заголовка.

Конотативно-образний зміст метафори-заголовка «Сурмач» уточнюється й у наступних правках, здебільшого вставках — слів, словосполучень, цілої четвертої сторінки — та дописуванні двох абзаців закінчення, де рефреном-повтором звучить запозичена з військової сфери лексема *сурмач* ('той, хто зміцнює бойовий дух і надихає на перемогу'). Особливо сильним вважаємо інтертекстуальне вкраплення до прикінцевого нововведеного фрагменту, що починається рядками «Згадаєм поета, коли скресає Дніпро, і небо стає барвінковим...», поетичних слів А. Малишка «Друзі йдуть полками, і я серед них — сурмач!», що у внутрішній формі аналізованого тропа актуалізують соціальні конотації, пов'язані з відтворенням публіцистом суспільної місії митця, переводять метафору *сурмач* із розряду культурологічних до політичних. Тут варто згадати роздуми дослідниці Х. Дацишин про семантичну природу політичної метафори радянської доби: «Лексика періоду тоталітаризму подавала здебільшого мілітаристське <...> бачення суспільства і людини в ньому, метафоричне наповнення політичних концептів відбувалося за лініями “політична діяльність — війна”, “суспільство — поле бою”» [Дацишин 2004: 8]. Миротворцю О. Гончару, щосповідував ідеї миру, не властиве мілітаристське мислення. Спроби окремих літературознавців українську прозу антивоєнної тематики, а серед них і О. Гончара, назвати мілітаристською вважаємо абсурдними [Захарчук 2007]. Політизацію метафори *сурмач* слід розуміти глибше не лише у зв'язку з військовою лексикою, а на рівні архетипних образів боротьби за свободу, притаманних українській ментальності.

У сприйманні сучасним реципієнтом звернення О. Гончара «Згадаєм поета...» пейзажні деталі «скресає Дніпро, і небо стає барвінковим» наповнюються соціальним смислом оновлюючих суспільно-політичних змін в Україні.

Поряд із палімпсестним типом правки, проілюстрованої вище, письменник у підготовці твору до друку в різних збірниках публіцистики продовжував здійснювати авторське редагування, яке контекстуально пов'язане із трансформацією внутрішньої форми метафори *сурмач*, створивши 5 варіантів тексту нарису.

Публіцистична спадщина О. Гончара повниться величезною кількістю тропів, які орієнтовані на досягнення автором і читачем (слухачем) певного консенсусу в розумінні прочитаного (почутого). Відзначимо, що твори, які були взяті нами за основу вивчення динаміки тропеїчної системи О. Гончара, були написані

як за часів СРСР, так і в перші роки формування незалежної України: великий відрізок часу (60–90-і рр. XX ст.), у просторі якого відбулася публіцистична творчість письменника, зміна політичної системи та ідеологічних орієнтирів дають можливість простежити еволюцію метафоричного мислення публіциста. Цьому сприяє й хронологічний принцип подачі редакційного автором матеріалу в додатках. Наголошуємо: до уваги беруться лише ті образні вислови, що, по-перше, піддавалися семантичним трансформаціям, по-друге, які нам вдалося розшукати в архівному матеріалі та шляхом зіставлення опублікованих варіантів публіцистичних творів. Термін

«метафора» ми використовуємо в широкому його розумінні як власне метафора та її модифікації — метонімія, синекдоха, алегорія, перифраза.

Дві сфери діяльності О. Гончара — літературна і громадсько-політична — чітко відтворилися в тематичному змісті публіцистичних метафор. Це дає нам підстави розділити їх на дві групи: а) культурологічні метафори, що пов'язані з висвітленням літературного процесу й місця в ньому письменника, філософським осмисленням ролі митця в суспільстві, а також розкриттям проблем примноження й збереження пам'яток культури; б) суспільно-політичні метафори, які у теорії масової комунікації частіше іменуються «політичними метафорами» [Філатенко 2003; Дацишин 2004; Чадюк 2005], що представляють «метафоричну модель суспільства» [Дацишин 2004: 8].

В обох групах виокремлюються два різновиди метафори: завуальована (прихована) та відкрита (зображальна).

У групі культурологічних метафор виділяються тропи з концептуальним змістом *‘можливості художнього слова’*. Передусім скажемо про ті образні засоби, які наголошують на націстверджувальній, державотворчій функції української літератури. Досить строкатий за семантичними реконструкціями цей сегмент метафор мотивується прагненням автора відтворити шлях сходження українців до волі, адже, як стверджує дослідниця поетики наукової публіцистики Н. Зелінська, «саме ця прив'язаність, приуроченість національного життя до книги — до Слова, нехай пригніченого, пригнобленого, знеціненого — себто приголомшенного — є однією з найяскравіших ознак українського менталітету. Доки звук рідного слова здатний тішити або зворушити і найзденаціоналізованіших, — справа

українства не безнадійна» [Зелінська 2003: 7]. Наприклад: «Для нас, скажімо, [щоденним ↔ природним] є те, що книга (зрозуміла річ, книга повноцінна), створена мовою навіть зовсім нечисленного народу, стає набутком читачів кожної республіки, **набуває під ясным небокраєм нашого братерства найширшого резонансу**» («Торжество братерства», 1972); «**[Не давати куняти музам! ↔ Стати правдивим виразником душі і почувань своїхсучасників]**. Створити гідні нашого часу, нашої доби художні шедеври може тільки література [→ вільна від хуторяничини й національної обмеженості], **літ[ерату]ра творчо неспокійна, шукаюча, бентежна й бентежлива, література, що, поважаючи традиції, водночас сміливо й безнастанно шукає нових художніх засобів, торує нові шляхи**» (Виступ на пленумі СПУ у Львові, 1960); «Привітаємо їх (письменників Прикарпаття — О. К.) і **побажаємо їм рости,квітувати, продовжувати велику літературну традицію класиків**» [Гончар 1979: 461].

Варто зазначити, що якою б складною не була доба, «на яку впав знак тоталітарної схизми, за всіх неминучих для втиснутих у неї часом і обставинами життя втрат Слово Гончара жилось, усотувало, вбирало і випромінювало ті ідеї, духовні шукання і ті естетичні орієнтири, які не підвладні скороминущим політичним чи ідеологічним вимірам, а тим більше — моральній девальвації» [Високоліття 1993: 48].

Цю тезу розкриває друга підгрупа культурологічної метафори, яку становлять тропи з концептуальним значенням 'мова літераторів', що в контексті творчості О. Гончараозвучують мовний мотив — ствердження української мови як знака культури й невмирущості українського народу: «**Мабуть, тільки значна, небуденна особистість** (поет В. Сосюра — О. К.) може дозволити собі [→ розкіш] розмовляти з людьми своїм **природним голосом** — [→ голосом] **правди, пристрасті, чистої, не підробної любові**» («Голосомніжності і правди», 1966). Виділені нами тропи безпосередньо не піддаються трансформаціям, однак вставки, які відбулися в тексті, підпорядковані семантичній матеріалізації їх метафоричних можливостей. Прагматичний ефект цих метафор спрямований до річища індивідуальних якостей людського характеру. Добором влучного вислову О. Гончар змальовує правдивість, пристрастність гласного слова поета В. Сосюри.

Культурологічні метафори О. Гончара у внутрішній структурі набувають соціальних сем: літературні факти стають соціально-політичними вимірами доби. Це схиляє до думки: в естетичному світі публіциста літературні (культурологічні) метафори в більшості випадків зливаються із суспільно-політичними, що увиразнює одну з провідних рис публіцистичного мислення письменника — розгляд літературно-естетичних явищ у суспільно-історичному вимірі, а суспільно-політичних — у контексті культури, духовності народу. Вербальні, семантичні та світоглядні зсуви на рівні внутрішньої авторської інтенції пояснюються соціальними, позатекстовими факторами письменницької екзистенції часів радянської влади.

У метафоричну інтерпретацію літературних фактів минулого О. Гончар досить часто вкладав політичні підтексти, що у свідомості реципієнта вибудовують мости до національних проблем сьогодення. У цьому один із секретів правдивості його слова, який помічали й інші письменники, що разом з О. Гончаром торували своєю творчістю, зверненою до народу, шлях до незалежності. Так, Д. Павличко зазначав: «Олесь Гончар — письменник чесний, який ніколи не годив кон'юнктурі. *Півправа йому не нависла як адвокат брехні* (виділення наше. — О.К.). Правда — чи не перший закон його творчості. Йдеться, звичайно, не про зовнішню правдоподібність чи якусь іншу часткову правду, що знаджує спекулянта в літературі. Гончарове правдолюбство саме й виявляється в тому, що потік його образного мислення незалежний від правд мацюпусінських і тимчасових. Він, як справжній гірський потік, не збирається повертати назад, якщо хтось кине каменяку чи цілу скелю в його чисте русло» [СОГ 1988: 150].

Розглянемо цю особливість творчості О. Гончара на прикладі обраних ним у процесі текстотворення метафор із концептом 'вплив влади': «[Це можна зробити ↔ **Згубити людську особистість** можна і в інший спосіб — **розщепивши душу**], зруйнувавши його [→ в ній] моральність, позбавивши [→ людину] почуття достоїнства [→ гідності], честі, впевненості в собі, позбавивши його [→ а разом і] відчуття майбутнього» («Торжество братерства», 1972); «**Поет- [бунтівник ↔ бунтар]**, **співець [волі ↔ свободи]**, що повстав разом з кращими синами Росії проти самодержавно-кріпосницького рабства, титан духу, який прийняв стільки мук в ім'я майбуття, Шевченко воістину вистраждав це

визнання нащадків...» («Рахмат», 1972); «Була наша земля колись живцем покраяна, поділена, але неподільним завжди був [→ оцей] дух народу, [→ його **серце, що не може ділитись**], його воля до єднання» (Доповідь у Львові з нагоди відкриття пам'ятника Івану Франку, 1966).

Авторські еволюції розглянутих тропів розкривають глибинність мислення та персональну мовну свідомість О. Гончара. Трансформації метафор відбуваються паралельно із семантичними варіаціями чорнових варіантів, що є неодмінною складовою текстотворення. Отже, реконструкції первинних варіантів метафор призводять до народження оригінальних художніх засобів, які формують образну картину світосприйняття публіциста, відображають динаміку думки й розкривають соціальну оцінку зображених подій, що посилює публіцистичну природу тексту.

Когнітивний зміст культурологічних метафор демонструє складові її дискурсу, враховуючи не тільки світобачення письменника та еволюцію його поглядів на навколишню реальність, а й вплив на тропеїчне творення зовнішніх чинників та різне прагматичне сприйняття їх реципієнтами.

Багато чого із зазначеного вище проявляється й у семантичній структурі суспільно-політичних метафор.

Одним з найпоширеніших лексичних типів доби СРСР є метафори із сигніфікатами-номінаціями, узятими зі сфери психологічних трансформацій людської свідомості. Розглянемо приклади з привітання О. Гончара газеті «Правда України» з нагоди її 50-річного ювілею: «**Быть голосом совести, голосом справедливости, смелости, открытым, честным** — не в этом ли призвание современной газеты» («Мыслить по-новому», 1989) → «**Быть голосом справедливости, совести, нести людям слово честное, неусеченное, безусловно правдивое** — не в этом ли [→ видится нам главное] призвание газеты» («Мыслить по-новому», 1989); «**Перестройка психологии, освобождение заблуждающихся людей от устаревших понятий, ложных представлений требуют усилий, работы ума, воли, труда, подлинно творческого, активного, в котором только и раскрывается все лучшее, что есть в человеке**» («Мыслить по-новому», 1989) → «**Труд перестройки требует постоянного мужества в борьбе со злом, менять стереотипы мышления, ложные представления, освободить человека от**

устаревших понятий, волюнтаристских замашек, высвободить психологию от пут догматизма...»
(«Мыслить по-новому», 1989).

Як ми можемо побачити, О. Гончар вдався до трансформацій двох метафоричних словосполучень із концептуальними словами *голос, виразник, рупор, перестройка* (*‘характер оновлюючих суспільних змін’*) та їх лексичного поля для того, щоб передати дух перебудови в колишньому Радянському Союзі, на яку народи багатонаціональної держави покладали великі надії. Синтаксичні реконструкції в тексті привітання газети (уведення ще одного присудка, розбивка першого речення на два, безсполучниковість) спрямовані на увиразнення метафоричних сполучень, що нанижуються, які змальовують суспільні функції газети, указують на її високу місію. Серед трансформаційних змін нашу увагу привертає вставлене метафоричне сполучення з головним компонентом — лексемою *слово — слово... неусеченное*, із значенням *‘журналістська творчість без втручань цензури’*. Ще з більшою силою покликана формувати демократичні погляди читачів вставлена в наступному фрагменті розгорнута метафора *высвободить психологию от пут догматизма*, покликана демаскувати панування авторитаризму. Загалом, публіцист уміло використав психологічну метафору в описі нового мислення, породженого політичними реаліями 1988 р. Залучення оцінної метафори цього типу не випадкове, оскільки вона «по-перше, є основною категорією лінгвопрагматики, а по-друге, має першочергове значення в політичній орієнтації адресата. Аксиологічна маркованість метафори характеризується імпліцитністю, тому необхідна адресанту оцінка виводиться адресатом “самостійно”, а по суті, навіюється реципієнтові в режимі зниженого контролю з його боку, що посилює її дієвість» [Філатенко 2003: 12].

Як бачимо, модифікація метафоричної структури публіцистичного твору *мыслить по-новому* підпорядкована концентрації та узгодженню в потужному семантичному полі цих художніх засобів найвіддаленіших навіть найнесумісніших асоціацій, заснованих на переосмисленні денотативних значень слів (*голос* — фізична властивість людини, совість, честь — категорії моралі; подібне відзначається й у семантичних відношеннях лексем *психологія, пута, догматизм*). У такому вияві розгорнута метафора постає єдиним нерозчленованим тропом, що породжує соціально означений сюжет.

Звернемося ще до прикладів: «*Нелегко читати ці гіркі тужливі записи з народних уст. Нелегко ще й тому, що йдеться про наші рідні полтавські краї, що знайомі, до щему близькі села й хутори, звідки в нашу семирічку приходили до школи твої друзі й товариші, з якими разом було [→ **пережито безмірне горе народного лиха**], на власні очібачено було те, [→ **від чого й сьогодні терпне душа**]*» («Той тридцять третій»); «[→ **Вічно волатимуть до світу українські села**], безневинно вигублені діти й матері» («Безсмертя зернини»).

Наведені два фрагменти зі вставленими до тексту в процесі саморедагування автора метафорами *безмірне горе народного лиха* ('голомор'), *вічно волатимуть до світу українські села* ('нагадування про безневинно вигублений український народ') представляють образну інтерпретацію О. Гончаром теми голодомору 1933 р. у передмовах «Той тридцять третій» та «Безсмертя зернини». Уведені до спогадів автора в першому з названих творів та до фрагменту з підтекстом авторських спогадів — у другому ці тропи маніфестують причетність письменника до долі народу, указують на девальвацію сталінізмом найціннішого — людського життя, описують тернистий шлях українців до незалежності.

Метафоричний світ письменника поч. 90-х рр. ХХ ст. — це філософська інтроспекція майбутнього українського суспільства, він суттєво різниться з метафорикою попереднього періоду, коли думка публіциста часто була звернена до минулого, щоб ствердити ідеї історичної пам'яті, спадкоємності, духовного спадку — засад моральності суспільства, що хоче вирватися з пут національного гніту й зберегти свою ідентичність.

Прагнучи з'ясувати причини кризової ситуації, письменник як гуманіст особливі надії покладає на літературу, мистецтво. Сподівання О. Гончара на краще життя українського суспільства з проголошенням незалежності не сповнюються. Його особливо турбує моральна розбещеність соціуму як наслідок руйнування засад духовності в тоталітарну добу.

Тропи, які відносяться до цього часу, письменник творить переважно за допомогою сигніфікатив-номінацій, запозичених із різних сфер — релігії, мистецтва, мови, літератури. Концептуальні метафори цього періоду спрямовані на осмислення публіцистом тенденцій розвитку людства й українського суспільства, зокрема проблеми вибору шляхів

економічного розвитку, моральних засад культури, руйнівної ролі нігілізму, негативізму інформації: *«Нелегкі часи переживає Україна, жорстокі часи. Оті імперські Гулаги, крізь які пройшли мільйони й мільйони людей, послідовне [→ руйнування народної моралі, національних культурі традицій, оті суловські настанови] на неминуче злиття нації і [→ знедуховлення людини] — вся ця тодішня реальність не могла минутись безслідно для суспільства, вона ще й сьогодні дається взнаки»* («Нотатки із сьогодення», 1994);

«Щось відкинуто, переглянуто, але [→ духовний вакуум], якщо такий подекуди виникає, він мусить чимось заповнюватись. Так чи не звідси [→ дефіцит людяного в людині, злива вульгаризми й хамства], оця, як хтось висловився, “брутальзація життя”!» («Нотатки із сьогодення», 1994).

Усі виділені метафори, що піддавалися трансформаціям, уступають у підтекстові синонімічні зв'язки, модифікуючись внутрішньо, зберігають спільну семантичну оболонку із ключовою семою моральності, і це не випадково, оскільки для корінних українців вартість становлять незмінні цінності: *Батьківщина, національна мова й національна свідомість, боротьба за свободу й тернистий шлях до незалежності.*

Підсилювальним ефектом при створенні могутнього сугестивного та експресивного метафоричного потенціалу в аналізованих текстах володіють різні тропи, які використовує О. Гончар: епітети з негативною конотацією *сили брутальні, цинічні, розтліваючи* («Будьмо гідними святинь», 1993), *імперські Гулаги, блатняцький цинічний смердючий жаргон, суспільні блатняцькі брутальності, духовний вакуум, моральна розбеценість* («Нотатки із сьогодення», 1994); метонімія *суловські настанови* («Нотатки із сьогодення», 1994). Ця метафорична парадигма підібрана автором не випадково, оскільки «використання подібних М-моделей у публіцистичному дискурсі має за мету пробудження в людях бажання до змін; формування у свідомості суспільства конкретних уявлень, а саме: уявлень про політику як про сферу діяльності, у якій відбувається мало подій для блага народу, де політиків цікавить лише власна кар'єра та власні інтереси. Отже, метафора становить собою ефективну зброю маніпулювання національною свідомістю» [Плаксина 2008: 57].

Наведені приклади доводять те, що у світі ЗМІ метафорика посідає чільне місце, оскільки вона є похідною суспільно-політичного життя й за її допомогою формується політичний дискурс — «комунікативне явище, яке вбирає в себе вербальний текст, ситуаційний, соціокультурний і прагматичний контекст, а також мовні засоби, які слугують меті й завданню дискурсу, а саме, боротьбі за владу шляхом формування суспільної думки» [Ширшова 2008: 84].

Автобіографічним синергеном, переконливим психологічним фактором особистісної публіцистики, якою є письменниця, мотивується постійне звернення О. Гончаром до теми війни та миру. Змінився напрям ідеологічних конотацій ключової лексики *війна* в метафорах цього типу: від уславлення героїзму радянського народу в роки Другої світової війни до захисту світлої пам'яті загиблих, заперечення обвинувачень українців у колаборантстві. Саме цим такий пласт публіцистики О. Гончара є актуальним у нашу добу, коли людство призабуло, що таке фашизм. Метафорична інтерпретація минулого — це ствердження причетності автора до сучасного й патріотичних його уболівань за майбутнє: «**[Надкати ↔ Оберкати], надпотвори, звірствами позначили вони свій шлях усюди, ця ж земля [вбачалася ↔ була] ними [й за ↔ обрана як] своєрідне “експериментальне поле”, котре дасть їм досвід геноциду**» («Голоси вогненних сіл», 1975); «**Неможливо бути байдужим до землі, [→ яку ти визволяв і на якій гинули] [звільняючи яку падали поряд з тобою ↔ гинули поруч тебе] під фашистською кулею найкращі твої друзі; [не вистигнеш душею ↔ не охолоне твоя душа] до землі, по якій ішли, зазираючи смерті [← прямо] у вічі, радянські парламентарі, перейняті бажанням врятувати Будапешт від загибелі й зруйнування**» (йдеться про воїна-українця, капітана Остапенка — О.К.) («Угорським читачам», 1975).

Серед групи метафор із семою 'війна' окремо можна виділити метафори з лексичним значенням 'перемога' — завойована, вистраждана як *душею народжений реквієм нашого народу*. Мотивувати доцільність цієї лексики в концептуальній публіцистиці О. Гончара можна роздумами П. Кононенка: «Олесь Гончар прийшов у літературу з атмосфери, насиченої передчуттям двобою антагоністичних світів, а далі й з полів війни. Він ніколи не ігнорував досвіду воїна-мінометника, однак у сфері мистецтва почував себе воїном фронту ідеологічно-

духовного, конкретніше, *не так баталістом, як спадкоємцем великої гуманістичної традиції*. Тому так само закономірно, що він з перших кроків <...> творчості *стає на ґрунт традиції: зображувати не війну, а людину, народ у війні з війною, призвідницею й втіленням якої постає фашизм*» (виділення наші — О.К.) [СОГ 1988: 411]. Впливогенність метафори з концептуальним словом *війна* у творчості О. Гончара виявляється в її дії на когнітивну систему свідомості читача задля реалістичної оцінки з позицій гуманізму незабутніх подій 1941–1945 рр. та збереження їх у пам'яті масової аудиторії.

Концепти *природа, духовність, нація, Україна* формували семантичне навантаження української публіцистики від її зародження. «Вони не раз ставали провідними пресовими кодами, розвивалися в аспектах різноманітних риторичних інтерпретацій, наповнювалися авторськими сентенціями, за ними стоять цілі комплекси переконань, що акумулюють етнодуховні цінності, складають концептуально-визначальну модель особистості та суспільства, співвідносяться з історичним досвідом народу» [Василик 2007: 250]. Цікавими є метафори із сигніфікатами, запозиченими зі сфер *природа* й *літературне життя*, у багатьох випадках, автор реалізовував свій творчий задум, поєднуючи в одному вислові ці два концепти. На думку Н. Арутюнової, метафора не знає семантичних меж. Виконуючи в реченні функцію, яка характеризує, метафора може отримати будь-яке означуване значення, починаючи з образного (доки вона зберігає живу семантичну двоплановість) і закінчуючи значенням широкій сфери сполучування [ТМ 1990: 24].

У метафоричному світі О. Гончара ми знайдемо одно- і багаточленні метафоричні структури, які, об'єднуючись між собою, створюють нерозв'язні синтаксичні конструкції, що діють в межах словосполучення або речення. Чим віддаленішою є семантика зіставлюваних об'єктів, тим колоритнішою й рельєфнішою є метафора. Об'єкти природи завжди були для О. Гончара джерелом творчого натхнення, схованкою для зболеної душі. Тож не дивно, що метафори, внутрішня структура яких побудована на семантичній паралелі *природа — художня література*, широко застосовуються публіцистом у зображенні творчого горіння Ю. Яновського, О. Довженка, М. Бажана, В. Симоненка. Наприклад: «**Він** (М. Бажан — О.К.) **прагнув пити з усіх духовних джерел**» («В останніх променях», 1984); «...Щоб [→ *таку*] **створити натхненну сагу**

українських степів, [необхідно ↔ треба] було [передусім ↔ найперше] бути небайдужим, [необхідно ↔ треба] було вміти любити!» («Майстер суворий і ніжний», 1972 — про Ю. Яновського); «*Вітер часу не остудив симоненкових поезій, вогнем душі жевріють вони й сьогодні...*» («Витязь молодії української поезії», 1971); «...*В райдугах понесених мовби світяться частки поетової душі, чисті росинки його поезій*» («Сурмач», 1980 — про А. Малишка) [Гончар 1980: 169].

Як відзначив В. Дончик, О. Гончар багато уваги «приділяє у своїх статтях і виступах майстерності “таємниці літературного чародійства”, законам поезики, “литву мистецьких синтезів”, інтуїції і осяяню художника» [СОГ 1988: 364], саме тому проілюстрована метафорична парадигма, заснована на семантичних зміщеннях *природа — літературна творчість*, у багатьох випадках зазнавала трансформації. Дії, спрямовані на виправлення смислотвірних тропів, доводять, що творення метафоричних одиниць зазначеного лексичного поля залежить від авторської інтерпретації творчості українських письменників, у якій щораз новими гранями розкривається й душа самого письменника.

Художня перцепція дійсності в публіцистиці О. Гончара, що є наслідком художнього осмислення життєвої площини, тяжіє до створення яскравих образів, цим кроком він збагачує виразність української мови, сукупність засобів емоційного впливу на читача. Цей сектор метафор, а серед них і (*титан розквітаючої доби — про О. Довженка, його любов до України — це любов юнака, що дорожить своєю голубою планетою — про В. Симоненка*), підкреслює масштабність мислення автора.

Портрет О. Гончара-саморедактора був би не повним, якби ми не залучили аналіз правки текстів інтерв'ю. В. Галич зафіксувала 112 творів цього жанру в публіцистичній спадщині митця [Галич 2004: 381] й відзначає, що вони досі «не стали предметом ретельного вивчення» [Галич 2004: 381]. Можливо, цьому сприяє те, що інтерв'ю — результат творчості двох інформантів: журналіста і письменника. Навіть у такомурізновиді інтерв'ю, як відповідь на анкету газети чи журналу, прагматика співробітництва є очевидною, адже тему розмови обирала редакція періодичного видання, вона ж організувала й полілог учасників колективного спілкування, уміщувала цей матеріал у певній рубриці, придумувала заголовок для нього.

Саме інтерв'ю такої жанрової форми давало можливість автору ретельно попрацювати над творенням їх текстів.

Матеріал, зібраний у родинному архіві письменника, не лише відтворює процеси саморедагування, а й побіжно висвітлює широкі горизонти його співробітництва з різними вітчизняними й зарубіжними ЗМІ («Библиотекарь», «Вільна Україна», «Вопросы литературы», «Голос України», «Дніпро», «Київ», «Крестьянка», «Литературная газета», «Мадяр Хірлап» (Угорщина), «Нове життя» (Чехословаччина), «Огонек», «Радянське літературознавство», «Радуга», «Слово і час», «Советская культура» і багато ін.). Відчувається, що підготовка до друку текстів відповідей на анкету газети або журналу зумовлювалася їх багатогарною прагматикою, яка пояснюється тим, що, по-перше, у колективній розмові, яка досить часто організовувалася з участю представників різних народів близького й далекого зарубіжжя, О. Гончар представляв тип інтелігента-українця й дбав про його високий статус; по-друге, письменник, як правило, такі інтерв'ю публікував окремо, під різними заголовками уводив до збірників публіцистики, тож, урахувавши це, у написанні й редагуванні їх він прагнув свої твори-репліки будувати як цілісні за структурою форми й змісту тексти.

Інтерв'ю-діалоги за способом творення розподіляються на ті, що готувалися заздалегідь, коли автору повідомляли тему розмови і він мав змогу на чернетках зафіксувати важливі думки, їх послідовність (це засвідчує його архів), і на ті, які народжувалися спонтанно, у процесі комунікації письменника з журналістом, хоча він, згідно з журналістською етикою, завжди вимагав, щоб перед опублікуванням йому показували текст інтерв'ю, а у верстці, як правило, лише усував повтори.

Зважаючи на те, що інтерв'ю та малі жанри публіцистики в аспекті саморедагування окремо не розглядаються через обтяженість досліджуванним матеріалом, у науковій розвідці ми маємо можливість фрагментарно прокоментувати конверсиви цих текстів через аналіз метафоричної творчості автора.

У родинному архіві О. Гончара збереглася верстка інтерв'ю «Время и мы» (1987), яке взяв у письменника кореспондент газети «Правда». Пояснення журналіста допомагають вибудувати ланцюжок подій, які мотивують зміст, темперамент розмови («Зустрілися в ліфті готелю “Ленінградська”. Розмова зав'язалася сама собою. І сама собою продовжилася в

готельному номері»). 1 жовтня 1987 р. О. Гончар виступив на Всесоюзній творчій конференції, цей твір друкувався під заголовком «То звідки явилася “звізда Полин”?». Він одержав позитивний резонанс в масштабах СРСР й належить до одного з найбільш цитованих. У великій промові О. Гончар сміливо порушив проблеми доби постчорнобильської, виділивши найголовніші з них — екологічні, національно-культурні. Розмаїті метафоричні засоби формували емоційну й переконливу думку.

Відчувається, що для О. Гончара інтерв'ю виявилось продовженням розмови з масовою аудиторією, розпочатої в промові. Нас цікавить культура метафоричної творчості митця в тексті без попереднього авторського редагування. Хоча спонтанне текстотворення було теж пов'язане з процесом доцільного добору тропів у мисленні письменника, що посилили громадянський пафос публіцистичного твору. Однак, усупереч очікуваному, в тексті інтерв'ю ми знайшли лише кілька таких випадків: мовні проблеми локалізувалися в метафорах *умирает язык — хиреет культура*; *«деревянная» мова перекладного українського кіно*; *судьба родного языка*, а екологічні як наслідок бюрократизму місцевого начальства відтворені в образних висловах *бульдозерное упрямство* відомчих чиновників, що приймають рішення *в кабінетній тиші* без урахування думки народу, живучи кар'єрними інтересами, а не загально- національними (*нам нужны “звездочки”*).

Доходимо висновку: для письменника О. Гончара багато важить бачення свого тексту написаним, для того щоб у ході повторного прочитання-редагування посилити ключові константи його змісту, зокрема зосереджені й у метафорі, лаконічному засобі сюжетного мовлення.

Ще кілька штрихів стосовно жанрової правки метафори. В інтерв'ю діалогізм метафори проявляється двопланово: а) у внутрішній структурі тексту, де вона виступає рушійною силою динамічного діалогу інтерв'юера та героя інтерв'ю, породжуючи інтригу, полеміку, що дозволяють всеохопно й емоційно представити обговорювану проблему; б) у зовнішній структурі тексту, породженого інтерпретацією його реципієнтом. О. Гончар урахував обидві сторони прагматики метафори.

Порівнюючи тексти інтерв'ю «Жити за законами правди» (1987), даного кореспонденту Всесоюзного радіо В. Абліцову, опублікованого в 7-томному зібранні творів О. Гончара та

збірнику «Чим живемо: На шляхах до українського Відродження», ми помітили вставки розгорнутої метафори у фрагменті, що озвучує екологічні та національно-культурні проблеми: «*Ніби і справді якийсь зловісний перст указує рити котловани там, де найбільше зосереджено духовних цінностей народу, [→ де промовляє до нас жива наша історія]*» [Гончар 1988: 675; Гончар 1992: 63].

Французький семіотик Р. Барт наголошував, що будь-яка ідеологічна критика <...> повинна і має бути лише семіотичною [цит. за: Косиков 2001: 9]. Вона, на наш погляд, оперує специфічною метамовою, зітканою з метафор. Вставлене метафоричне словосполучення акцентує на підтексті метафори *зловісний перст*, ужитої із значенням *‘угодницька тоталітарному режиму поведінка місцевої партійно-державної номенклатури, яка своїми волюнтаристськими діями губила пам’ятки історії і культури’* (йдеться про проект спорудження теплової електростанції поблизу *заповідного, музейного Чигирин на Дніпрі*).

Проте це лише один із планів деконструктивістської інтерпретації еволюції метафоричного змісту інтерв’ю. Другий же план — набагато глибший, через скромний інструмент конотації [Барт 2001: 34], він сприяє роз’ясненню нерозривного зв’язку культурологічної й політичної метафори в мисленні публіциста, оживлює контекст мети проведення інтерв’ю, що було приурочене виданню в Москві роману «Собор», який через 20 р. після першого, знищеного в Україні, опублікування нарешті дістав змогу дійти до масового читача. Реципієнт, посвячений в історію «Собору» в риштованні і навколо «Собору» (Є. Сверстюк, [Сверстюк 1989]); продукуючи інтерпретаційний текст, у політичній метафорі *зловісний перст* віднайде культурологічні семи, а в антропоморфній культурологічній (вставлений) метафорі прочитає політичний підтекст цькування автора «набатного» (Г. Тютюнник, [СОГ 1988]) у застійні часи роману, через який «промовляє до нас жива наша історія».

У цьому ж інтерв’ю ми помітили ще один приклад правки, пов’язаної з редагуванням лексичного поля ужитої попереду метафори, зумовленої підготовкою твору до перевидання: «*Література без людини зі світлом у душі була б явно неповноцінною. [← Людина праці, творець, захисник Батьківщини — головний герой радянської літератури, до*

цього образу вона завжди була спрямована.] Якщо говорити про себе...» [Гончар 1988: 676; Гончар 1992: 65].

Метафора *людина зі світлом у душі* уособлює образ героя української літератури радянської доби й творче кредо письменника, котре він, однак, зумів реалізувати, ухилившись від канонів вульгарного соціологізму, що сповідував соцреалізм, виробляючи стилістику прози «крилатого», сповненого романтики, реалізму. Очевидно, її інтерпретація, що подається в наступному реченні, у момент саморедагування тексту, спрямованого до читача 90-х рр. ХХ ст., уже не задовольняла автора через шаблонність вислову та крикливий пафос. Цим і зумовлене вилучення цього фрагменту, що сприяло перенесенню уваги читача на саморефлексії автором власної творчості, які подаються нижче, та дібрані ним факти з романів «Прапороносці», «Тронка», «Собор» як більш переконливого засобу аргументації метафори-тези *людина зі світлом у душі*.

Процеси демократизації суспільства, що набули розмаху в перші роки незалежності України, дали можливість публіцистам вивести соціальний підтекст метафори на поверхню змісту твору, формуючи інші, прозорі для читача конотації у внутрішній формі тропа по суті з тим же характером ідеологічної критики.

Шляхом конверсійного аналізу рукописного й друкованого варіантів інтерв'ю «Будьмо гідними святинь» для журналу «Київ» [Високіття 1993: 201–203] ми виявили трансформацію тропеїчної структури твору.

Метафоричне сполучення *надлишок аморальності й цинізму*, що вказує на вияв постмодерних тенденцій у просуванні молодій українській державі (на рівні моралі, етики, літературної естетики), у новому варіанті тексту замінене на синонімічне — *натиск сил брутальних, цинічних, розтліваючих*. Увага автора до цього концептуально вагомого засобу підтверджується уведенням до тексту фрагменту «*Новітня арцибашевщина (Арцибашев — російський письменник поч. ХХ ст. — О. К.) — не для нас! Мова притонів, смердючий рекетирський жаргон не може бути мовою справжньої літератури*» [Високіття 1993: 203], у якому логічно й інтонаційно засобами синтаксису виділена інтертекстуальна метафора відантропонімного походження. Розгорнута метафора, вмонтована в останню фразу, яку додав автор у новому варіанті («*Будьмо ж завжди гідними їхньої (Шевченка, Гоголя — О. К.) науки, невмирущої для всіх часів!*» [Високіття 1993: 203]), виявляючи гуманістичну

суспільну позицію публіциста, будує протиставлення новітніх літературних тенденцій бруталізації мови й високих зразків («науки») класики, яке вказує українській громаді шлях виходу з духовної кризи.

Мабуть, було б несправедливим не вказати на присутність у метафоричній творчості О. Гончара тропів з конотацією уславлення комуністичних ідеологем, адже він і носій масової свідомості українця ХХ ст., вихованого в умовах радянської влади, і один із тих, хто формував цю свідомість. Метафоричний світ публіцистики, зокрема той, що осмислювалась автором в актах саморедагування, яскраво відтворює відношення «митець і влада», «письменник і народ».

У міру суспільної еволюції України та того, як зростає авторитет О. Гончара — як письменника, громадянського і політичного діяча — змінювалось його місце в парадигмі «суб'єкт — маси» у напрямі руху від неусвідомлюваного ним себе носієм «колективної душі» (Ле Бон), що спрямовує нерозчленовані від маси мислення й дії індивіда (30-і, I пол. 40-х рр.) до носія масової свідомості соціально означеної групи (письменників), коли митець розуміє свою суспільну місію (кін. 40-х — поч. 60-х рр.) й активно вирізняється його голос серед тих, хто формує масову свідомість (70-і — сер. 80-х рр.), коли він став її очільником, поводителем (II пол. 80-х — поч. 90-х рр.). Це типовий шлях сходження неординарної особистості. О. Гончар повторив долю всіх видатних письменників своєї доби — П. Тичини, Ю. Яновського, М. Рильського, О. Довженка, А. Малишка, В. Сосюри, М. Бажана. Студії метафоричних пошуків О. Гончара з позицій масології дають нам можливість, увиразнивши когнітивно-комунікативний аспект, відкинути обвинувачення письменника в конформізмі, «ляжуть вінком з колючого дроту на могилу тоталітарної системи» [Степовичка 2004: 67].

Комуністичні лозунги, одягнені в шати метафоричної образності, — це 1) вияв щирої віри письменника в світлі ідеали, засновані на загальнолюдських цінностях; 2) прояв «роздвоєності письменницької свідомості як феномен тоталітарної доби» [Степовичка 2004: 57], коли письменник мусив продумувати форми приховування думки в підтексті. Другий тип суспільної поведінки українського митця радянської доби, що відтворився у відповідній моделі метафоричного зображення дійсності, стосовно творчості М. Хвильового та В. Сосюри літературознавець В. Гришко прокоментував так:

«Це — явище двоїстості української людини в підсовєтській дійсності, роздертої навпіл двома суперечностями між собою складниками її психологічного ества... Хвильовий-українець дійшов до заперечення Хвильового-комуніста, і тоді перестав жити Хвильовий взагалі. Подібно виглядає трагедія Сосюри. Різниця тільки в тому, що Сосюра-українець не дійшов до заперечення Сосюри-комуніста і лишився далі жити з тягарем своєї двоїстості» [Гришко 1994: 199]. До часу виходу з лав комуністичної партії (1991 р.) О. Гончар жив у режимі «багатолітньої сповненої мук роздвоєння екзистенції» [Степовичка 2004: 67].

О. Гончару притаманне мислення гуманіста, висоти духовності свого народу він звиряв із вселюдськими надбаннями. Цією особливістю вдачі публіциста мотивується те, що компартійні ідеї інтернаціоналізму локалізувалися в метафорах із значенням дружби народів, взаємозбагачення культур або ж заперечення пропагованої теорії злиття націй, що була виявом прихованої русифікації.

Так, з непідробним почуттям поваги О. Гончар ставився до письменників інших народів колишнього СРСР, віднаходячи в їхній творчості перегук культур, уроки майстерності для себе, відбиток власних переживань; для характеристики кожного з них знаходив неповторні образні вислови: М. Шолохов вразив українського письменника «соколиною зіркістю» майстерно виписаних пейзажів, мистецтвом «впливу на уми і серця людей», а в «тужливій і незвичайно яскравій історії» (роман «Тихий Дон») «він відчув велич людини, неповторність епохи» («Шолоховські висоти», 1975) [Гончар 1992: 206]. Постаць Ф. Достоєвського інтерпретується в рефлексіях О. Гончара «в образі страстотерпця й заступника людського», що «розпаленим своїм зором прозирає у хаос буденності, вирування життєвих шквалів, де змішувалися чорні кошмари й сонця, де крізь тьму горя все ж пробивалися промінчики надії» («Геній Достоєвського», 1971). І в творчості М. Горького, канонізованого в СРСР письменника, що уособлював пролетарську літературу, український публіцист знайшов нешаблонні ракурси оцінок, назвавши його «Волгарем», який добре розумів, що «щастя збудувати на пригніченні інших» — це значить «збудувати залізну клітку для себе» («Слово про Буревісника», 1968) [Гончар 1972: 92]. Під час виступу у Венеції на симпозіумі «Гоголь і європейська культура» фраза на початку твору з

метафорою, що піддавалась редагуванню («*Земля України, це вона вигодувала, викохала Гоголя, і то не лише фізично, а — що важливіше — духовно...*») («Гоголь і Україна», 1976) [Гончар 1992 : 108], очевидно, спроектувала в аналізі творчості цього письменника акценти на його українській ментальності, тим самим поставивши перед усім світом під сумнів твердження, що Гоголь — російський письменник.

Дні Декади української літератури в Грузії (1967) у виступі О. Гончара охарактеризовані як «новітнє свято єднання», у різномовному клетоті його щоразу чулося вічне слово Шота Руставелі, <...> грізні ритми Шевченкового «Кавказу». Особливість творчості грузинського письменника Н. Бараташвілі представлена в образі «поетичного лету буйногрового гордого Мерані» («Летить Мерані», 1967).

Отже, метафори, що піддавалися трансформаціям, завжди вступали в підтекстові синонімічні зв'язки, модифікуючись внутрішньо, зберігаючи спільну семантичну оболонку із ключовою семою моральності.

Для О. Гончара багато важить бачення свого тексту написаним, для того щоб у ході повторного прочитання-редагування посилити ключові константи його змісту, зокрема зосереджені й у метафорі, лаконічному засобі сюжетного мовлення.

Процеси демократизації суспільства, що набули розмаху в перші роки незалежності України, дали можливість публіцистам вивести соціальний підтекст метафори на поверхню змісту твору, формуючи інші, прозорі для читача конотації у внутрішній формі тропу по суті з тим же характером ідеологічної критики.

Література

1. *Барт Ролан. S/Z / Р. Барт.* – М. : Эдиториал УРСС, 2001. – 232 с.
2. *Бережіть собори душ своїх : зб. афоризмів Олеса Гончара / упоряд. В. Ю. Пушкін, С. Є. Олійник, І. К. Цуп'як.* – Дніпропетровськ : Національний гірничий ун-т, 2003. – 137 с.
3. *Василик Л. Є.* Номінативний та метафоричний концепти в публіцистичному тексті / Л. Є. Василик // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. – 2007. – № 766. – С. 249–252.
4. *Високоліття: Олесю Гончару 75 : зб. матеріалів / ред.-упоряд.: В. Я. П'янов.* – К. : Укр. письменник, 1993. – 214 с.

5. Всеукраїнські Гончарівські читання : матеріали Всеукраїнських читань, 16 квітня 2003 р. – Дніпропетровськ : Національний гірничий університет, 2004. – 168 с.

6. *Галич В. М.* Олесь Гончар – журналіст, публіцист, редактор: еволюція творчої майстерності : монографія / В. М. Галич. – К. : Наукова думка, 2004. – 816 с.

7. *Гришко В.* Серце «другого Володьки» і заборонена любов / В. Гришко // Українське слово: хрестоматія української літератури та літературної критики ХХ ст.: у 3-х кн. – К. : Рось, 1994. – Кн. 2. – С. 197–213.

8. *Дацишин Х.* Метафора в сучасному українському політичному дискурсі: за матеріалами преси 1995–2002 рр. : довідник / Х. Дацишин. – Львів : ПАІС, 2004. – 260 с.

9. *Дацишин Х. П.* Метафора в українському політичному дискурсі (за матеріалами сучасної періодики) : дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.01.08 – Журналістика / Х. П. Дацишин. – Львів, 2004. – 159 с.

10. *Дуб К.* Автобіографічний синерген Олесь Гончара / К. Дуб // Таїни художнього тексту : зб. наук. праць / наук. ред. Н. І. Заверталюк. – Дніпропетровськ, 2004. – Вип. 4. – С. 22–28.

11. *Дядюра Г. М.* Функціональні параметри образності в науковому стилі (на матеріалі текстів природничих та технічних наук) : автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.01 – Українська мова / Г. М. Дядюра. – К., 2001. – 22 с.

12. *Єрмоленко С. Я.* Нариси з української словесності: стилістика та культура мови / С. Я. Єрмоленко. – К.: Довіра, 1999. – 431 с.

13. *Захарчук І.* Друга світова війна: досвід історії – досвід літератури / І. Захарчук // Слово і час. – 2007. – № 6. – С. 15–24.

14. *Здоровега В. Й.* Теорія і методика журналістської творчості / В. Й. Здоровега. – Львів : ПАІС, 2004. – 268 с.

15. *Зелінська Н.* Поетика приголомшеного слова: українська наукова література ХІХ–поч. ХХ ст. : монографія / Н. Зелінська. – Львів : Світ, 2003. – 352 с.

16. *Косиков Г.* Идеология. Коннотация. Текст // Барт Ролан. S/Z. – М.: Эдиториал УРСС, 2001. – 232 с.

17. *М'яснянкін Л.* Порівняння в системі образних засобів мови / Л. М'яснянкін // Вісник Львівського університету ; сер. «Журналістика». – Львів, 2003. – Вип. 23. – С. 80–85.

18. *Непийвода Н. Ф.* Мова української науково-технічної літератури (функціонально-стилістичний аспект) / Н. Ф. Непийвода. – К. : ТОВ «Міжнародна фін. агенція», 1997. – 216 с.

19. *Плаксін І. Ю.* Когнітивні та комунікативні функції метафори в німецькому публіцистичному дискурсі / І. Ю. Плаксін // Дні науки – 2008 : зб. тез доповідей: у 3-х т. / Класичний приватний університет, 23–24 жовтня / ред. кол. В. М. Огаренко та ін. – Запоріжжя : КПУ, 2008. – Т. 3. – С. 56–57.

20. *Прилюк Д. М.* Теорія і практика журналістської творчості: проблеми майстерності / Д. М. Прилюк. – К. : Вища школа, 1983. – 280 с.

21. *Сверстюк Є.* Собор у риштованні / Є. Сверстюк // Київ. – 1989. – № 10. – С. 111–121.

22. Слово про Олесья Гончара: нариси, статті, листи, есе, дослідження / упоряд. В. Коваль. – К. : Рад. письменник, 1988. – 647 с.

23. Слово. Знак. Дискурс: антологія світової літературно- критичної думки / За ред. М. Зубрицької. – Львів : Літопис, 1996. – 633 с.

24. *Степовичка Л.* Роздвоєність письменницької свідомості як феномен тоталітарної доби / Л. Степовичка // Таїни художнього тексту : зб. наук. праць / наук. ред. Н. І. Заверталюк. – Дніпропетровськ, 2004. – Вип. 4. – С. 57–68.

25. Таїни художнього тексту : зб. наук. праць / наук. ред. Н. І. Заверталюк. – Дніпропетровськ, 2004. – Вип. 4. – 106 с.

26. Теория метафоры / общ. ред. Н. Д. Арутюновой и М. А. Журиной. – М. : Прогресс, 1990. – 512 с.

27. *Тимошенко Ю. В.* Метафора в структурі художньої свідомості: автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.01.06 – Теорія літератури / Ю. В. Тимошенко. – К., 2001. – 20 с.

28. Україна – моя пектораль : зб. афоризмів Олесья Гончара / упоряд. В. Ю. Пушкін, С. Є. Олійник, І. К. Цуп'як. – Дніпропетровськ : Національний гірничий ун-т, 2005. – 282 с.

29. Феномен Олесья Гончара в духовному просторі українства : зб. наук. праць / за ред. М. І. Степаненка, В. А. Мелешко. – Полтава : АСМІ, 2008. – 456 с.

30. *Філатенко І. О.* Сучасна політична метафора вросійськомовній газетній комунікації України: когнітивно- прагматичний опис : автореф. дис. канд. філол. наук: спец. 10.02.02 – Російська мова / І. О. Філатенко. – К., 2003. – 20 с.

31. *Чадюк О. М.* Метафора у сфері сучасної української політичної комунікації : автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.01 – Українська мова / О. М. Чадюк. – К., 2005. – 20 с.

32. *Ширшова Е. А.* Прийоми речевого воздействия в политическом дискурсе на материале речей В. В. Путина / Е. А. Ширшова // Журналистика и медиаобразование–2008 : сб. трудов III Междунар. науч.-практ. конф.: в 2-х т. (Белгород, 25–27 сентября 2008 г.) / под ред. А. П. Короченского. – Белгород : БелГУ, 2008. – Т. 2. – С. 84–88.

Джерела

1. *Гончар О.* Безсмертя зернини / О. Гончар // Сільські вісті / [підгот. В. Гончар]. – 1998. – 6 серпня.

2. *Гончар О.* Захищати майбутнє : машинопис / *О. Гончар* // Родинний архів письменника.
3. *Гончар О. Т.* Будьмо гідними святинь : машинопис / *О. Т. Гончар* // Родинний архів письменника.
4. *Гончар О. Т.* В останніх променях : машинопис / *О. Т. Гончар* // Родинний архів письменника.
5. *Гончар О. Т.* Виступ на пленумі СПУ у Львові / *О. Т. Гончар* // ЦДАМЛМ України. – Ф. 34, оп. 1, спр. 439.
6. *Гончар О. Т.* Витязь молоді української поезії / *О. Т. Гончар* // Українська газета. – 1995. – 19 січня.
7. *Гончар О. Т.* Время и мы / *О. Т. Гончар* // Родинний архів письменника.
8. *Гончар О. Т.* Геній Достоєвського / *О. Т. Гончар* // ЦДАМЛМ України. – Ф. 34, оп. 1, спр. 441.
9. *Гончар О. Т.* Голоси вогнених сіл / *О. Т. Гончар* // ЦДАМЛМ України. – Ф. 34, оп. 1, спр. 307.
10. *Гончар О. Т.* Голосом ніжності і правди / *О. Т. Гончар* // ЦДАМЛМ України. – Ф. 34, оп. 1, спр. 29.
11. *Гончар О. Т.* Доповідь з нагоди відкриття у Львові пам'ятника І Франку / *О. Т. Гончар* // ЦДАМЛМ України. – Ф. 34, оп. 1, спр. 28.
12. *Гончар О. Т.* Летить Мерані / *О. Т. Гончар* // ЦДАМЛМ України. – Ф. 34, оп. 1, спр. 295.
13. *Гончар О. Т.* Майстер суворий і ніжний / *О. Т. Гончар* // ЦДАМЛМ України. – Ф. 34, оп. 1, спр. 303.
14. *Гончар О. Т.* Мыслить по-новому / *О. Т. Гончар* // Правда України. – 1988. – 1 января.
15. *Гончар О. Т.* Мыслить по-новому : рукопис / *О. Т. Гончар* // Родинний архів письменника.
16. *Гончар О. Т.* Письменницькі роздуми. Літературно-критичні статті / *О. Т. Гончар*. – К.: Дніпро, 1980. – 314 с.
17. *Гончар О. Т.* Про наше письменство. Літературно-критичні статті, виступи, етюди / *О. Т. Гончар*. – К. : Радянський письменник, 1972. – 255 с.
18. *Гончар О. Т.* Про поетичність прози / *О. Т. Гончар* // ЦДАМЛМ України. – Ф. 34, оп. 1, спр. 433.
19. *Гончар О. Т.* Рахмат / *О. Т. Гончар* // ЦДАМЛМ України. – Ф. 34, оп. №1, спр. 302.
20. *Гончар О. Т.* Сурмач: машинопис / *О. Т. Гончар* // Родинний архів письменника.
21. *Гончар О. Т.* Твори: в 6-и тт. / *О. Т. Гончар*. – К. : Дніпро, 1979. – Т. 6. – 623 с.
22. *Гончар О. Т.* Твори: в 7-и тт. / *О. Т. Гончар*. – К. : Дніпро, 1988. – Т. 6. – 703 с.
23. *Гончар О. Т.* Той тридцять третій...: машинопис / *О. Т. Гончара* // Родинний архів письменника.

24. *Гончар О. Т.* Торжество братерства / О. Т. Гончар // ЦДАМЛІМ України. – Ф. 34, оп. 1, спр. 301.

25. *Гончар О. Т.* Угорським читачам / О. Т. Гончар // ЦДАМЛІМ України. – Ф. 34, оп. 1, спр. 308.

26. *Гончар О. Т.* Чим живемо: на шляхах до українського Відродження / О. Т. Гончар. – К. : Радянський письменник, 1992. – 382 с.

Умовні скорочення

ВГЧ – Всеукраїнські Гончарівські читання

СЗД – Слово. Знак. Дискурс

ТМ – Теория метафори

ТХТ – Таїни художнього тексту

ФОГ – Феномен Олеся Гончара в духовному просторі українства

Умовні позначки

← вилучення

→ вставка

↔ заміна

ЛЕКСИКО-СТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПОДАЧІ НОВИН ПРО КОНТРОВЕРСІЙНІ ПОДІЇ НА СХОДІ УКРАЇНИ В ТЕЛЕВІЗІЙНОМУ ЕФІРІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ТЕЛЕКАНАЛУ «EURONEWS»

Анексія Автономної Республіки Крим (АРК), гібридна війна, військова агресія Росії проти України з перших пострілів у 2014 р. набула широкого міжнародного резонансу і вже призвела до серйозних геополітичних трансформацій. Верховна Рада визнала Російську Федерацію державою-агресором та закликала міжнародних партнерів України не допустити безкарності винних за злочини проти людяності вчинені від початку російської агресії проти України. Цивілізований світ усвідомив, що Україна не є останньою жертвою імперських реваншистських планів Москви з насадження «русского міра» і запровадив проти агресора європейські та американські санкції.

Роль медіа у процесі інформування суспільства про події в Криму та на Сході вкрай важлива, адже активні бойові дії супроводжуються масованою інформаційною агресією з боку Російської Федерації. Тож Україна змушена вести боротьбу не лише на полі бою, але й на інформаційному фронті, послуговуючись власними мультимедійними потужностями та можливостями європейських та світових медіаструктур. Тож визначення подальших перспектив такого співробітництва, переваги та недоліки виробництва аудіовізуального проукраїнського продукту в межах глобального інформаційного простору вважаємо вкрай важливим та актуальним.

Події, які мали місце в АРК та початку активних бойових дій на Сході і тимчасова втрата Україною деяких територій Луганської і Донецької областей, анексія Криму — призвели до переформатування мас-медійної діяльності ТРК регіону, країніта частково Європи. Мас-медійна діяльність у такий період

становить інтерес у широкого кола науковців, адже формування і наповнення контентом телевізійних та інших новин відбувається в умовах проведення на території Луганщини та Донеччини спочатку Антитерористичної операції (АТО), а потім Операції об'єднаних сил (ООС). Журналістикознавцям ще доведеться визначити різні складові цього процесу, проте погляд науковця, журналіста-практика, який бачив процеси із середини і був залучений в них, можуть бути корисними для більш широкого дослідження названого процесу. Методологічною основою осмислення даної проблематики є наукової роботи сформовані на основі досліджень українських і зарубіжних учених, присвячених вивченню питань: історії та теорії телебачення, становлення національної системи журналістики та мас-медіа [Багіров 1987; Егоров 2004]; історії та сучасного стану розвитку регіонального телебачення [Лизанчук 2011; Михайлин 2009; Соломін 2014; Соломін 2015]; досліджень з проблем маніпуляцій громадською свідомістю за допомогою аудіовізуального продукту [Брайаент 2004; Кара-Мурза 2003; Потятиник 2004; Шилер 1980]; вивченню категорії тексту чи медіатексту [Шаповалова 2016]; функціональної стилістики як особливого напрямку лінгвістичних досліджень [Тези 2016]; питання соціалізації учнівської та студентської молоді Сходу України в умовах гібридної війни на Донбасі [Караман 2016].

Багатоаспектне розкриття особливостей (у тому числі й на рівні лексико-стилістичних форм) подачі інформації про події, які передували російсько-українській війні на Сході України в ефірі європейського телеканалу міжнародних новин — «Euronews»; переваги та недоліки виробництва аудіовізуального проукраїнського продукту в межах глобального інформаційного простору; визначення одиниць, що беруть участь у реалізації естетичної функції мови, а також механізмів, які забезпечують емоційний вплив на реципієнтів.

Сучасні технології створення, наповнення та просування контенту в медіасфері відбуваються швидкими темпами. При цьому якісні видання крім мультимедійності, гіпертекстуальності особливу увагу надають текстовому наповненню, яке має відповідати не лише сучасним стандартам журналістики, але й враховувати лінгвістичні, культуромовні комунікативні риси реципієнтів. Від того наскільки професійно, змістовно, нормативно подається матеріал, залежить подальша перспективність такого ресурсу в медіасфері.

Теорія тексту та медітексту як відносно нова філологічна галузь сформувалась у другій половині ХХ ст. на ґрунті загального мовознавства, граматики, текстології, стилістики, риторики, прагматики, семіотики, герменевтики. Залишаючись міждисциплінарною, вона отримала вже окремий онтологічний статус, чітко визначений предмет – вербальний текст. Говорячи про телебачення варто наголосити, що ми маємо чітке поєднання аудіовізуальності. Медіатексти тут несуть прямо виражену вербальну та приховану інформацію, наявний підтекст як елемент вербально не вираженої прихованої інформації, яка виявляються у процесі слухання чи аудіовізуального сприйняття медіатексту на фоні основної, змістовно-фактуальної інформації.

Традиційні для ЗМІ загалом та для телебачення зокрема, текстові форми залишаються актуальними, оскільки є базовими для створення медійного продукту. Тож говорячи про власне інформаційні медіатексти, у тому числі й заголовки до них, відзначимо, що саме цей жанр орієнтований на повідомлення новин, констатацію фактів, без аналізу й оцінки, з нейтральною лексикою.

Європейський телеканал міжнародних новин «Euronews» — один із провідних європейських цілодобових інформаційних телеканалів, що поєднує відеохроніку світових подій тринадцятьма мовами — англійською, італійською, грецькою, угорською, іспанською, німецькою, португальською, українською, російською, французькою, перською, арабською і турецькою, крім того, ведеться вечірнє мовлення румунською мовою (21 травня 2017 р. українська служба «Euronews» припинила існування. Ще дві мовні редакції — арабську та перську — переведено на виключно веб-формат).

Кабельне, супутникове та ефірне мовлення «Euronews» охоплює понад 350 млн домогосподарств у 155 країнах світу. Рік заснування — 1993. Головним редактором є Пітер Басараб. Генеральний директор — Мікаель Петерс. Президент — Філіп Кейла. Слоган «Euronews» — «Багато голосів, єдиний погляд».

Штаб-квартира «Euronews» розташовується у французькому Ліоні. Саме там працюють команди журналістів усіх мовних редакцій, адміністрація та інженерно-технічні служби телеканалу. Звідти телесигнал, що містить єдиний відеопотік і одинадцять звукових каналів — аудіоесних — передається на мережу з 24 супутників, які забезпечують мовлення на континенти.

Штат телеканалу нараховує 250 осіб, зокрема, 157 журналістів з різних країн. «У кожній мовній службі 17 постійних працівників, плюс фрілансери, яких запрошують для тимчасового заміщення відсутнього постійного журналіста. Усі постійні працівники знаходяться у м. Ліон» [Euronews, [http](http://)]. Журналісти говорять, у цілому, більш ніж на 30 мовах (кожен із співробітників володіє 3–4 мовами). З погляду редакції «Euronews», така мультикультурна різноманітність сприяє компетентному та неупередженому висвітленню подій, що відбуваються у різних куточках земної кулі.

Мовлення «Euronews» складається із прямих включень та сюжетів про суспільно-політичні, економічні, культурні події в Європі, діяльність європейських органів влади, розвиток науки, соціальні проблеми населення країн Європи. «Цілодобове мовлення Euronews є однаковим в усьому світі, однак за умови ідентичного відеоряду, текст кожної з мовних версій є оригінальним. Це пояснюється тим, що журналісти пишуть “озвучення” до змонтованого відеосюжету одночасно і паралельно, не звіряючись з якимось єдиним зразком і керуючись при цьому єдиною редакційною політикою. Крім більшої оперативності, така організація роботи забезпечує індивідуальний зміст, адекватний потребам різномовної аудиторії» [Нова 2007: 15].

Найбільші пакети акцій Euronews належать:

- Французькій державній телевізійній корпорації «France Television» (25,37%);
- Італійській державній телевізійній корпорації RAI (22,84%);
- Всеросійській державній телерадіокомпанії ВГТРК (16,94%);
- Турецькій державній телевізійній корпорації TRT (15,7%);
- Швейцарській громадській телевізійній корпорації SSR (9,2%);
- 21 каналу громадського та державного мовлення європейських країн.

Фінансування здійснюється і з інших джерел: європейська комісія впродовж 2010–2013 рр. втричі (до 19 млн дол.) підвищила фінансування каналу. Єврокомісія підтвердила, що з бюджету ЄС фінансуються деякі служби мовлення телеканалу, а також проекти про ЄС. Згідно статуту, акціонери займаються

діловим управлінням і не можуть впливати на редакційну політику «Euronews».

Канал веде цілодобове мовлення — однакове в усьому світі. Проте при ідентичному відеоряді, текст у кожній мовній редакції свій, оригінальний. «У Euronews немає принципу — перекладати новини» [Веремчук]. Робота над новиною починається із пошуку редактором матеріалу. «Він переглядає інформаційні стрічки і відстежує, вибирає новини, які вважає важливими, серйозними, цікавими для всіх мовних редакцій. Під цю новину шукається картинка з різних джерел. І робиться, монтується під подію хвилинний або півторахвилинний відеоряд. Після цього редактор новин скликає 11 журналістів, по одному від кожної мовної служби, показує свій ролик і розказує за цим відеорядом, що він хоче, аби кореспонденти розповіли в новині, також роздає журналістам якісь базові інформації, які він роздруковує з інформаційних агенцій, із різних джерел. А потім кожен із журналістів сідає і самостійно пише новини» [Веремчук].

Попри існування єдиної редакційної політики, журналіст кожної мовної редакції самостійно пише текст до відібраної новини, тому його абсолютна незаангажованість майже неможлива. Особливо, коли справа стосується висвітлення нагальних політико-соціальних тем.

Детальний аналіз функціонування міжнародних телемовників дозволяє говорити, що елементи маніпулювання та нав'язування певного світобачення характерні і для них. Аби зрозуміти механізми такого впливу варто розглянути специфіку роботи журналістів різних мовних редакцій та проаналізувати контент «Euronews» за період квітня–травня 2014 р.

У матеріалах від 12 квітня 2014 р. повідомляється про захоплення Головного управління міліції Донецька. Українські журналісти у статті під назвою «Хто контролює Донецьк після відставок очільників МВС та СБУ?» («Euronews», 12.04.2014 р.) пишуть, що відділок МВС штурмували «невідомі люди у камуфляжі». Запитуючи «хто контролює <...> після <...>», журналісти дають зрозуміти, що військові, які давали присягу на вірність Україні, вказані будівлі вже не займають. Українські журналісти єдині, хто згадує про штурм прокуратури Донецька, який, однак, був невдалим – приїзд загону спецпризначенців змусив «нападників зникнути» («Euronews», 12.04.2014 р.). Що ж до відділку МВС, то його очільник «добровільно» пішов у відставку <...> під тиском проросійських активістів»

(«Euronews», 12.04.2014 р.). Про звільнення наказом Президента керівника місцевого СБУ пише також лише українська редакція. Примітно, про захоплення Донецької облдержадміністрації не пише жодна інша новинна служба. Українські журналісти повідомляють про *«кілька сотень донеччан»*, які *«в центрі міста»* організували ланцюг єднання (російською це вже *«несколько сотен»*, які зібрались *«в другой части Донецка»*).

Про напад на хімічний завод у Донецьку повідомляє українська та німецька новинні служби. При цьому українською, що не дивно, вказуються деталі нападу: «У МВС України повідомили, що атаку відбили бійці Нацгвардії, які охороняють підприємство. Один військовий зазнав поранень. Двох нападників затримали» («Euronews», 12.04.2014 р.). Російською мовою журналісти заявляють: «Донецк: начальник ГУ МВД ушел в отставку» («Euronews», 12.04.2014 р.). Якщо у матеріалі українською згадується «захоплення відділку МВС» («Euronews», 16.04.2014 р.), російською пишуть «несколько сотен сторонников федерализации (які в очах українських журналістів є «проросійськими активістами» — Є. С.) заблокировали здание УВД, группа переговорщиков отправилась в кабинет Пожидаева (натой момент — керівник МВС регіону — Є. С.)» («Euronews», 12.04.2014 р.).

Ще більше запитань викликає повідомлення про «прибывший отряд спецназа милиции», який «отказался разгонять митингующих» («Euronews», 12.04.2014 р.). Про спецпризначенців згадували і українські журналісти, але в контексті недопущення ними штурму обласної прокуратури. Про спецпризначенців міліції, які ще й заявили про підтримку вимог мітингувальників та «повязали георгиевские ленточки» («Euronews», 12.04.2014 р.) не згадує жодна інша мовна редакція. Так само, як не пишуть і про невдалу спробу штурму прокуратури. Примітно, що коментарів жодної зі сторін немає. Всі мовні редакції публікують ідентичні слова учасниці мітингу біля будівлі МВС: «Я вважаю, що це перший крок на шляху до звільнення Донбасу від фашизму, який процвітає в Києві, — зауважила учасниця мітингу. — Скоро піднімуться як великі, так і маленькі міста, перемога буде за нами» («Euronews», 12.04.2014 р.). Журналісти публікують коментар і представниці протилежної сторони — учасниці вже згаданого живого ланцюга, напевно, щоб дотриматися балансу думок: «Я — за єдинство в нашей стране. Нет различий: Донбасс — Киев, запад —

восток. Мы все едины, мы все украинцы, Это нас объединяет» («Euronews», 12.04.2014 р.) (ідентичні слова зустрічаються у матеріалі іншими трьома мовами). Лише російською повідомляють, що «митинги сторонників федералізації продовжуються також в Харькове и Луганске» («Euronews», 12.04.2014 р.) та знову піднімається питання російської мови — учасники мітингів, окрім проведення референдумів, вимагають ще «чтобы русский стал вторым государственным» («Euronews», 12.04.2014 р.).

Заголовок іншого матеріалу англійською мовою найоб'єктивніше передає зміст описаних подій: «Проросійські сепаратисти в Донецьку зайняли Головне управління міліції» («Pro-Russian separatists seize Donetsk police HQ») («Euronews», 13.04.2014 р.). Як саме вони «зайняли управління» не повідомляється, але зазначено, що «ніхто не чинив їм опору, оскільки начальник міліції подав у відставку» («They have met with little or no resistance as the city's police chief has resigned») («Euronews», 13.04.2014 р.). Жодних згадок про спецпризначенців немає, однак, лише англійська служба пише, що разом із Пожидаєвим, який «у зв'язку із вимогами» людей («in accordance with your demands»), що зібралися під стінами міліції, покинув займану посаду, будівлю покинула і частина його офіцерів («Some of his officers left the building») («Euronews», 13.04.2014 р.). Не зрозуміло, чому про це не написала жодна інша журналістська служба. На відміну від українських та російських журналістів, які нараховували «кілька сотень», їхні англійські колеги пишуть про «багато інших жителів міста» («many others in the city»), які «вийшли на вулиці міста, щоб їхні голоси та почуття почули», так вони, напевно, охарактеризували мету «ланцюга», описаного українською та російською мовними редакціями. Англійські журналісти, з огляду на «протестувальників», які продовжують займати будівлю Донецької ОДА, роблять висновок: протести проти Києва міцнішають.

Медійні тексти насичені спеціальними термінами, пов'язаними з політичним та державним життям; містять назви партій, державних установ, громадських організацій (Security Council — Рада безпеки; term of office — термін повноважень, cold war — холодна війна та ін.).

Заголовок статті німецькою мовою «Опозиціонери / протестувальники на сході України вимагають відставки голови міліції Донецька» («Ostukrainische Regierungsgegner zwingen

Polizeichef von Donezk zum Rücktritt») («Euronews», 12.04.2014 р.) акцентує увагу на події, яку інші мовні редакції висвітлюють як доконаний факт: очільник міліції Донецька пішов у відставку. Німецька редакція публікує цікаву деталь: «за свідченням очевидців, близько 200 осіб штурмували будівлю» («etwa 200 Personen das Gebäude») («Euronews», 12.04.2014 р.), вони ж мали намір захопити хімічний завод, який згадувався в українському варіанті матеріалу. Також, не відомо з посиланням на які джерела, журналісти повідомляють про «близько 1000 осіб», які вийшли на мітинг проти київської влади.

Як завжди, німецькі журналісти озвучують причини того, чому події про які вони пишуть, відбулися: у Донецьку люди виходять на мітинги та продовжують утримувати будівлю місцевої ОДА, бо «у Донбасу, де переважна більшість населення російськомовна, та домінує важка промисловість, особливо напружені стосунки з Києвом» («In der mehrheitlich russischsprachigen und von der Schwerindustrie geprägten Region Donbass rund um Donezk sind die Spannungen mit Kiew besonders stark») («Euronews», 12.04.2014 р.), які, за прогнозами журналістів, можуть посилитися «впровадженням подальших заходів економії, яких вимагає МВФ» («Euronews», 12.04.2014 р.).

Як бачимо, у заголовках аудіовізуальних матеріалів використовуються жаргонізми та інші розмовні лексеми. Навіть якщо в телевізійній версії ситуація описується в більш стриманому стилі, заголовок або лід може носити розмовний характер, для чого використовується дієслово *sack*, яке є побутово-розмовним. Широке застосування функціональних стилів у мові ЗМІ зумовлене специфікою умов спілкування в різних сферах людської діяльності та комунікативних процесів. А отже до основних рис, характерних для мови ЗМК, відносяться [Коваленко 2000: 204]:

1) Економія мовних засобів, лаконічність викладу при інформативній насиченості;

2) Відбір мовних засобів з установкою на їх дохідливість (ТБ – найбільш поширений вид масової інформації);

3) Використання суспільно-політичної лексики та фразеології, переосмислення лексики інших стилів (зокрема, термінологічної лексики) для цілей публіцистики;

4) Використання характерних для цього стилю мовних стереотипів, кліше;

5) Жанрове розмаїття і пов'язане з ним стилістичне використання мовних засобів: багатозначності слова, ресурсів словотворення (авторські неологізми), емоційно-експресивної лексики;

6) Поєднання рис публіцистичного стилю з іншими стилями (науковим, офіційно-діловим, літературно-художнім, розмовним), обумовлене різноманітністю тематика та жанрів;

7) Використання зображувально-виражальних засобів мови, зокрема засобів стилістичного синтаксису (риторичні запитання та вигуки, повтори, інверсія тощо).

Не всі зазначені особливості однаково властиві всім телевізійним матеріалам та основним жанрам ЗМІ. Стильова закріпленість лексичних та граматичних засобів — явище порівняно рідкісне і може проявлятися в сучасній мові телебачення, основу якої складає повсякденна лексика, що являє собою поєднання елементів лексики і синтаксичних структур різних стилів. Але треба зазначити, що при цьому частково зберігається чи втрачається стилістичне забарвлення. Інформативний характер мови телевізійного стилю визначається тим, що він виражає цілісну інформацію, заздалегідь продуману та організовану.

У матеріалах від 13 квітня 2014 р. повідомляється про початок антитерористичної операції. Так, українська редакція відзначає, що *«напади сепаратистів на будівлі на Донеччині кваліфікували як тероризм»* («Еuronews», 13.04.2014 р.). Головна увага приділяється ситуації навколо міста Слов'янськ, де розпочалася *«антитерористична операція проти сепаратистів»* («Еuronews», 13.04.2014 р.), тому, не зрозуміло, чому журналісти виводять у заголовок *«напади на будівлі на Донеччині»*, про які вже писали не раз. Посилаючись на свідчення російського каналу, говорять про загиблого і поранених на трасі Ростов–Харків.

Російська редакція «Еuronews» транслює поширену російською пропагандою версію про найманців І. Коломойського, які вбили українських воєнних за відмову стріляти по мирних жителях. В українській та англійській версіях ця дезінформація відсутня. Англійська редакція «Еuronews» обмежилась повідомленням про загиблих мирних жителів внаслідок обстрілу Слов'янська без уточнення, хто вів обстріл.

Лише українською повідомляють про заяву в Києві про звільнення від *«проросійських сил»* більшої частини Слов'янська.

Про перекриті виїзди з міста та людей, що там чатують, пишуть всі мовні редакції, англійська та українська ще й характеризує їх схоже: «озброєними» та «озброєними людьми в камуфляжній формі, які називають себе самообороною міста» («Euronews», 15.03.2014 р.). Лише українська редакція знову пише про захоплені адмінспоруди Донеччини: «Українське МЗС заявило, що у східних регіонах російські спецслужби та диверсанти розпочали операцію з метою захоплення влади, дестабілізації становища із загрозою для життя громадян України, а також відокремлення цих регіонів. У Києві наголошують, що мають докази причетності спецслужб РФ до останніх подій і представлять їх на міжнародній зустрічі щодо ситуації в Україні у Женеві» («Euronews», 13.03.2014 р.). Звичайно, ця інформація повинна була з'явитися ще і російською, англійською та німецькою мовами, однак, українська служба виділила саме її в заголовку, а не свіжі події початку антитерористичної операції.

У матеріалі російською мовою, як завжди, можна знайти найбільше розбіжностей у висвітленні подій: «Славянск: любительское видео подтверждает информацию об убийств и раненых» («Euronews», 13.04.2014 р.), не зрозуміло, хто, коли та яку інформацію надав. Повідомляють, що «любительские видеокадры, снятые в воскресенье в окрестностях Славянска» та «показанные телеканалом «Россия–24» подтверждают данную информацию» («Euronews», 13.04.2014 р.). У продовженні російські журналісти пишуть, що не відомо, до котрого із таборів відносилася жертва, але «по всей видимости, речь идет о сторонниках федерализации Украины» («Euronews», 13.04.2014 р.). На основі чого журналісти роблять висновок про «сторонников федерализации», якщо «однозначноутверждают пока невозможно»? Пишучи про інформацію щодо жертв, російські журналісти покликаються на два джерела, які надають різну інформацію: за даними ИТАР–ТАСС «командование сил самообороны и народного ополчения <...> опровергает информацию об убийств и раненых» і цим реченням російські журналісти взагалі спростовують інформацію, виведену ними ж у заголовок — якщо жертв немає, яку інформацію «об убийств и раненых» підтверджує відео? Те ж саме «командование», якщо вірити російським журналістам та ИТАР–ТАСС, «взяло накануне город под свой контроль» («Euronews», 13.04.2014 р.). Згадаймо повідомлення української служби про заяву Києва, згідно з якою, українські сили

«звільнили більшу частину міста». У матеріалі описуються події в одному місті — Слов'янську, яке на той момент невідомо ким контролювалося. Було б зрозуміліше, якби журналісти навели пряму мову однієї зі сторін з інформацією про це.

За інформацією іншого неназваного джерела «направленные в Славянск подразделения силовых структур, а также радикальной украинской организации “Правый сектор” проводят “антитеррористическую операцию” против сторонников федерализации и даже зачистили большую часть города» («Euronews», 13.04.2014 р.). І знову не зрозуміло, для чого журналісти наводять діаметрально протилежну інформацію? У чому інформативність статті, з якої не зрозуміло, зачистили частину міста чи ні, хто контролює, чи є жертви, чи їх немає. Всі питання, які мають розкрити журналісти, залишаються без відповідей.

У англomовному матеріалі «Повiдомляється про загиблих у ходi протистоянь в Україні» («Fatalities reported as rival activists clash in Ukraine») («Euronews», 14.04.2014 р.) повiдомляється, що за інформацією місцевих неназваних джерел, у Слов'янську в боях із проукраїнськими військами було вбито «проросійського бойовика». Журналісти не розмірковують, а заявляють, із посиланням на якісь джерела, що вбитий-таки є, і він — бойовик. На відміну від інших редакцій, англійська чітко заявляє вбито «у боях з українськими військами». Англійські журналісти не посилаються на аматорське відео, як це зробили їхні українські та російські колеги, оскільки, не у змозі перевірити / підтвердити контент. Однак єдині згадують інше аматорське відео, на якому видно озброєних чоловіків, які споруджують барикади на виїзді міста Слов'янськ.

При цьому лише англійська редакція пише про звинувачення Україною Кремля «у захопленні повстання проти його влади». Кремль же, у свою чергу, попередив, що «захищатиме російськомовний регіон, якщо той буде підданий атаці» («Kyiv has blamed the Kremlin for the rash of rebellion against its rule. Moscow has warned it will protect the region's Russian-speakers if they come under attack») («Euronews», 14.04.2014 р.). Не зрозуміло, чому цього не публікують журналісти інших мовних служб.

Матеріал німецькою під назвою «Достеменно відомо про одного загиблого в боях біля Слов'янська» («Mindestens ein Toter bei Gefechten vor Slowiansk») («Euronews», 13.04.2014 р.) також

підтверджує смерть принаймні однієї людини в боях біля Слов'янська, вже на початку «так званої Антитерористичної операції» («*eines sogenannten Anti-Terror-Einsatzes*») («*Euronews*», 14.04.2014 р.). Німецькі журналісти пишуть про «відеокадри, зняті поблизу міста», на яких видно двох поранених та одного загиблого чоловіка зі зброєю («*Videobilder, die aus der Nähe der Stadt stammen sollen, sind zwei verwundete und ein toter Bewaffneter zu sehen*») («*Euronews*», 13.04.2014 р.), яких «Росія–24» назвала «членами самооборони» («*einer Selbstverteidigungsmiliz*») («*Euronews*», 13.04.2014 р.). Дізнаємось, що поранених — двоє. Чоловіки, які на виїздах споруджують барикади, німецькою називають «проросійськими цивільними особами» («*bemannen pro-russische Zivilisten*»), а інформацію, яку надав український уряд, про загибель кількох людей з обох сторін називають «поки що неперевіреною».

У матеріалах від 14 квітня 2014 р. українська та англійська мовні служби «*Euronews*» пишуть про звернення проросійських активістів до Путіна із проханням підтримки. Російською повідомляється про розмови в колах української влади про проведення референдуму, а німецькою пояснюються причини проведення згаданого референдуму.

Українські журналісти у матеріалі під назвою «*Україна: сепаратисти звернулися до Путіна по підтримку*» («*Euronews*», 14.04.2014 р.) пишуть про В. Пономарьова — «лідера сепаратистів Слов'янська», який попросив у Росії підтримки та захисту. Прямої мови В. Пономарьова із чітким формулюванням, якого роду підтримки та захисту він попросив, немає.

Примітно, російські журналісти у своєму матеріалі взагалі не згадують «лідера сепаратистів Слов'янська». Оскільки термін ультиматуму, даний українською владою «проросійським бойовикам» спливає для них без наслідків: замість покинути всі захоплені будівлі, вони «ще більше зміцнили свої позиції», тому в. о. президента України О. Турчинов «пропонує провести референдум про державний устрій»: «*Ми не проти того, щоб провести референдум. Але я переконаний, що переважна більшість українців на цьому референдумі, який може відбутися в один день з президентськими виборами, якщо таке рішення прийме Верховна Рада, висловиться за неділиму, цілісну і унітарну Україну*» («*Euronews*», 17.04.2014 р.). Українська служба пише і про пропозицію О. Турчинова провести

спільну з ООН антитерористичну операцію на сході України, «щоб світова спільнота засвідчила правомірність дій українських військових» («Euronews», 14.04.2014 р.). Про відповідь ООН не повідомляється, а поки О. Турчинов увів у дію рішення про «збереження територіальної цілісності України» («Euronews», 17.04.2014 р.). Інформаційне наповнення матеріалу російською мовою «Украина: обострение обстановки на востоке, власти говорят о референдуме» («Euronews», 14.04.2014 р.) має найбільші розбіжності з матеріалами інших мовних редакцій. По-перше, якщо українською в. о. президента України «пропонує» провести референдум, то російською він вже «обещає» «на фоне обострения обстановки на востоке Украины» («Euronews», 14.04.2014 р.). По-друге, згадуючи підписане О. Турчиновим рішення про «збереження територіальної цілісності України» («Euronews», 13.04.2014 р.), називають підписаний документ указом «о неотложных мерах по преодолению террористической угрозы и сохранению территориальной целостности Украины» («Euronews», 14.04.2014 р.). По-третє, в ході телефонної розмови з генсеком ООН Гі Муном О. Турчинов запропонував ООН «провести совместную спецоперацию на востоке страны» — деталі розмови не публікуються, причини такого прохання для російського глядача залишилися невідомими. Редакція «Euronews» не згадує й про звернення сепаратистів до В. Путіна.

В інформаційно-описових матеріалах англійською мовою ми зустрічаємо матеріали, у яких вказується титул політичного діяча. Навіть якщо він піддається самій нещадній критиці. Якщо прізвище політичного діяча вживається без згадування титула або займанної посади, перед ним, як правило, ставиться скорочення *Mr.* (*Mister*) або *Mrs.* (*Mistress*). Таким чином, це «*Mr. Janukowitsch*», «*Mr. Turtshinow*» та «*baroness Ashton*». Варто зазначити, що навіть сумнозвісний гітлерівський підручний Геббельс іменується в англійському та американському друці доктором Геббельсом (*Dr. Goebbels*). Всі ці титули мають в англійському тексті чисто формальне значення і аж ніяк не відображають особливої поваги автора статті до згадуваної особи. Але при перекладі ці титули, як правило, опускаються. Виняток становлять особливо офіційні тексти, в яких вони перекладаються, причому *Mr.* і *Mrs.* перекладаються відповідно *пан* і *пані*, а не *містер* і *місіс*.

Матеріал англійською «*Вийшов термін, даний проросійським активістам на роззброєння*» («*Disarm deadline passes for pro-Russian activists*») («Euronews», 17.04.2014 р.) також містить інформацію про звернення «*проросійських сепаратистів до Кремля з проханням допомогти їм захиститися від українських урядових сил*» («*pro-Russian separatists in Ukraine have called on the Kremlin to help defend them against Ukraine government forces*») («Euronews», 17.04.2014 р.). Як і українські журналісти, їхні англійські колеги зазначають мету прохання О. Турчинова «*надіслати до України миротворців*» — «*для припинення жорстоких сутичок*» («*to end violent clashes*») на сході країни. Щоправда, пояснення англійською різняться від українського — щоб «*світова спільнота засвідчила правомірність дій українських військових*» обов'язково означає «*припинення жорстоких сутичок*». Якщо українською О. Турчинов «*пропонує*» провести референдум про державний устрій, російською — це вже «*власти пообіщали провести всеукраїнський референдум*», то англійською — «*Turchynov signalled his support*» («*Турчинов висловив підтримку голосуванню за майбутню форму устрою країни*») («Euronews», 17.04.2014 р.). «*Висловлювати підтримку*» — не означає «*пропонувати*», а тим більше — «*обіцяти*». Як саме насправді висловився в. о. президента України — залишається невідомим. Натомість німецькі журналісти використали формулювання «*Турчинов не виключає можливості проведення референдуму*» («*Turtschinow gab bekannt, dass er ein Referendum über diese Frage nicht ausschließt*») («Euronews», 17.04.2014 р.).

Лише англійська редакція написала про «*the possible use of force has raised fears that Russia may intervene militarily*» («*можливість застосування сили (Україною — Є. С.) посилює страх спроможності Росії до військового втручання*») («Euronews», 17.04.2014 р.). Виявляється, у центрі країни (де саме — не вказано) «*деякі протестувальники*» закликали міністра внутрішніх справ України піти у відставку «*через методи його роботи в час ескалації конфлікту на сході*» («*some protesters calling on Ukraine's interior minister to step down over his handling of the escalating crisis in the east*») («Euronews», 17.04.2014 р.). Питання, чому про це не написали журналісти інших мовних редакцій, особливо української, залишилося відкритим.

Журналісти німецькомовної редакції традиційно у своєму матеріалі аналізують описувані події. Тому і новина «Нові бої на сході України» («*Neue Kämpfe in der Ostukraine*») («Euronews», 17.04.2014 р.) починається зауваженням, що «конфлікт навколо окупованих регіонів на сході України ризикують розгорітися» («*Der Streit um die besetzten Regionen in der Ostukraine droht zu eskalieren*») («Euronews», 17.04.2014 р.). Причиною вимоги проведення референдуму, про який написали всі мовні редакції, пояснює німецька: «Сепаратисти вимагають від Києва федералізації України для забезпечення регіонам на сході країни більшої автономії» («*Die Separatisten verlangen von Kiew die Föderalisierung der Ukraine, um den Regionen im Osten des Landes mehr Autonomie zuzusichern*») («Euronews», 17.04.2014 р.).

Матеріал німецькою мовою «*Moskau warnte die Ukraine nachdrücklich vor einem Militäreinsatz, der zu einem Bürgerkrieg führen könne*» («Euronews», 14.04.2014 р.): «Москва попередила Україну перед початком військової операції, що та може призвести до «громадянської війни». Німецькі журналісти не пишуть про прохання «сепаратистів» захистити їх від українських військ чи про розмову президента України із генсеком ООН.

У матеріалах від 11 травня 2014 р. йдеться про те, як «сепаратисти голосують на «референдумі» («Euronews», 11.05.2014 р.). При цьому українська редакція єдина акцентує увагу на формулюванні «так званому референдумі / псевдореферендумі». А всіх, хто голосує, називає сепаратистами. Німецькі журналісти при цьому вживають термін «більшість жителів», що йде на вибори, щоб проголосувати за відділення. Тобто є і ті, хто, йдучи на вибори, голосує «проти», і називати всіх «сепаратистами» необ'єктивно. Про ініціатора проведення «референдуму» згадують також не всі редакції — лише українська («озброєні сепаратисти») та німецька («*den prorussischen Separatisten*» — «сепаратисти»). У подачі інформації українська версія має найбільше схожості із англійською: «...“голосування за “самоврядування” в Донецьку та Луганську є кроком у прірву”, — заявив Київ після відкриття виборчих дільниць» («*Self-rule votes in Donetsk and Luhansk a «step toward the abyss» says Kyiv as polls open*») («Euronews», 11.05.2014 р.).

Журналісти пишуть про відсутність «на дільницях міжнародних спостерігачів» («*there are no international or*

independent observers present to oversee the ballot) («Euronews», 11.05.2014 р.) чи «надруковані на звичайному принтері “бюлетені” для голосування» («*millions of ballot papers have been printed*»), щоправда, англійською додають ще й про контроль «*проросійськими активістами*» («*pro-Russian activists*») виборчих дільниць. Про озброєних людей («*armed men*»), які у Луганську «*тиняються біля виборчих дільниць*» («*loitered around the polling stations*») («Euronews», 11.05.2014 р.), повідомляють у матеріалі англійською.

Усі мовні редакції пишуть про стрілянину на околицях Слов'янська та наводять ідентичні слова мешканця міста: «*Стріляли, але це нас не лякає. Ми вже натерпілися такого, що постріли нас не лякають. Якщо ми проголосуємо нормально, то постріли закінчатся, і все нормалізується*» («Euronews», 11.05.2014 р.), але про проведення антитерористичної операції, яка триває з 13 квітня 2014 р., згадують лише українські журналісти («*псевдореферендум відбувається на тлі антитерористичної операції*», «*минулої ночі та вранці неділі сепаратисти обстріляли українських військових*») («Euronews», 11.05.2014 р.).

Проведення антитерористичної операції пояснює природу стрілянини на околицях міста, а також її причину та сторони конфлікту. Щоправда, англійська редакція пише про «*повідомлення зі Слов'янська*», які «*підтверджують інформацію про зіткнення між проросійськими бойовиками та українськими військовими*» («*reports from Slovyansk claim pro-Russian militia clashed with Ukrainian troops on the outskirts of the town*») («Euronews», 11.05.2014 р.), але не зрозуміло, на «*reports*» («*повідомлення*») яких джерел посилаються журналісти. Із формулювання німецькою мовою «*протягом ночі та ранком було зафіксовано перестрілки*» («*in der Nacht und am fruhen Morgen wurden von dort Gefechte gemeldet*») («Euronews», 11.05.2014 р.). Лише людина, яка відслідковує події в Україні, може здогадатися, що йдеться про проукраїнську та проросійську сторони конфлікту на сході України.

Повертаючись до бюлетенів, які використовували сепаратисти під час «*референдуму*» та ходу «*голосування*», українська, англійська та німецька редакції пишуть, що їх перевозили «*активісти*» («*aktivisten*» — нім.), які були заарештовані. Українська служба подає інформацію без вказування джерела інформації, німецька посилається на

«українські ЗМІ» («ukrainischen Medien»), лише англійською чітко вказано джерело — «за повідомленням українського сайту “Обозреватель”» («according to the Ukrainian news website Obozrevatel») («Euronews», 11.05.2014 р.).

Англійською журналісти визнають, що «не розуміють предмету голосування» («there is some confusion about exactly what people are voting for»), тому просять місцевого жителя пояснити, «за що він голосує»: «Ми хочемо незалежну республіку. Крім цього, нам більше нічого не потрібно... буде своя власна мова, можливість вирішувати наші власні проблеми. Крім цього, нам більше нічого не потрібно» («We want an independent republic. Other than that we don't want anything... the difference is our own language, solving our own problems. Other than that we don't want anything») («Euronews», 11.05.2014 р.).

Наводячи слова В. Болотова (у 2014 р. — очільник сепаратистів Луганська — Е. С.) про «30 БМП ідесь 10 БТР», які начебто рухаються зі Старобільська в Луганськ, українські журналісти називають його «лідером луганських сепаратистів», російські — «народним губернатором», англійські — «самопроголошеним народним губернатором Луганська» («the self-proclaimed people's governor in Luhansk»), а німецька — «самопроголошеним народним губернатором опозиційних сил» («des selbst ernannten Volksgouverneurs der Oppositionskräfte in Luhansk»). Німецькі журналісти, як завжди, встановлюють причинно-наслідкові зв'язки між подіями, і на цей раз відзначають: «сепаратисти» («die Separatisten») не дозволять оточити місто, оскільки звели на дорогах укріплення. Тому, на сьогоднішній день «наступ Києва мало що може зробити проти проросійських активістів на сході України» («Bisher konnte die Kiewer Offensive wenig gegen die prorussischen Aktivisten im Osten ausrichten») («Euronews», 01.05.2014 р.).

Лише англійські журналісти пишуть про реакцію в. о. президента О. Турчинова на початок проведення «референдуму»: «в. о. президента України Олександр Турчинов застеріг, що голосування є кроком у пиріву» («Ukraine's acting President Olexander. Turchynov has warned that the votes are step toward the abyss») («Euronews», 11.05.2014 р.). Не зрозуміло, чому інші новинні служби не повідомили про реакцію офіційного Києва на подію. Хоча українська, англійська, німецька редакції висвітлювали одні й ті ж події, англомовна версія більш

інформативна, містить чіткі джерела інформації, дотримується балансу думок.

Матеріал російською під назвою «*Жители Донецкой и Луганской областей голосуют на референдумах*» («Euronews», 11.05.2014 р.) варто розглянути окремо. Російські журналісти пишуть про «*жителей Донецкой и Луганской областей*», які голосують на виборах, але не вказують, чи всі жителі беруть участь у голосуванні. До прикладу, українська редакція говорить про «*часть місцевих жителей*», які беруть участь у голосуванні. Жодних повідомлень про порушення під час голосування та затриманих із фальшивими бюлетенями в російській версії новин не йдеться.

У галузі лексики для заголовків англійських сюжетів характерно часте використання невеликого числа спеціальних слів, складових свого роду «заголовного жаргону»: *ban, bid, claim, crack, crash, cut, dash, hit, move, pact, plea, probe, quit, quiz, rap, rush, slash* та ін. Відмінною особливістю такої заголовної лексики є не тільки частота їх вживання, а й універсальний характер їх семантики. Слово *pact* в заголовку може означати не тільки «пакт», але і «договір», «угода» та ін. Дієслово *hit* може бути вжито у зв'язку з будь-яким критичним виступом. *Red* може означати і «комуністичний», і «соціалістичний», і «прогресивний»; *bid* — «заклик», і «запрошення», і «спроба досягти певної мети».

Грамматика англійських медіатекстів має певну своєрідність у використанні часів та станів, часте вживання неособових форм, особливі форми введення прямої мови та перетворення її на непряму, а також широке використання складнопідрядних речень в той час, як граматична специфіка української мови виражена менш чітко, тут характерним є використання пасивних конструкцій та узагальнено-особових форм дієслів, і такі розбіжності можуть становити певні труднощі для перекладача.

11 травня 2014 р. мовні редакції повідомляють про перебіг «референдуму». Українська служба у заголовку («*Референдум на Донбасі: “потьомкінські села” чи народний ентузіазм?*») («Euronews», 11.05.2014 р.) повідомляє про окомілювання та нібито «народний ентузіазм» на «референдумі»: «*У Донецьку до виборчих дільниць “зігнали” працівників комунальних підприємств. З Луганська та Луганської області журналісти повідомляють, що там організували кілька показових дільниць, куди звезли всіх бюджетників для імітації масовості*

голосування» («Euronews», 11.05.2014 р.). Зі слів голови «центрвиборчкому» самопроголошеної «Донецької народної республіки», станом на ранок зафіксовано більше 30% явки. Для порівняння, російська редакція, за даними інформагенції «ИТАР–ТАСС», повідомляє, що явка в Донецьку «превысила 50%, в Луганске – 75%» («Euronews», 11.05.2014 р.). У матеріалі російською не вказано, станом на який час встановлена така явка, тому однозначно стверджувати, що дані української та російської служб відрізняються, не можна. Російською теж повідомляється про черги біля виборчих дільниць у Донецьку, щоправда про «зигнаних працівників комунальних підприємств» не згадується, натомість «в Донецке к участкам для голосования с утра выстроились огромные очереди» («Euronews», 11.05.2014 р.).

Повертаючись до інформації про явку на виборах, у матеріалі німецькою йдеться про «більше 50% виборців, а в Луганській – навіть цілих 80%», які до вечора проголосували («Demnach hatten in der Provinz Donezk bis zum Nachmittag mehr als fünfzig Prozent der Wahlberechtigten abgestimmt, in der Provinz Luhansk sogar gut achtzig Prozent») («Euronews», 11.05.2014 р.). Не вперше, у своїх публікаціях німецькі журналісти аналізують озвучувану інформацію. І цього разу вони припустили, що довгі черги «можуть бути пов'язані із дуже невеликою кількістю виборчих дільниць для мільйонного населення» («Das kann natürlich an der womöglich sehr geringen Zahl der Wahllokale für eine millionenstarke Bevölkerung liegen») («Euronews», 11.05.2014 р.), також німецькою зазначається, що з огляду на напруженість ситуації наведені дані неможливо перевірити.

Німецька редакція вдається до узагальнень, коли пише про «голосування про незалежність на сході України» («Abstimmung in der Ostukraine über eine Unabhängigkeit») («Euronews», 11.05.2014 р.) (йдеться про голосування у цілій східній Україні, однак в останньому абзаці чітко відзначається, що йдеться про проросійські регіони Донеччини та Луганщини («Das gilt natürlich ebenso für Angaben der Zentralregierung in Kiew: Sie teilt mit, in weiten Teilen des Donbass finde gar keine Abstimmung statt») («Euronews», 11.05.2014 р.).

Примітно, англійська редакція не надає інформації щодо кількості виборців, які вже проголосували. Про невизнання «референдуму» українським урядом, ЄС та США написано чотирма мовами, також всі чотири мовні редакції цитують жителів міста, які переконані, що Донбас може чудово себе

забезпечити в економічному плані, бо має заводи, шахти: «Я вважаю, що економічно ми цілком здатні існувати самі... Те, що трапилося в Одесі, те, що відбувається в Луганську, і нещодавно – у Маріуполі – з цим неможливо жити. Ми ніяк не можемо бути разом з цим урядом, з цим керівництвом. Скоріш за все, нам буде складно і важко, але нам не жити з цими людьми» («Euronews», 11.05.2014 р.).

Проаналізувавши масово-комунікаційну діяльність провідного європейського цілодобового інформаційного телеканалу «Euronews», відзначаємо, що при виробництві контенту він поєднує відеохроніку світових подій з аудіокоментарями (синхронами), веде мовлення у кабельних, супутникових, ефірних мережах та охоплює сигналом понад 350 мільйонів домогосподарств у 155 країнах світу.

«Euronews» висвітлює світові події, екстрену інформацію, в ефірі наявні сюжети про ключові суспільно-політичні події, фінансові новини, спортивна хроніка, звіти про діяльність європейських органів влади та ін. Крім того, ряд тематичних передач присвячені культурним подіям, розвитку науки і високих технологій, охороні довкілля, різноманітним проблемам жителів європейського регіону й іншим актуальним питанням.

Попри те, що канал декларує принципову позицією редакції щодо незалежності й нейтральності в подачі інформації, відсутності будь-якого тиску та інших журналістських свобод, наявна на сьогодні модель володіння акціями «Euronews» призводить до впливу на контент. Так, РФ в особі ВГТРК, володіючи третім за величиною пакетом акцій «Euronews» і перебуваючи в політичній заангажовані від керівництва РФ, спотворює реальну картину подій в Україні в цілому, Донбасі та Криму не лише в межах ВГТРК, але й через систему концентрації власності й різного роду впливів у рамках «Euronews».

Проаналізувавши програмний контент європейського інформаційного мовника «Euronews», ми констатуємо, що національні редакції інформаційних програм активно висвітлювали теми, пов'язані з подіями, які передували початку активних бойових дій на Сході України. Подача матеріалів відбувалася у рамках інформаційного жанру, новини носили подієвий характер, їм характерний мовний лаконізм та основні стандарти інформаційної журналістики: оперативність, об'єктивність, невтручання у виклад за допомогою власних суджень та оцінок.

Серед лексико-семантичних особливостей виділяємо використання нейтральної лексики; наявність стандартних елементів; речення з однорідними членами; сталі звороти. Етапи роботи над медійним текстом різних мовних редакцій відбувся за встановленим алгоритмом: інтенція — постановка теми, пошук матеріалу; диспозиція — розташування матеріалу у відповідності до структури жанру репортажу; лексико-стилістична елокуція; монтаж, погодження матеріалу, видача в ефір.

Аналіз новин українською, англійською, німецькою та російською мовами на телеканалі «Euronews» засвідчив різновекторність інтерпретацій одних і тих самих подій. При цьому погляд на події російської служби каналу виглядає найбільш заангажованим, на відміну від інтерпретацій англійської, німецької чи української мовних редакцій.

Досвід роботи української служби новин у структурі європейської ТРК показав недосконалість системи управління та захисту інформаційного поля країни з боку державних структур України в умовах масово-комунікаційної діяльності в країнах Євросоюзу та неготовності протистояти інформаційній агресії як з боку країни-агресора — РФ, так і з боку її фактичних сателітів.

Натомість власне український інформаційний продукт, на наше переконання, має повернутися в європейське інформаційне поле не лише на основі традиційних медіа, але й активно залучаючи сучасні мультимедійні технології та різноманітні альтернативні платформи, використовуючи сучасні стандарти тележурналістики та мовні надбання.

Література

1. *Багиров Э. Г.* Основы телевизионной журналистики / Э. Г. Багиров, Р. А. Борецкий, А. А. Юровский. — М. : Изд-во Моск. ун-та, 1987. — 240 с.
2. *Брайант Дженнингз.* Основы воздействия СМИ / Дженнингз Брайант, Сузан Томпсон. — М. : Вильямс, 2004. — 432 с.
3. *Веремчук Т.* У цих новинах не буде ані паркету, ані глави держави, як не буде й мучеників за ґратами / Т. Веремчук [електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://detector.media/production/article/66281/2011-10-06-u-tsikh-novinakh-ne-bude-ani-parketu-ani-glavi-derzhavi-yak-ne-bude-i-muchenikiv-za-gratami/>
4. *Владимиров В. М.* Журналістика, особа, суспільство: проблема розуміння / В. М. Владимиров. — К. : КНУ ім. Тараса Шевченка, 2003. — 220 с.
5. *Егоров В. В.* Телевидение: страницы истории / В. В. Егоров. — М. : Аспект Пресс, 2004. — 202 с.

6. *Караман О. Л.* Напрями і зміст діяльності університету в умовах гібридної війни на Сході України / О. Л. Караман // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка (Педагогічні науки). – 2016. – № 6 (303). – С. 221–231.

7. *Кара-Мурза С. Г.* Манипуляция сознанием / С. Г. Кара-Мурза. – М. : Эксмо, 2003. – 832 с.

8. *Коваленко А. М.* Асоціативні відношення між журнальним заголовком та текстом повідомлення (на матеріалі англomовного тижневика Newsweek) / А. М. Коваленко // Матеріали міжвузівського науково-практичного семінару з проблем сучасної семіотики «Знак. Символ. Образ»: вип. 5. – Черкаси : ЧДУ, 2000. – С. 203–206.

9. *Лизанчук В. В.* Журналістська майстерність : підручник / В. В. Лизанчук. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2011. – 376 с.

10. *Липпман У.* Общественное мнение / У. Липпман. – М. : Ин-Т Фонда «Общественное мнение», 2004. – 384 с.

11. *Михайлин І. Л.* Журналістська освіта і наука : підручник. – Суми : Університетська книга, 2009. – 336 с.

12. Нова парадигма : журнал наук. праць ; вип. 61. – К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2007. – 238 с.

13. *Потапенко С. І.* Структура заголовків англomовних газетних повідомлень: досвід лінгвокогнітивного аналізу / С. І. Потапенко // Вісник КЛУ ; сер. «Філологія». – К., 2003. – Т. 6. – № 1. – С. 128–135.

14. *Потятиник Б. В.* Медіа: ключі до розуміння / Б. В. Потятиник. – Львів : ПАІС, 2004. – 312 с.

15. *Почепцов Г. Г.* Коммуникативные технологии двадцатого века / Г. Г. Почепцов. – М. : Рефлбук, 1999. – 348 с.

16. *Різун В. В.* Нарис з історії та теорії українського журналістико-знавства / В. В. Різун, Т. А. Трачук. – К. : Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, 2005. – 232 с.

17. *Соломін Є. О.* Луганське інформаційне телемовлення: регіональна парадигма : дис. ... канд. наук із соц. комунікацій: спец. 27.00.04 – Теорія та історія журналістики / Є. О. Соломін. – Луганськ, 2014. – 222 с.

18. *Соломін Є. О.* Телевізійні новини. Луганський досвід : монографія / Є. О. Соломін. – Ужгород : ФОП Береза А. Е., 2015. – 209 с.

19. Тези доповідей Міжнародного форуму з кризових комунікацій «Комунікаційно-контентна безпека в умовах гібридно-месіанських агресій путінської Росії» / за заг. ред. В. В. Балабіна. – К. : ВІКНУ, 2016. – 185 с.

20. *Шаповалова Г. В.* Теоретико-практичні питання текстознавства / Г. В. Шаповалова, Я. М. Шебештян. – Ужгород : Гражда, 2016. – 100 с.

21. *Шиллер Г.* Манипуляторы сознанием / Г. Шиллер. – М. : Мысль, 1980. – 326 с.

22. *Solomin Y.* Television space of Luhansk region: step, that has been interrupted by war / Y. Solomin // Теле- та радіожурналістика: вип. 17. – 2018. – С. 122–127.

SUMMARY

The relevance of the collective monograph *Current Trends in the Development of Modern Languages* lies in the need to study the latest processes in modern speech. The research was done in line with the functional study of language. It is common knowledge that the functional approach to the study of language considers language as a phenomenon, which ensures the realization of various communicative needs, and regards speech as a phenomenon, in which communicative needs are realized.

The authors of the monograph focus on the lexical and stylistic aspects of modern texts. The collective monograph combines deep consideration of theoretical works on the lexicology and stylistics of the languages, subordinated to the advanced and postulated position, with detailed analysis of speech units.

The editor's foreword gives information about the features of the structure and the content of the collective monograph, as well as the sources of linguistic material and the possibilities for use.

In "Trends of Standardization and Codification of Modern Scientific Terminology", associate professor G. P. Bondarenko considers the features of the process of standardization and normalization of Ukrainian terminology. She observes that "there are active debates in terminological studies about the trends of internationalization or preservation of the national identity of Ukrainian terminology". The author gives many examples in different scientific fields in order to illustrate active processes in the Ukrainian system of terminology. According to Bondarenko, the modern Ukrainian terminology building process relies on the principle of stabilization of the scientific language, postulated by the Ukrainian terminological center (USA).

In "Phraseology in a Work of Fiction as a Cultural Phenomenon" Candidate of Philological Sciences I. Glukhovtseva substantiates the opinion that phraseological units in a literary text "are a special kind of expression of national culture (with its traditions and changes in society and its linguistic community), transmitted through the prism

of the individual author's vision." With the help of the continuous sampling method, the researcher identifies 370 phraseological units in the novel by Myroslav Dochynets *Well-Digger: Diary of the Richest Resident of Mukachevo District*. The detailed analysis of the phraseological units with somatic components gives a reliable confirmation of the conclusion that the phraseological units of the novel by Dochynets encode "the cultural traditions of the ethnic community, historical evidence and mental features of the linguistic community, which are important to the speaker and the reader."

In "Graphon as a Special Means of Language Games in Media Texts", E. A. Karlovas dwells on the highly relevant subject of the tendency to videofication, which is becoming more and more obvious in modern journalistic texts. The analysis of scientific studies in paralinguistics and language games is combined with the analysis of language material, i.e. contexts in modern online media. Karlovas describes graphic techniques and concludes that the visual expressiveness of graphons helps authors of media texts to highlight meaningful elements of their statements, to focus and hold the attention of the addressee.

In "Ukrainianisms as a Special Stylistic Resource in Online Mass Media Speech," associate professor I. M. Koshman draws attention to the formation of a special stylistic device in Russian journalistic texts of Ukraine. The use of different kinds of Ukrainianisms in Russian-language texts is regarded as a source of expressiveness. It is suggested that "mass media texts demonstrate the dual use of Ukrainianisms: first, they exploit the stylistic potential of lexical units, formed in the Ukrainian language, and secondly, they provoke 'non- neutrality' at language junctions."

In "Language Games in the Headlines of the Posts by Serhiy Zhadan on the TSN.UA Platform," associate professor E. L. Kravchenko explores the blog posts of the famous Ukrainian writer. The study shows that language games in the headlines of the blog posts by Zhadan can be found at all language levels. However, the most frequent ones are lexical-semantic devices of language games (lexical level) and precedent texts (intertextual level). Kravchenko considers language games in the headlines of Serhiy Zhadan's posts on the TSN.UA platform as one of the most important features of the idiosyle of the writer and publicist.

In "Special Features of Authorial Editing of Language Units in Popular Texts by Oles Honchar", associate professor O. S. Kutsevskaya considers metaphors in the journalistic work of the

writer in terms of authorial editing. The deep analysis of different versions of the texts by Honchar leads to the conclusion that “metaphors, undergoing transformations, always establish relations of synonymity, being modified internally, retain the common semantic shell with the key seme.” Kutsevskaya also draws attention to the fact that Honchar highlights the key constant contents in the metaphor during repeated reading and editing.

In “Lexical and Stylistic Features of News Reports of the European television channel EuroNews On Events in the East of Ukraine,” associate professor E. A. Solomin undertakes a comparative analysis of information messages about the war in the East of Ukraine (2014), produced for broadcast by different language editorial teams of the television channel EuroNews – in Russian, English, German and Ukrainian. The detailed analysis of news releases in different languages allowed the author to conclude that elements of manipulation and the imposition of a certain worldview are characteristic of international television broadcasters. Solomin emphasizes that textual analysis reveals “multidirectionality of interpretation of the same events”.

ЗМІСТ

ВІД РЕДАКТОРА	3
Бондаренко Г. П. ТЕНДЕНЦІЇ СТАНДАРТИЗАЦІЇ Й КОДИФІКАЦІЇ СУЧАСНОЇ НАУКОВОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ.....	6
Галенко А. М. НАЦІОНАЛЬНО МАРКОВАНА ЛЕКСИКА У НАВЧАННІ СУЧАСНОГО ФІЛОЛОГА	26
Глуховцева І. Я. ФРАЗЕОЛОГІЯ ХУДОЖНЬОГО ТВОРУ ЯК КУЛЬТУРНИЙ ФЕНОМЕН. 40	
Карловас О. А. ГРАФОН ЯК СПЕЦИФІЧНИЙ ІНСТРУМЕНТ МОВНОЇ ГРИ В МЕДІАТЕКСТАХ	70
Кошман І. М. УКРАЇНІЗМИ ЯК СПЕЦИФІЧНИЙ СТИЛІСТИЧНИЙ РЕСУРС (на прикладі масмедійного мовлення в інтернеті)	90
Кравченко О. Л. МОВНА ГРА В ЗАГОЛОВКАХ ПОСТІВ СЕРГІЯ ЖАДАНА НА ПЛАТФОРМІ «ТСН.UA»	108
Куцевська О. С. СПЕЦИФІКА АВТОРСЬКОГО РЕДАГУВАННЯ МОВНИХ ОДИНИЦЬ У ПУБЛІЦИСТИЧНИХ ТЕКСТАХ ОЛЕСЯ ГОНЧАРА.....	129
Соломін Є. О. ЛЕКСИКО-СТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПОДАЧІ НОВИН ПРО КОНТРОВЕРСІЙНІ ПОДІЇ НА СХОДІ УКРАЇНИ В ТЕЛЕВІЗІЙНОМУ ЕФІРІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ТЕЛЕКАНАЛУ «EURONEWS»	157
SUMMARY	179

ДЛЯ НОТАТОК

Наукове видання

БОНДАРЕНКО Галина Петрівна,
ГАЛЕНКО Анна Миколаївна,
ГЛУХОВЦЕВА Ірина Ярославівна,
КАРЛОВАС Олена Адасівна,
КОШМАН Ірина Миколаївна,
КРАВЧЕНКО Олена Леонідівна,
КУЦЕВСЬКА Ольга Станіславівна,
СОЛОМІН Євген Олександрович

АКТУАЛЬНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ СУЧАСНИХ МОВ

Відповідальний редактор:

кандидатка філологічних наук, доцентка І. М. Кошман

Оригінал-макет

Т.В. Погорєлова

Підписано до друку 25.02.2020.

Формат 60x84^{1/16}. Папір типогр. Гарнітура Times.

Умов. друк. арк. 10,58. Обл.-вид. арк. 11,0.

Тираж 300 екз. Вид. № 3256. Замов. № 6(2020).

Ціна договірна.

Видавництво Східноукраїнського національного університету
імені Володимира Даля

Свідоцтво про реєстрацію: серія ДК № 1620 від 18.12.03 р.

Адреса університету: просп. Центральний 59-А

м. Северодонецьк, 93400, Україна

E-mail видавництва: vidavnictvosnu.ua@gmail.com.

Надруковано:

Відділ технічного обслуговування СНУ ім. В. Даля

Адреса: просп. Центральний 59-А

м. Северодонецьк, 93400, Україна